

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEST SJÆLLAND

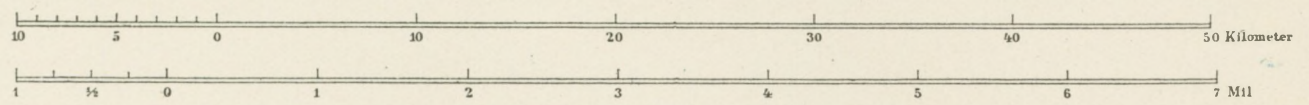

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

AARBOG 1931

UDGIVET UNDER REDAKTION AF
A.NORDAHL-PETERSEN

VEST-SJÆLLAND

Autoriseret Reproduktion efter Geodætisk Instituts Kort.

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK:

VEST-SJÆLLAND

AARBOG 1931

UDGIVET UNDER REDAKTION AF
A. NORDAHL-PETERSEN

KØBENHAVN

EGMONT H. PETERSENS KGL. HOF-BOGTRYKKERI

1 9 3 1

INDHOLD

	SIDE
KORT FRA GEODÆTISK INSTITUT	4—5—6
HELGE HOSTRUP: INDLEDNINGSDIGT	9
IVAR SCHMIDT: ODSHERRED OG KALUNDBORGEENEN	11
CARL LANGBALLE: FRA ASNÆS TIL BASNÆS	41
I. V. CHRISTENSEN: VESTSJÆLLÈNDERE	93
GUNNAR KNUDSEN: LIDT OM STEDNAVNE I VESTSJÆLLAND	111
HANS KJÆR: OLDTIDSMINDER	137
PALLE ROSENKRANTZ: VESTSJÆLLANDS HERREGAARDE	163
H. ZANGENBERG: GAMLE GAARDE OG HUSE I VESTSJÆLLAND	209
J. S. MØLLER: LIDT OM FOLKEDRAGTER I HOLBÆK AMT	235
BILLEDFORTEGNELSE	252

I Aarbogens forskellige Stykker er Forfatterens Retskrivning bibeholdt.

Billedet paa Omslaget er Gengivelse efter et Fotografi
fra Kalundborg af Jonals Co.

Eftertryk efter Aarbogens Billeder er ikke tilladt.

ODSHERRED

*Havomkranset! Bølgehærget!
Trindt af Klint og Klitter værget,
tunget ud om Fjord og Sø,
født af Hav med Bakker stærke
bær du Bølgens Modermærke!
Jyllands Spejl paa Sjællands Ø.*

*Søen sang dig Vuggesange,
vidt du skuer over Vange,
over Mark og Eng og Strand,
taageslørt fra Jyllands Kyster
møder Blikket fra din Søster!
Vide Udsyns Bakkeland.*

*Bølger, som ved Stranden drømme,
aander Salt til Luftens Strømme,
bygger højt et Lyspalads.
Solen uden Slør kan skinne,
lyse, salte, kaade Vinde
finde her en Tumbleplads.*

*Der er Havluft over Landet,
Stormen danser let med Sandet,
bliver nødig tavs og tam,
jager mellem Hav og Fjorde,
tager jættestærk til Orde,
synger over Bakkekam.*

*Skjulte Sunde Taagen røber,
Mindet sig i Havgus svøber,
rejser sig fra Højens Rand,
aander stille over Vove
svundent Liv fra svundne Skove.
Længst forglemte Minders Land.*

*Hen Aartusinder er draget,
Søn fra Far har Arven taget,
slidt og stridt paa samme Jord.
Gaarde rejstes, sank i Gruset,
atter nybyggt knejsed Huset,
kaldte til en Ungdoms Bord.*

*Slægt paa Slægt har Jorden pløjet,
ung og stærk blev gammel, bøjet,
Slægt paa Slægt for Styret stod.
Under samme Kirketage
drog sig Slægt paa Slægt tilbage,
hented Trøst og Kraft og Mod.*

*Gamle Land, saa ungt at skue!
Under Himlens brede Bue
Sol og Skyer skifter let.
Lyse Land af Havet baaret,
dig vort Hjerte glad har kaaret,
frie, stærke, skønne Plet.*

Rørvig Præstegaard, 1. September 1930.

HELGE HOSTRUP

ODSHERRED OG KALUNDBORGEKNEN

Af IVAR SCHMIDT

I. Odsherred.

FOR en lille Menneskealder siden var en Del af Danmarks Land, der kaldes Odsherred, ikke blandt de kendte Steder. Det laa saa langt fra alfar Vej, at Turisterne gik udenom uden at ane, at netop her fandtes et Stykke Land, saa ejendommeligt som kun faa Steder i Danmark.

Her er Hav og Fjord, Lyng og Marehalm, Gran og Fyr, Eg og Bøgeskove i rig Afveksling, her ligger Hedejord Side om Side med Danmarks bedste Agerjord, hvor mægtige Stenhøje afløses af en Strandbred saa hvid og fast som selve Skagens Strand — mod Kattegat et vestjydsk Landskab, mod Issefjorden et frugtbart og smilende Landomraade helt syd-sjællandsk af Karakter. Alt; hvad dansk Natur byder paa, er samlet paa denne Plet. Høje Bakker med vid Udsigt ind over et Land, afvekslende som kun faa Steder, med stejle Skrænter ned mod Kattegat.

Odsherred er vaagnet til Daad, ønsker ikke mere at være „det ukendte Land“, og man har gennem en Aarrække ihærdigt arbejdet for at forbedre Forbindelsen med det øvrige Sjælland; i den seneste Tid har man etableret en moderne Automobilfærge mellem Hundested og Rørvig. I Hundested Havn gaar man ombord i „Korshage“ og tager Afsked med Halsnæs. Efter 10 Minutters Sejlads med vid Udsigt til alle Sider træder Konturerne af Rørvig frem. Det lille smilende Fiskerleje byder Velkommen til Odsherred. Foran Færgelejet knejser en Række gamle Kæmpe-Elme med mægtige

Lodsoldermansboligen i Rørvig.

GUNN. RASMUSSEN ENERET

Kroner, og bag disse ligger den gamle smukke Lodsoldermansbolig. Det er som at sejle ind i et helt Eventyrland.

Lodsoldermansboligen, der er opført 1861, tilhører Marineministeriet og er sammen med Elmene og den omliggende Grund fredet.

Den, der første Gang stiger i Land i Rørvig, vil stille be-
tragte de herlige Omgivelser, men det er kun Begyndelsen til
den Billedbog, der nu skal gennemblades. Der er meget at op-
leve for den Turist, der kommer til Odsherred med Sind og
Øje opladt.

Vejen gaar først til Højesande. Denne mærkelige Indlands-
klit, der strækker sig fra Rørvig til Dybesø, er meget malerisk.
Bjergfyren, der paa Grund af de barske Vinterstorme fra
Vest og Nordvest har antaget de mest forvredne og eventyr-
lige Former, som tænkes kan, findes her Side om Side med
Hassel, Lyng og Bregner, Liljekonvaller, Gedeblad, vilde Ro-
ser og Brombær i Mængde, Gangstjerne snor sig snart oppe,
snart nede, afgrænset af den stive Marehalm.

Sagnet fortæller, at Bønderne for at værne deres Agre og
By mod den store Sandflugt her rejste et Gærde, men dette
begravedes snart under Flyvesandet, der taarnede sig op og

Rørvig Kirke.

GUNN. RASMUSSEN ENERET

blev denne ejendommelige og paa Flora saa rigt vekslende Indlandsklit.

Er man naaet gennem Klitten til det nordlige Punkt, finder man der liggende foran sig et Billede, der sikkert vil blive bevaret i Erindringen. Kun adskilt fra Kattegat ved en ganske smal Landtange ligger den ejendommelige „Dybesø“, rigt bevokset med Buske og Blomster, der spejler sig i Søens Vand, hvor Aakanderne breder sig, og Aborrer tumler sig mellem Sivene, en Ferskvandsidyl af en egen Art, saa nær det salte Hav. Her er Hvile for Sindet i den stille, uberørte Natur med den herlige Fuglesang og den mest storslaaede Udsigt over Kattegat, hvor store Skibe haster afsted mod fremmede Strande.

Mod Vest ligger Plantagen, og tæt op til denne ses majestætisk knejsende mellem Sand og Lyng den gamle Rørvig Kirke, der stammer fra omkring Aar 1200. Den er bygget i ægte dansk Landsbykirkestil, og dens Indre er baade stilfuldt og ejendommeligt. Prædikestolen, der er meget gammel, er paa Foranledning af Nationalmuseet restaureret og ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse. I Kirken findes desuden en gammel katolsk Altertavle.

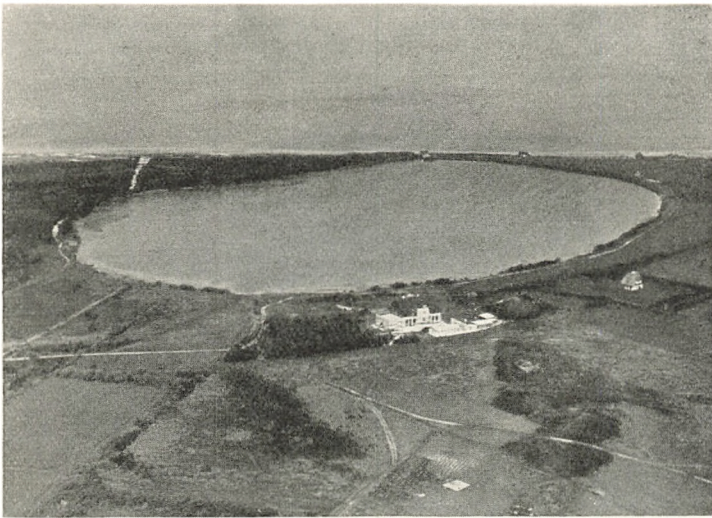
Fra Kattegatsiden af Sjellands Odde.

GUNN. RASMUSSEN ENERET

Det antages, at der har ligget en By ved Kirken, men under den store Sandflugt i 1527 forsvandt Byen, der menes at have været det gamle Isøre, som omtales i Saxe Runemesters Danmarkskrønike i Forbindelse med IsøreKongeting.

Til Rørvig Kirke knytter sig Sagnet om Marsk Stig, der siges at være begravet under Kirkens Midtergang, og Sagnet om „Bruden fra Rørvig“, selve Rørvig ligger ret langt fra sin Sognekirke ved Issefjordens Strande — et gammeldags Fiskerleje, nu dog præget af de mange Sommergæster, der gennem Aarene har slaaet sig ned her.

Vejen mod Øst gaar forbi en 100 Aar gammel hollandsk Vindmølle, der for et Par Aar siden var hjemfalden til Nedrivning. Sognets nystiftede Naturfredningsforening tog her Affære, købte Møllen og bekostede den grundigt repareret ved sagkyndig Bistand, og den herlige gamle Mølle er nu bevaret for Egnen som et Minde fra før „Motorerne“. Vejen fortsættes til Nakke, hvor nogle af Danmarks bedste Kvægbesætninger findes. Her har ogsaa den fra det store Dyrskue i København berømte „Kongetyr“ hjemme. Til Rørvig Sogn hører Hesselø, der i fredelig Ensomhed ligger ude i Kattegat med sit Fyrtaarn.

Dybesø, fotograferet fra Flyvemaskine.

A. SCHMIDT FOT.

Fra Rørvig vender Vejen sydpaa mod Købstaden Nykøbing, en 7 km lang Vej med Lyng og Hede mod Kattegat, med Skov og Agerjord mod Fjordsiden. Ind over Land fører en Vej til Hov Vig, et inddæmmet Areal med mange Smaaøer, og videre langs Plantager af Gran og Fyrretræer over Ringholm — en lille Halvø, der skyder sig ud i Nykøbing Fjord med en Herregaard af samme Navn, beliggende helt ud mod Vandet, sikkert i gamle Dage en befæstet Borg — til Nykøbing.

Nykøbing er af meget gammel Oprindelse, men dens Skæbne har været ublid. Allerede 1290 meldes der om, at Marsk Stigs Tilhængere afbrændte Byen, og i 1835 hærgedes Nykøbing atter af Ildebrande. Det er saaledes ikke meget af den gamle By, der er tilbage udover den østlige Del, en Samling smaa Huse, der idyllisk ligger gemt under Lindetræernes Skygge.

Kirken, der er opført af røde Munkesten omkring Aar 1300, er en af Landets ældste to Skibs-Kirker.

Ikke langt fra Byen ligger Statens Sindssygehospital, der er opført efter Pavillon-Systemet. I 1915 blev den første Patient indlagt. Til Hospitalet hører en stor Frugtplantage, der

Griben, Sjællands Odde.

S. BAY FOT.

maa betragtes som en Mønsterplantage for Frugtavlen her i Landet.

Nykøbing er ikke nogen udpræget Industriby, men der findes dog enkelte store Virksomheder, saasom Slagteri, Savværk og Vejmateriefabrik. Med Fjorden som Basis drives der i stort Omfang Svømme-, Ro- og Sejlsport. Byens Ungdom kappes med Holbæk og Kalundborg, og Mesterskabet og Vandrepokalen skifter jævnlig Plads.

Byen har en god Havn ved Nykøbing Fjord, der løber ud i Issefjorden, og der findes sikkert ingen Steder i Landet, naar lige undtages Svendborg, et saa udstrakt Fjordparti som her.

Hvor herligt du lyser du krumme Fjord,
der slynger de Sløjfer i Sønder og Nord,
du Vindenes Orgel, du tonende Vand,
der bræmmer med Skummet din riflede Strand.

(Jeppe Aakjær).

Mod Syd et frodigt Agerland, store Skove med rig Bundvegetation, mod Nord, Øst eller Vest skifter Landskabet fra frodige Marker til Hede med Lyng eller Marehalm, og slutte­lig befinder man sig i Sandklitterne med det fraadende Kattedgat liggende for sig.

Nykøbing, Lindelø.

GUNN. RASMUSSEN ENERET

Odsherred byder paa rig Afveksling i Naturen, og den byder paa historiske Minder som ingen anden Landsdel i vort Fædreland. Her kan kun fortælles en Brøkdæl af, hvad der findes i Odsherred, men sikkert nok til at give den, der læser dette, Lyst til at aflægge et Besøg i denne ejendommelige Landsdel.

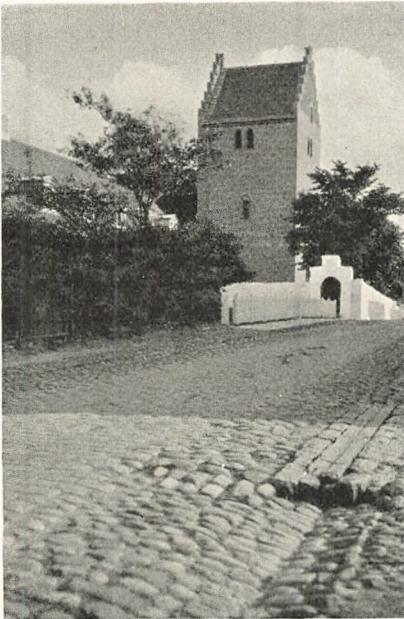
Tager man Vejen mod Syd ud ad Strandvejen, smilende ligger da Fjorden der, med Udsigt til de stejle Brinker ved Frederiksværk og Hornsherreds skovklædte Kyst. Paa den modsatte Side ligger Grønnehave, Anneberg, Ulkerup, Stokkebjerget og Kongsøre Skove, der hver for sig indbyder til at „se indenfor“. Det samme gælder for den smukke „Anneberggaard“ og den gamle Skovridergaard „Manzhøj“.

Ud for Egebjerggaarden findes en Sten med Relief af en Kvinde med et lille Barn.

Det er Grundtvigs Moder, der sidder med Grundtvig og lærer ham at stave. Hun er født der paa Gaarden.

Paa Stenen staar :

O Moders Støv og Moders Aand
mit Hjertes Tak Du have
Du lærte os i Ledebaand
paa Herrens Ord at stave.

G. RASMUSSEN ENERET
Kirken i Nykøbing.

Landet paa den anden Side. — Vejen fortsættes nu over Sid-
dinge Dæmning, Grevinge Skov, Vig, Asminderup, tilbage til
Nykøbing.

Lægges Vejen saa ud til Kattegat, findes her Klitter med
Marehalm og den herligste Badestrand. Kattegat kan snart
ligge smilende som Fjorden og snart rejse sig som Vester-
havet. Klitterne har ligget helt ud til Havet, men under de
stærke Storme i Efteraaret 1921 blev paa en eneste Nat store
Strækninger af Klitterne Havets Bytte. Strandinger kendes
ogsaa paa denne Kyst, men heldigvis ikke saa ofte som ved
Jyllands Vestkyst.

Vejen langs Stranden fører til Klint, der fra en Højde af
35 m falder stejlt ned mod Kattegat.

Bort fra Havet falder dette „Bjerg“ ned mod Sonnerup
Skov videre mod Lumsaas. Ved Foden af Klint findes en
Feriekoloni, hvor Hold efter Hold af Skolebørn nyder de
herlige Omgivelser Sommeren igennem.

Videre gaar Vejen
til Kongsøre Skov. Det
berettes, at der her blev
holdt Ting i gamle Da-
ge, og Tingstenene fin-
des da ogsaa velbeva-
rede paa Tingpladsen i
Skoven.

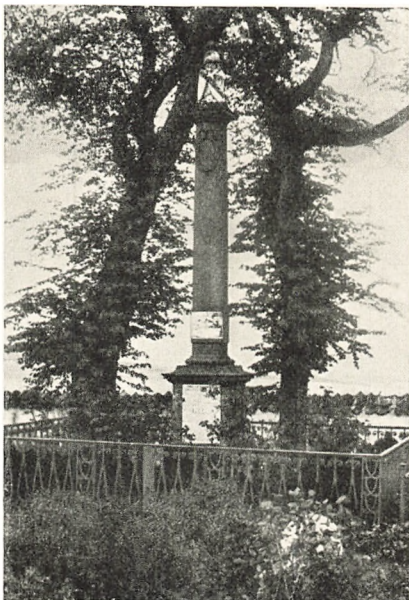
Det vil lønne sig at
spadsere ud til „Sand-
skredet“ og helt om
paa Sydspidsen, hvor
Trætoppene spejler sig i
Lammefjordens Vand.

Denne Fjord skærer
sig nemlig her ind mel-
lem Odsherred og Tud-
se Næs, og inden Lam-
mefjordens Udtørring
var der paa dette Sted
Færgeforbindelse med

Over Ebbelykke Bakker, hvorfra Samsø og Mols skimtes, naar man helt ud til Sjællands Odde.

En Landtange, der er omgivet af Vand paa begge Sider, og hvor man snart passerer Sjællands frugtbareste Jorder isprængt Lyngheder og Stenbrud.

Her paa Overby Kirkegaard findes Monumentet over Willemoes og hans tapre Mænd, der fandt Døden i Bølgerne ved Sjællands Odde den 22. Marts 1808.

S. HAY FOT.

Willemoes-Monumentet paa Odden Kirkegaard.

De Snekker mødtes i Kvæld paa Hav,
og Luften begyndte at gløde.
De leged alt over den aabne Grav,
og Bølgerne gjordes saa røde.

Her er jeg sat til en Bavgasten,
at vidne for Slægter i Norden:
Danske de vare, hvis møre Ben
under mig smuldre i Jorden.
Danske af Tunge, af Æt og af Id,
thi skal de nævnes i løbende Tid —
Fædrenes værdige Sønner.

Saaledes skrev Grundtvig om disse Helte.

Grundtvigs Fader var Præst paa Odden, og i den gamle hyggelige Præstegaardshave findes et stort Valnøddetræ, der, plantet af Grundtvigs Moder, Sommer efter Sommer staar i sit skønneste Skrud.

I Odden Kirke findes en Model af Linieskibet „Prins Christian“. Videre gaar Vejen mod Odden Havn. Her ligger

Nykøbing Havn.

GUNN. RASMUSSEN ENERET

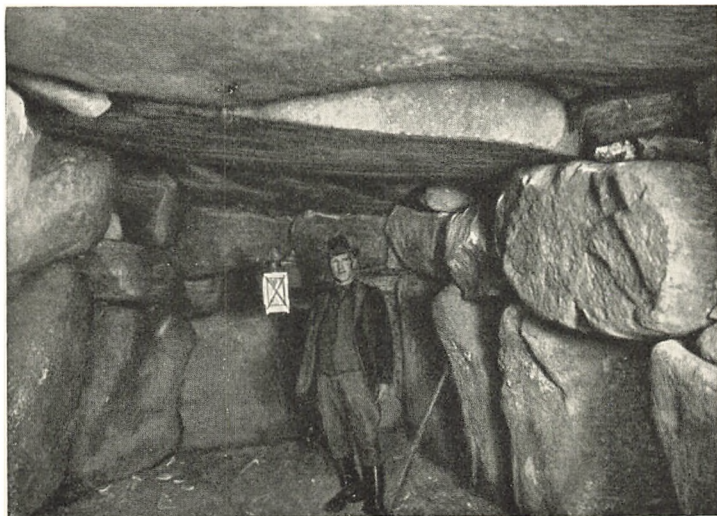
en stor Fiskerflaade, og naar den glinsende Høstsild staar ind i Kattegat, suppleres den hjemlige Fiskerflaade med Sportsfiskernes hurtigsejlende Motorbaade, idet der drives stort Sportsfiskeri paa Tunfisk. I de sidste Par Aar har engelske Sportsfiskere, foruden vore egne, jaget Tunfisken i Kattegat.

For at faa det rette Udbytte af Turen, maa man tage helt ud til Gniben. „Det aabne Danmark i det aabne Hav“ har H. V. Clausen kaldt dette Stykke Land.

Paa Vejen hertil passerer Stenlejerne, hvor en stor Grave-maskine æder sig dybt ned i Jorden og henter de store Sten, der pr. Tipvogn føres til Knuseværket og her omformes til Ral til Statsbanerne og Skærver til Landevejene.

Det er et ejendommeligt Landskab, der bliver tilbage, de store Affaldsbunker ligner et Maanelandskab eller et krigshærget Areal. Da Kielerkanalen blev bygget, anlagde Ty-skerne et Stenværk paa dette Sted og udskibede herfra Sten til Kanalens Fundamenter. Dette Værk er nu overtaget af Stenlejerne.

Udsigten fra Gniben virker betagende, man staar højt oppe i den frodigste Mark, der tænkes kan, og dybt nede ligger

Jættestuen i Stenstrup.

S. BAY FOT.

Kattegat paa den ene Side, Sejrbugten paa den anden. Her mødes Vandene.

Fra Gnibens Yderspids kan man om Aftenen i klart Vejr skimte Lysene i Æbeltoft, saa nær er man Jylland paa dette fremspringende Punkt af Sjælland.

Tilbage gaar Turen til Lumbaas, hvor der drejes af til højre ned ad Kirkeasbakken til Jættestuerne i Stenstrup.

Det er et dobbelt Gravkammer, et af de største i Danmark. Der findes i Odsherred ca. 500 velbevarede Kæmpehøje og Gravpladser.

Det er, som man i denne Landsdel har rettet sig efter Carl Plougs Ord:

Danmark, dine Kæmpegrave
skal du vogte tro!
Trives skal om dem din Have,
og din Lykke gro!
Naar paa dem du tager Vare,
møde kan du trygt hver Fare,
Thi en Magt i dem du ejer,
som forjætter Sejer.

Ikke langt fra disse Jættestuer ligger Stenstrup Museum.

Fra Stenstrup Museum.

Her findes en Rigdom af Skatte, der fortæller om vore Stamfædres Liv og Færden paa disse Egne.

Vogteren af disse Skatte, den gamle blinde Laur. Jensen, har samlet alt. Han var klar over, at omløbende Handelsmænd opkøbte de gamle Ting for en Slik, og han satte sig da som Maal at sætte en Stopper herfor.

Ved Vandring fra Gaard til Gaard fik han Egnens Befolkning til at forstå, hvad Jeppe Aakjær tolker i disse Linier:

Saa styrkes Slægtens Marv hos Barn og Mand,
Ved Folkets Arv af dybe, stærke Minder,
Din egen Dag er kort, men Slægtens lang.

Nu er Stenstrup Museum kendt udover Egnens Grænser, og Navnene i Museets Fremmedbog vidner om, at mangan Gransker af Fortidens Historie har aflagt Besøg hos gamle Laur. Jensen.

Ikke langt herfra ligger Højby, og i denne Bys Kirke findes nogle pragtfulde Kalkmalerier, der er af de bedste og interessanteste i Landet.

Tilbage til Nykøbing gaar Vejen forbi et Højdedrag „Syv-højene“, et Stykke herligt Natur med en vidunderlig Udsigt.

Udsigt fra Syvhojene.

A. FAÑHOIM FOT.

Vejen lægges nu sydpaa ud ad Egebjergvej og til højre om Anneberg Skov gennem Skaverup, Asminderup og til Svinninge.

Kommer man gennem Asminderup By, befinder man sig paa et Højdedrag, og foran ligger det vestlige Odsherred i al sin Skønhed med den let krusede Sejrbugt i Baggrunden.

I Dalen ligger Svinninge, og i Byen er der den smukke Gaard „Møllegaarden“.

Mange af den litterære Verdens Mænd har holdt til i „Møllegaarden“, der kan saaledes nævnes Meir Goldschmidt, der i sine „Kærlighedshistorier fra mange Lande“, der udkom i 1867, giver et fortrinligt Billede af en Egn i Odsherred. Bjørnstjerne Bjørnson har ogsaa været Gæst i denne herlige, gamle Gaard, og her er Grunden lagt til „Synnøve Solbakken“.

Tager man fra Møllegaarden Vejen ligeud, gaar den over Vig til Gundestrup og videre over Audebo Dæmning ind i Merløse-Tudse Herred. Vil man dreje af til højre, passeres Trundholm Mose, hvor Solvoggen er fundet, forbi den lille yndige Jyderup Skov, hvorfra man fortsætter langs Sejrbugten til Høve Stræde.

Højby Kirke.

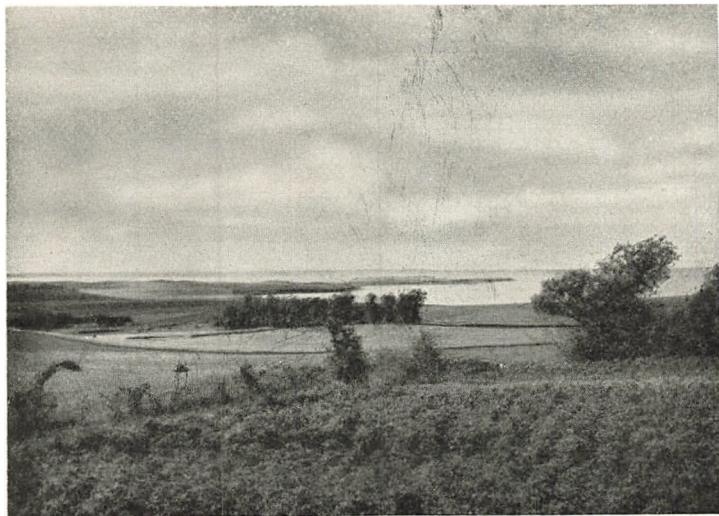
S. BAY FOT.

Staaende paa Toppen af Høve Stræde har man for sig et storslaaet og betagende Panorama, man aldrig bliver træt af, den mørke Granskov nedover de frodige Agre til Nexeløbugtens krusede Vande.

Ikke langt herfra ligger „Estershøj“, og en Dag paa Estershøj med høj Luft og Solskin er betagende, med vid Udsigt til alle Sider. Langt ude mod Nord ses Sjællands Odde strække sig ud i Kattegat, mod Syd i det fjerne de store Skove ved Torbenfeldt.

Paa Højens Top staar en Genforeningssten. Der findes mange af den Slags Stene Landet over, men sikkert ingen som denne. Stenen, der blev fundet i Høve Skov, vejer 22 Tons. Der var 11 Spand Heste og 300 Mennesker til at transportere den op ad det stejle Høve Stræde. 14 Dage efter Transportens Begyndelse var Stenen paa Plads. Det var et strengt Arbejde, men Sognets Beboere havde sat sig for, at det skulde gennemføres, og saaledes er Odsherreds Beboere i al deres Færd. De sætter høje Maal, og de gennemfører dem ved en sejt Energi og ved Sammenhold.

Nu er der tre Veje at tage ad, mod Syd til Asnæs og Grevinge, Sydvest til Faarevejle og mod Vest gennem Bjergene.

Ordrup Næs.

A. FAXHOLM FOT.

Den sidste fører til et rigtigt Bjerglandskab, Bakke op og Bakke ned. Man maa her sande Oehlenschlägers Ord: Det bugter sig i Bakke Dal.

Den ene Bakke større end den anden, og fra hver Bakketop, man naar op paa, nye Indtryk. Det er som en broget Eventyrbog, hvor Billederne skifter i det uendelige.

Vi staa nu pludselig i en Dal, og her ligger Veddinge, en gammel Landsby, hvor Smedien ligger lige ud til Vejen og minder om de rigtig gamle Dage, hvor man samledes i Smedien for at drøfte Sognets Anliggender.

Vejen gaar videre, drejer lidt til højre mod Havet og stiger saa meget stærkt. I en Slugt ser man nogle høje Master, det er Skamlebæk Radio, der er rejst ved Sejrbugten og i Nærheden af Ordrup Næs.

Det gaar stadig, jo længere vi kommer frem, højere og højere op, en enkelt Afbrydelse ned i en Kløft, og sluttelig naar man op i Lerbjergskoven, en Naaleskov, der har en vidunderlig og vederkvægende Duft.

At staa her i Skovbrynet en Sommeraften og se en Solnedgang over Nexeløbugten er noget af det pragtfuldeste,

Hove Skov ved Vintertid.

S. BAY FOT.

som tænkes kan. Det fine Farvespil, der er paa Vandspejlet, faar Beskueren til at forstumme.

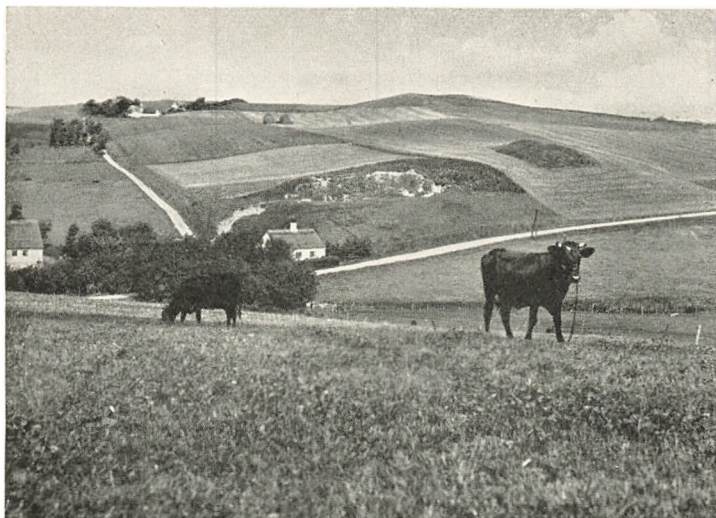
Vejen foreslaas over Riis til Faarevejle.

I Riis ved man et Sagn at berette, der lyder saaledes : Fru

Hove Stræde — Udsigt fra Toppen af Bakken.

S. BAY FOT.

Veddinge Bakker.

S. HAY FOT.

Inger til Riis vilde bygge en Kirke i Byen, men hvad hun byggede om Dagen, var jævnet med Jord næste Morgen. Hun drømte en Nat, at hun skulde spænde sine Okser for Stald-døren, og hvor de slæbte hen, skulde hun bygge Kirken. Hun gjorde dette, og Okserne standsede da paa den høje Brink sydøst for Byen. Ved Foden af denne Brink laa Lammefjorden. Fru Inger byggede Kirken, der blev kaldt Faarevejle Kirke, og denne har faaet historisk Betydning, idet de jordiske Rester af James Hepburn, Jarlen af Bothwell, Englands Storadmiral og Maria Stuarts Elsker, opbevares i en Kiste med Glaslaag i Kirkens Krypt. Han døde under sit Fangenskab paa Dragsholm. Kirkegaarden her er ejendommelig, idet den ligger i forskellige Afsatser.

Ude paa den inddæmmede Lammefjord skimter man en hvid statelig Bygning, det er Faarevejle Højskole.

Videre gaar Turen saa til Dragsholm Slot. Den storslaaede Bygning ligger i al sin Stolthed omgivet af Voldgrave gemt bag Parkens Træer som et Minde om fordums Stortid.

Dette gamle Bispeslot er den eneste tilbageværende af Odsherreds tidligere Borge. Da Dronning Margrethe udkøbte Adelen i Odsherred, nedbrød hun ogsaa dens Borge.

Mindesmerket for Grundtvigs Moder i Egebjerggaardens Have.

S. BAY FOT.

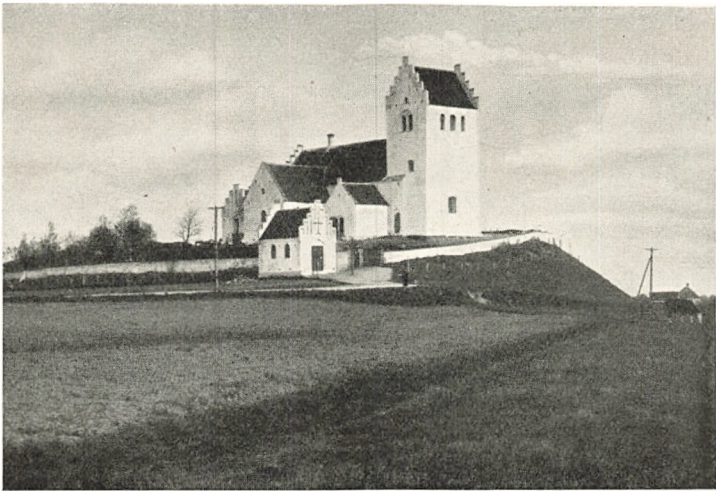
Nord herfor ligger Sjællands næsthøjeste Punkt, Vejrhøj. Paa Vejen dertil gøres en Afstikker ind i Brydebjerg Skov, og paa en Høj her har Lensbaronen fra Dragsholm anlagt en meget smuk Familiebegravelse.

Videre gaar Vejen stejlt opad til „Bjergtoppen“. Fra dette høje Stade er der en milevid Udsigt. I det fjerne skimtes Roskilde Domkirke, og der kan herfra tælles 27 Kirker. Jylland og Samsø ses tydeligt med det blotte Øje, og som Miniaturehuse ses Lammefjordens 1600 Hjem liggende spredt ud over det inddæmmede Areal. Dæmningen for Lammefjorden blev lukket 1874, og der blev her indvundet 10.400 Tdr. Land. Dette Inddæmningsarbejde er et af de største af den Art i Europa.

Under de stærke Efteraarstorme i 1921 var denne Dæmning ved at blive sprængt, og at Ulykken blev undgaaet, skyldtes kun Beboernes Aarvaagenhed og energiske Kamp med det oprørte Hav.

Odsherreds Jernbane, der aabnede 1898, snor sig gennem det inddæmmede Land, og hvor der tidligere kun var Stationsbygninger, har der nu rejst sig ret store Byer.

Man stiger nu ned ad „Bjerget“ og tager Vejen mod Hørve og derfra til Vallekilde. Her ligger en af Landets ældste Høj-

Faarevejle Kirke.

S. BAY FOT.

skoler, hvortil der Aar efter Aar kommer Elever fra det ganske Land. Man er saa naaet til Udgangen af Odsherred, og det er kun lidt, der er sagt i disse Linier om dette Stykke Land, hvor al dansk Natur er samlet. Man maa uvilkaarlig med Hostrup udbyrde:

Venner, hvor er vort Fædreland dog kønt.

Vejen gaar nu langs Kysten ved Nexeløbugten forbi Herregaarden „Egemark“ og drejer til højre over Følleslev til Havnsø. Fra Havnsø kan man køre med Hestekøretøj til Nexelø, der hører under Følleslev Sogn.

I Terrainet omkring Starreklint og Bjergsø findes en Nybyggerkoloni, idet „Teglværksgaarden“ er blevet udstykket, og der har her rejst sig mange Husmandshjem.

Fortsættes ind over den magre lynggroede Egn, naar man ud til Vrøj, kun en halv Snes Kilometer fra Kalundborg.

Tages Vejen mod Øst kommer man over Vallekilde. Videre over Hørve, Sørslev, Snertinge mod Jyderup.

Saa snart man har passeret Hovedlandevejen Holbæk—Kalundborg, møder man et typisk smilende sjællandsk Landskab.

Vejen snor sig gennem et bakket Terrain, og den idylliske Stokkebjerg Skov og Grevinde Skoven passerer. I Udkanten af Skoven ligger Stationsbyen Jyderup med „Skarritsø“;

Udsigt over Skarritsø ved Jyderup.

K. T. ENERET

idyllisk gemt inde i Skoven ligger den ret store Sø. Jyderup er et meget søgt Sted og velegnet for Folk, der trænger til Rekreation. Den skovrige Omegn er meget smuk med Hallebyaa, der gennemkrydser Egnen og har Tilløb til Skarritsø.

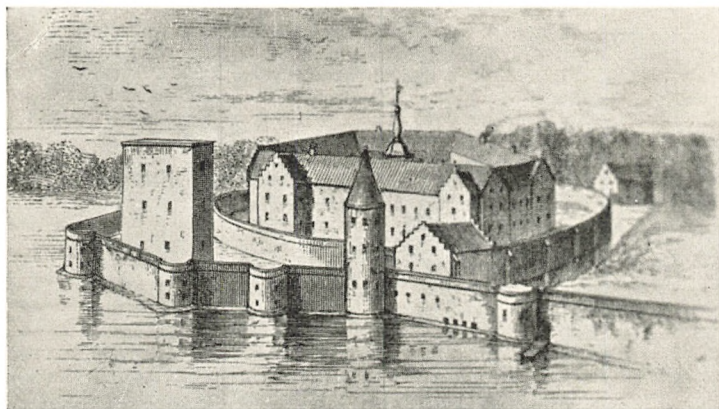
Ikke langt fra Jyderup ligger Herregaarden „Kattrup“.

Vest for Byen ligger Bjergsted, Agnsø, Svebølle og over Vørslev og Viskinde kommer man til Kalundborg. Fra de store Højder er der Udsyn saavel mod Nord som mod Syd, og ude i Kattegat ses Sejro, der er en ret stor Ø og har Postforbindelse med Kalundborg.

Ved Skarritsø.

K. T. ENERET

Kalundborg — Kalundborg Slot, efter Tegning fra c. 1650.

II. Kalundborg og Omegn.

Kalundborg — det smukke, klangfulde Navn — menes at hidrøre fra, at der i længst forsvundne Tider har ligget en Lund ved Fjorden, kaldet Kaalunden, fordi den husede en Mængde Alliker eller Kaaer. Da Esbern Snare byggede sin Borg ved den dybe Fjord, fik den Navnet Kaalundborg, hvilket saa gennem Tiderne er blevet til Kalundborg. Saaledes beretter Historieskriverne om Navnets Oprindelse. Om Rigtigheden heraf kan tvistes, men sikkert er det, at Byen, der rejste sig om Borgen, i mange Aarhundreder har været kaldt Kalundborg og var en af de navnkundigste og betydeligste Stæder i Middelalderen.

Esbern Snare byggede sin Borg omkring 1170 samtidig med, at hans Broder Absalon grundlagde København. Borgen er forlængst sunken i Grus, men endnu knejser Esbern Snares andet store Bygværk, den 5-taarnede Kirke, højt over Byen.

Borgen var en stor Bygning i flere Stokværk og udstyret med fire Taarne. Den har opfyldt det meste af det nuværende store Kalundborg Torv, og med sine høje Ringmure og dybe Voldgrave har Borgen været et meget imponerende Bygværk og en efter sin Tids Forhold meget stærk Fæstning, dog ikke uindtagelig. Historien beretter om den berygtede norske Sø-røver, Mindre Alf, der i 1285 indtog Borgen og plyndrede

Kalundborg — Gamle Huse i Adelgade.

K. T. ENERET

hele Kalundborgegnen. Borgen blev genopbygget og yderligere befæstet, den har været Midtpunktet for mange Fejder, der kulminerede i 1658, da Svenskerne indtog Kalundborg og ødelagde Borgen paa det grundigste. Efter den Katastrofe forfaldt Borgen, og de store Masser af solide Munkesten førtes vidt omkring for at benyttes til andet Bygværk.

Kalundborg Slot, som Borgen kaldtes, var anset som Landets stærkeste Fæstning og gennem flere Aarhundreder opbevaredes Rigets Arkiv i et af Borgens Taarne „Folen“, hvorfra det først fjernedes omkring 1659.

I over 300 Aar benyttedes Slottet som Statsfængsel. Den navnkundigste Fange var Kong Christian II, der levede her fra 1549 til sin Død Nytaarsdag 1559.

Kalundborg er bekendt for sine gamle Bygninger, sine maleriske, idylliske Gader og sine mange smukke Haver og kaldes ikke med Urette Guldregnets og Syrenernes By. Fra Byens Anlæg Møllebakken er der den smukkeste Udsigt til de venlige gamle Huse med røde Tegltage og den blanke Fjord med Halvøen Asnæs i Baggrunden. Denne gamle Bydel grupperer sig om Esbern Snares navnkundige Kirke, der i Frastand mere ligner en gammel befæstet Borg.

Kalundborg — Det gamle Raadhus og den gamle Bispegaard i Adelgade. K. T. ENERET

Den snart 800 Aar gamle Kirke er et baade i skønheds-mæssig og arkitektonisk Henseende enestaaende Bygværk. Grundformen er det græske Kors, og den regnes for et af vort Lands skønneste Bygninger fra den tidlige Middelalder, med sine svære Mure af røde Munkesten og sine 5 massive Taarne, hvoraf Midtertaarnet er 44 Meter højt. Kirkens Indre forstærker Beundringen over dens skønne og dristige Arkitektur. Midtertaarnet, ja hele Kirkens Midterparti, bæres af 4 slanke Granitsøjler af stor Skønhed. Søjlerne bærer de brede Hovedbuer og de rundbuede Hvælvinger. Kirken har en rigt udskaaret Altertavle, der stammer fra 1650, en Granitdøbefont af endnu ældre Dato, og en Bronceylsekrone fra 1713. Kirkens Indre var gennem Tiderne bleven undermineret for at give Plads for Begravelser, og dette bevirkede, at en af de fire Granitsøjler gav efter for det vældige Tryk af Murmasserne, og en Sommermorgen i 1827 væltede Midtertaarnet med et tordenlignende Brag og styrtede ud mellem to af de øvrige Taarne, uden dog at beskadige disse nævneværdigt. Der gik mange Aar, før det nedstyrtede Taarn blev genrejst. Først i 1871 lykkedes det ved Statstilskud og frivillige Bidrag at faa Taarnet genopført. I Aarene fra 1916

Kalundborg Torv med Sigrund Undsets Fødested.

K. T. ENERET

til 1921 blev Kirken underkastet en gennemgribende Restaurering, hvorved hele dens Indre førtes tilbage til den oprindelige Skikkelse.

Den gamle Bydel har ogsaa andre ejendommelige Bygninger fra Middelalderen. En gammel Bispegaard og et gammelt Raadhus, der er fredet af Nationalmuseet og kun venter paa deres Restaurering. Tæt ved Kirken ligger et Par gamle Bindingsværkshuse, der er flere hundrede Aar gamle. I Præstegade ses en gammel Taarnbygning med kamtakkede Gavle, ogsaa fredet af Nationalmuseet. Lige overfor ligger en smuk, restaureret Bygning, kaldet Dronning Margrethes Vognport. Præstegade er et af de Bybilleder, som man i vor Tid sjældent har Lejlighed til at se.

Vest for Kirken ligger den gamle Lindegaard, der nu ejes af Staten, en gammel statelig Købmandsgaard, i hvis rummelige Stuer og Sale Kalundborg Museum har til Huse, et af vort Lands største og bedst indrettede Folkemuseer. Her har den kendte Folkemindeforsker, Kredslæge J. S. Møller med fremragende Dygtighed samlet en Række enestaaende gamle Folkedragter, to fuldstændige gamle Bondestuer, Refsnæstuen og Jerslevstuen. Særlig Samlingerne fra Refsnæs er

overordenlig seværdige. Paa denne Halvø holdt den gamle Bondekultur sig betydelig længere end andre Steder.

Vest for Lindegaarden ligger en stor Ruintomt, hvor Nationalmuseet har foretaget Udgravninger og konstateret, at man her staar overfor en gammel Borg, der efter alt at dømme ogsaa er opført af Esbern Snare for at værne Byen mod Vest. Med Støtte af Kalundborg Turistforening, Kalundborg Kommune, Carlsbergfonden

Kalundborg — Fra Præstegade. K. T. ENERET

og andre interesserede har Nationalmuseet her skabt en historisk Mindepark af stor Værdi.

I det smukke gamle Hus paa Torvet, der overskygges af to mægtige Lindetræer, er den verdenskendte Forfatterinde Sigrid Undset født. Huset bærer en Mindeplade med hendes Navn og Fødselsaar.

Tæt ved Torvet ligger den statelige Gaard, „Kaalund Kloster“, tilhørende Godejer Lawaetz. Hovedbygningen er opført 1752 af Chr. Lerche.

Fortsætter man fra „Kaalund Kloster“ mod Øst, kommer man til Lindegade, hvor Øjet fanges af Byens gamle Apotek, en smuk Bygning i Barokstil. I Kordilgade, Byens Hovedgade, ligger Kalundborg Centralbibliotek. Det er en selvejende Institution, et af vort Lands bedste Provinsbiblioteker. Til Biblioteket er knyttet en Børnelæsesal, hvor Børnene faar nødvendig Hjælp til Lektuelæsning og Vejledning i at læse den gode Litteratur. Tæt ved Biblioteket ligger Ole Lunds Gaard, en af Byens gamle Købmandsgaarde, der i sin Tid husede et stort Brændevinsbrænderi.

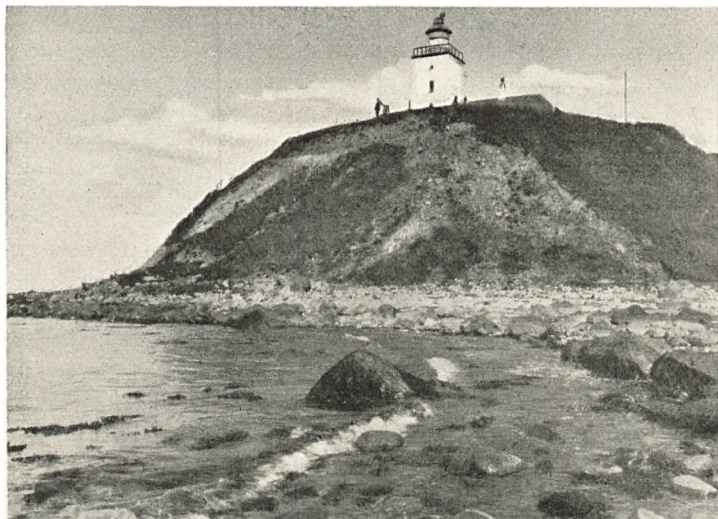
Udsigt over Fjorden fra Møllebakken.

K. T. ENERET

Hvor Kordilgade hæver sig paa St. Jørgens Bjerg, findes Hovedopgangen til Byens Anlæg, „Møllebakken“. Lige ved Opgangen ligger et smukt lille Hus, kaldet Bomhuset, ved hvilket der lige til 1850 blev opkrævet Afgift af de Produkter, der fra Oplandet førtes ind til Kalundborg. Møllebakkeanlægget, der ejes af Kommunen, er et Areal paa ca. 25 Tdr. Land, anlagt som Park med en Mængde smukke Stier og Gange. Fra Gangene, der snor sig langs Bakkens Skrænter mod Vest og Syd, er der en pragtfuld Udsigt over Byen og Fjorden.

Fra Møllebakken lønner det sig at vandre ned til den Vest for Anlægget liggende Gade, Møllestræde. Det er en sjælden smuk gammel Gade med lave Huse og høje Stentrapper. I Gadens nederste Del er der endnu en Opgang til Møllebakken. Her udmunder tillige den smukke Gade, Lille Møllestræde.

Mod Vest strækker sig den brede Promenade, der fører ud til Gisseløre, hvor Kalundborg Radio hæver sine slanke 105 Meter høje Taarne. Her er Byens Badestrand. Ogsaa Byens Sportspladser ligger paa Gisseløre, hvis smukke Natur og aabne Strand er meget søgt af Turister. Det samme gæl-

Spidsen af Refsnæs med Fyret.

K. T. ENERET

der Kystvejen, der fra Gisseløre fører ud til Blindeskolen og Kysthospitalet paa Refsnæs.

I henfarne Tider stod dette Stykke Land klædt med Skov, men da Valdemar Sejrs og Dronning Dagmars eneste Søn, Valdemar, omkom herude, svor Kongen, at her skulde aldrig mere gro Eg eller Bøg, og her skulde ikke længer nogen Raa eller Hind finde Ly. Sagnet fortæller videre, at Kongen lod al Skov paa Refsnæs rydde. Først i 1925 synes den kongelige Forbandelse at være brudt, idet 2 unge Raadyr kom til Refsnæs, rimeligvis svømmende fra Asnæs.

I Anledning af dette Sagn har Præsten Laurids Kock skrevet Sangen „Kong Valdemar den Unge“. Heri hedder det bl. a.:

O, Danmark, om du din Skade forstod,
da maatte du græde det klare Blod.

Herefter paa Refsnæs skal stryge den Vind,
at ej sig kan bjerge der Raa eller Hind.

Paa Refsnæs, hvor før groed Eg og Bøg,
herefter skal vokse kun Hundeløg.

Hvor Skoven, som pranged paa Refsnæs tilforn,
herefter man næppe skal finde en Torn!

Kalundborg er særdeles velegnet som Udgangspunkt for Bilture i Omegnen, der byder paa store Naturskønheder. Dette gælder særlig Refsnæs' vilde barske Bakkeland, der mod Syd falder brat af mod Fjorden i mægtige Klinter og Skrænter, gennemskaaret af dybe maleriske Kløfter. Fra Højderne er der Udsigt til Samsø, Fyn og Jylland, mod Nord til Vejrhøj, Sjællands Odde og Sejro. Refsnæs ejer ogsaa mange Kæmpehøje og Stendysser fra Oldtiden.

En Modsætning til Refsnæs er Halvøen Asnæs med sine store Bøgeskove, et mere smilende, omend ikke saa storlaaet Landskab. Her ligger Lerchenborg Slot, omgivet af en meget smuk Park og Have, der er tilgængelig for Besøgende. Haven er i fransk Stil med Alleer af klippede Hække. En smuk Vej langs Stranden fører til Lerchenborg og Asnæsskovene.

Ogsaa en Tur til Vrøj og Saltbækvig kan anbefales. Paa de mægtige flade Strækninger ved Vigen og ud mod Havet rører sig et sjældent rigt Fugleliv.

Jættestuen ved Uggerløse, et af de betydeligste Minder fra Oldtiden, hører ogsaa til Seværdighederne i Kalundborgs Omegn. Kammeret maaler i Længden lidt over 4 Meter, er ca. 2½ Meter bredt og 2,4 Meter højt. Dets Sider dannes af kolossale Kampesten omhyggelig tilhuggede og Mellemmummene er udfyldte med tynde Sandstensfliser i vandrette Lag. To vældige Sten, der oprindeligt har været een Blok, danner Gravkammerets Tag eller Dække. Man kan danne sig et Begreb om Sidestenes Størrelse, naar man hører, at en af Stenene er 170 cm bred og 225 cm høj, regnet alene fra Gulv til Loft.

Kalundborgegnen er overordentlig rig paa Gravminder fra Oldtiden, og mange af dem er særdeles velbevarede. Paa denne Egn indgaar Natur og Kunst, Fortid og Nutid en skøn og harmonisk Forening, og den har da ogsaa i de senere Aar kunnet glæde sig ved et stærkt stigende Turistbesøg.

Odden Havn, hvorfra Tunfiskeriet udgaar.

B. T. FOT.

Tunfiskefangst ved Sjællands Odde.

SV. POULSEN FOT.

FRA ASNÆS TIL BASNÆS

Af CARL LANGBALLE

DET Omraade af Vestsjælland, der her skal skildres, rummer flere af Sjællands mest lovpriste og besungne Turistegne, men ogsaa Egne, som for mange Turister vel endnu er nyt Land. Fra Reersø mod Vest, hvor Havet huler Landets Kliner, og hvor man endnu møder den uberrørte Oldtidsjord og en ejendommelig gammeldags Befolkning, gennem nogle af Landets frodigste Egne, over Slagelse, hvis rygende Fabriksskorstene taler om Nutidens hastige Pulsslag, til Sorø, der midt i de stille Skove ligger og gemmer paa Historiens og Romantikkens Minder, det er en Vandring, der griber ved sine stærke Modsætninger.

Som vi nu ser Landet, har det i alt væsentligt faaet sin Form, da Isen, som for ca. 25.000 Aar siden dækkede Landet, begyndte at trække sig tilbage. Gletscheren, der under sit sidste Fremstød var rykket sydfra, veg efterhaanden atter tilbage i sydlig Retning. Paa et givet Tidspunkt delte Isen over Sjælland sig i Storebæltsgletscheren og Øresundsgletscheren. Skillelinien laa tæt ved Sorø, hvorfra Isranden ogsaa nu kan spores i to Moræne-Bakke drag mod Nordvest og Nordøst. Elven har fra Isranden fosset ud over Landet og sine Steder skabt store Sandaflejringer, for Eks. Sandbæltet i Trekanten mellem de to nævnte Gletschere omkring Munkebjergby og Bromme ned mod Sorø og langs den sydlige Side af Aamosen. Enkelte Steder har Smeltevandet ikke helt kunnet oversvømme Landet, der, hvor store Aflejringer fra den næstsidste Istid som Bakkeøer har hævet sig over Landet. Dette er saaledes Tilfældet omkring Munkebjergby, der netop

Storebæltskysten ved Drøsselbjerg.

C. L. FOT.

ligger paa en saadan Bakkeø, og hvis Jordbund altsaa hører til det ældste af Sjællands Jord.

Faa Egne afgiver saa typiske Eksempler paa Israndens Aflejringer, Morænebakkelandet og Morænefladerne, dannet, hvor Isen har trukket sig hurtigere tilbage og har aflejret Leret. Vi skal senere møde disse Bakkestrøg, men her skal dog nævnes et Hovedtræk i Landskabets Fysiognomi.

Ude fra Drøsselbjerg ved Kysten mellem Korsør og Reersø strækker der sig med enkelte Afbrydelser et ret bredt Bakke- drag ind over Landet. Brat falder Klinten ved Drøsselbjerg af mod Kysten, der herved paa en lang Strækning faar Præg af en egen barsk Storhed. Fra den trigonometriske Station paa det højeste Punkt, „Baunen“, ser man over Bildsøskov ned til den brede aabne Sandstrand med de mange pyntelige Sommerhuse, et Paradis for badende. Mod Nord sænker Landet sig mod de store Moser ved Mullerup. Men atter stiger Kystlandet. Pragtfuldt tegner sig Bakkelinien med de knejsende Oldtidshøje lidt Syd for Kirke-Helsingø over Dalby ud mod Reersø.

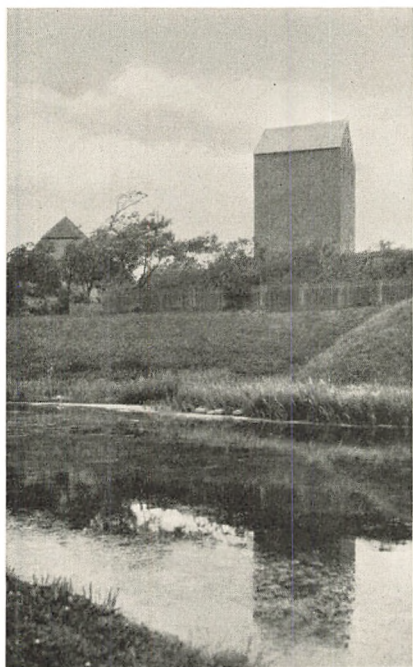
Slagelse-Mullerup Vejen følger paa et Stykke Højdedraget i sydøstlig Retning; saa gaar Bakkelinien mod Øst og løfter sig omkring Blæsingø til en ret anselig Højde, der set fra Slagelsevejen mod Kalundborg virker imponerende med

Fra Korsør Nor.

C. L. FOT.

sine bjergagtige, kraftige Linier og helt spærrer for Udsynet mod Nord. Ogsaa her har Generalstaben sin Mærkesten paa „Bavnehøj“. Brat falder Bakkerne af mod Øst for snart efter i nordøstlig Retning at tage fat igen i brede, bølgende Afsnit over Solbjerg og videre op mod Egnen Syd for Skellebjerg, hvor Solbjergs hvælvede Kuppel, atter et vigtigt trigonometrisk Punkt, danner en foreløbig Afslutning mod Øst. Fra hele dette Bakkedrag rækker Synet vidt ud over det aabne flade Land med de hyggelige Landsbyer og de mange hvide Gaarde malerisk spredt over Landet. Se det, naar Kornet staar modent i bugnende Fylde over de jævnt bølgende Agre, og Kørerne daser i duftende Kløver, eller en Eftermiddag i Høstens Tid, naar der ligger tindrende Sol over Landet, og store lyse drivende Skyer kaster lange Skygger over de gule Marker, hvor Læs efter Læs ruller hjem mod Gaarden. Bilisten standser uvilkaarligt sin Vogn oppe paa Landevejen for at fæstne Indtrykket af dette brogede Landskab. Ja, vist er dette sommerglade rige Høstbillede lige saa meget værd for den rigtige Turist som de mest besøgte Steder ved Skov og Sø. Gennem side Dalsænkninger med Enge og Moser glider Aaløbene mod Kysten, disse Aaer, som i høj Grad har været medvirkende til Landskabets Udformning. Sammenlignet for Eks. med Fyn og det sydlige Jylland har disse

Det gamle Fæstningstaarn i Korsør. C. L. FOT.

brede sjællandske Landskaber Karakteren af en tilsyneladende større Bebyggelse. Det hænger sammen med, at der i Udskiftningens Tid paa Sjælland, modsat Fyn og Jylland, har fundet en større Udflytning Sted. Derfor virker Landsbyerne her mindre end de fynske og jyske, og Kirkerne, ofte smukke og højtliggende, syner her langt mere i Landskabet. Hele dette omtalte Højdedrag har fra gammel Tid dannet Skel mellem to sjællandske Bygder, forskellige af Natur og Folkesind. Mod Nord træder Landska-

bets Bakkelinier dristigere frem, især i Højlandet fra Rudsvedbyegnen mod Nord, hvor Bakkernes kraftigt svungne Linier danner en storslaet Baggrund for de aabne vejrsmuste Landskaber, hvor Synet fra Højdernes Toppe rækker milevidt ud. Syd for det omtalte Drag virker Landskabets Linier, om end de godt kan løfte sig i brede Bølger, jævne og mere blødt afrundede. De store Skove mod Øst ligesom luner Landet, der hæver sig mod Slagelse, den ældgamle Bondeby, der drager de brede Landeveje mod sig. Syd paa er der noget af den sydsjællandske Idyl over Landet, ikke det dristigt vidtskuende, men noget fredeligere, mere jordbundet.

Lad os da, saa vidt den begrænsede Plads tillader det, forsøge at danne os et mere detailleret Billede af dette Stykke Sjælland.

Omkring Korsør Nor.

Paa den nordøstlige Side af Korsør Nor, hvor nu den kratbevoksede Banke ligger lige ved Taarnborg Kirke rejste Svend Grathe Borgen Taarnborg. Højt har den knejset med vidt Udsyn over Hav og Kyst. Store Sten og Voldrester markerer endnu Borgens Konturer. En kortvarig Saga har den haft. Allerede paa Valdemar Atterdags Tid er den gledet ud af Historien. Fanget ind af den ejendommelige Stemning, der hviler over Stedet, favner vi i et herligt Rundskue

Mindesmerket for Jens Baggesen. C. L. FOT.

hele Egnen. Ude mod Øst beherskes Landskabet af den brede, svulmende Vaarbyaadal med de langstrakte Højdedrag paa begge Sider. Øjet følger den østlige Bakkekams pragtfulde Linie fra Slagelse, hvis Kirkespir skimtes, over Bjergby og ned mod Næsset, der dannes, hvor Lindesaa løber sammen med Vaarbyaaen.

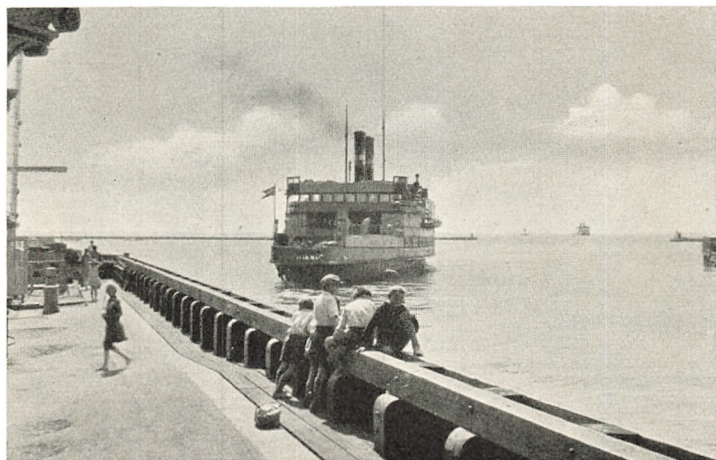
Slagelse—Skelskør Vejen, hvis Træer syner som en Række smaa Prikker, følger denne Bakkelinie, hvor de hvide Kirker i Slotsbjergby, Gjerlev og Lundforlund knejser som Vagter. Bag Bakkerne skimtes det høje, uroligt formede Skovland mellem Slagelse og Sorø. Bakkefaldet mod Vest ned mod Aadalen er af stor Virkning med alle sine tavlede Agre i de forskelligste Nuancer af grønt og gult, Møllerne og et Utal af hvide Gavle og Længer. Vest for Dalen strækker sig en noget lavere Bakkekam, jævnt bølgende over mod Forlev og videre ud over Halskov. Korsør—Slagelse Vejen gaar fra

Slottensgade i Korsør

C. L. FOT.

Vemmelev Kirke i en dybt sænket Bue tværs over Aadalen. Den Gang Dronning Margrete kom stævrende op gennem Vaarbyaa for at lade sin Søn, Oluf, hylde i Slagelse, har Aaen virket mere imponerende end nu, og hele Terrænet tyder ogsaa paa, at dette Vandløb i sin Tid maa have haft en flodlignende Karakter. Da Isen laa fast og spærende over det sydlige Sjælland og Smaalandsøhavet, samlede Vandfløbet fra Ringsted Aa, Tuel Aa og Susaaen sig især gennem Vaarbyaaens Dal. Som en bred Flod pressede Vandet sig frem mod Nord til det nederste af Tudeaa og videre ud i Storebælt. Saa forstaar vi, at Vaarbydalen har faaet sin imponerende Størrelse. Kun ved Foraarstid, naar Vandet samler sig i Dalen og faar Aaen til at svulme, aner man det gamle Billede. Landskabet huskes sikkert af mange rejsende, som ad Vestbanen over Sjællands største Broanlæg har passeret Aadalen. I Spidsen af den Vinkel, som Tudeaa og Vaarbyaa danner ved deres Sammenløb, ligger Trællebørg, et af Danmarks ældste og mærkeligste Voldsteder fra Oldtiden. Som en mægtig Ring løfter Volden sig med brat Fald navnlig mod Vest op over de flade Enge, omkransende et Markomraade paa ca. 2 Td. Land. Selv om Historien intet har at berette om dette mærkelige Minde, taler det dog sit eget stærke Sprog. Her har Befolkningen med Folk og Fæ søgt

Fergen gaar ud fra Korsør.

C. I. FOT.

Værn, naar fremmede Ransmænd kom sejlene op ad Aæn.

Landet Nord for Korsør Nor over mod Næsby er først i den nyeste Tid indvundet som Nytteland. Aæn gik i sin Tid i en Bue Syd om Næsby Fed, passerende et Nor ved Tjæreby og med en lille Ø, Tiokholmen, i Aamundingen. Den Ensomhed og Uhyggestemning, der hvilte over denne Egn, hvor grumsede Bølger skyllede ind over Fladlandet, og Sandet som gule Skyer kunde hvirvle ind over det ørkenagtige Land, et Paradis for vilde Strandfugle, er nu forsvundet. Afvandet og inddæmmet ligger Landet nu som store maleriske Græsgange, hvor en Rigdom af fede Kreaturer færdes frit. Men helt har Fortiden ikke ophørt at tale paa denne Egn. Naar Vandet stod lavt ved Kysten, kunde det hænde, at store Egestød, hvis Rødder stod fast i Havbundens Blaaler, kom til Syne. Det er Resterne af de store Egeskove, der efter at have fortrængt Fyrren dækkede Landet, og som ved Landets Hævning i et Glimt lader os ane Billedet af den gamle Kyst. Havnen, Skibsholmen, der laa ved Aæns Munding, og som benyttet af Slagelse saa sent som i 17. Aarh. konkurrerede med Korsør, er nu sporløst forsvundet.

Alt dette mindes vi, naar vi fra Taarnborg Banken ser ud over Landet. Blikket følger Norets nordlige Side forbi

Gammel Bindingsværksgaard i Skelskø.

C. L. FOT.

Svendstrup Teglværket til det skovklædte Magleø og Egeø, der tidligere var Øer, men som nu er gjort landfast med Halskov, og som med Tiden vil indgaa i de store Parkanlæg, som anlægges fra Herregaarden Taarnborg, en henrivende Idyl tæt ved den travle By. Ude paa Halskovrev ligger Isbaadene og venter paa Vinter. Forhaabentlig faar Jernbanskinnerne Lov til at ruste videre, indtil Nutidens moderne Teknik har overflødiggjort dem. Gaa en Sommeraften fra Taarnborg Syd om Noret ind mod Korsør. Lystskoven med sine Oldtidsminder, sine skønne Mosedrag og Udsigtpunkter og de tyste Stier ned til Stranden, spærrer for et Stykke Udsynet til Havet. Set fra „Skovhuset“ spejler Taarnborg Kirke, der falder saa smukt sammen med de lange Bakkers Buer, sig fredfyldt i det blanke, stille Nor. Korsør tager sig brillant ud, som den ligger derovre ved Indsejlingen til Noret.

Korsør!

Husker De H. C. Andersens Lille Puk, der drømmer: „Jeg skal hilse saa meget flittig fra Corsøer, den er en By, som er i Opkomst! Den er en levende By, den har Dampskib og Postvogn, engang skulde den altid kaldes ækel, men det var gammel Mening. „Jeg ligger ved Havet“, siger Corsøer, „jeg

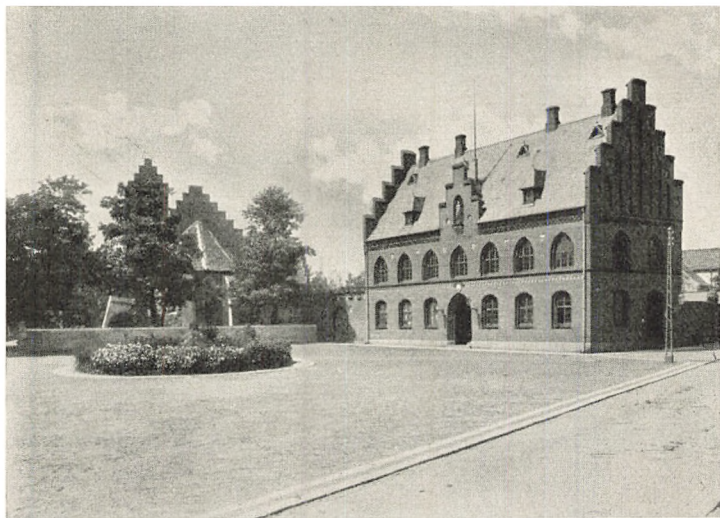

Gamle Huse i Skelskør — Set fra »Broen».

C. L. FOT.

har Landevei, og jeg har Lystskov, og jeg har født en Digter, som var morsom, og det ere de ikke alle. Jeg har villet sende et Skib rundt om Jorden, jeg gjorde det ikke, men kunde have gjort det, og saa lugter jeg saa deilig lige ved Porten, dèr blomstrer de yndigste Roser". Ja, Porten findes ikke mere, men den smukke Accisebod ligger der endnu med sine 4 stilfulde Søjler. Og Roserne dufter her endnu fra Planteskolens pragtfulde Rosenmarker som en første Velkomst til Turisten, der kommer til Korsør ad Landevejen.

Slet saa romantisk er det ikke at komme hertil med Jernbanen, hvor store Kulbunker er det første Indtryk af den travle Søkøbstad. Jernbanen! Den man i 1856 havde imødeset med saa stor Forventning, men som i den første Snes Aar tværtimod kom til at betyde en Nedgangstid for Byen, da Slagelse var ved at tage Handelen fra den. — Korsør! Alle skifter! Dørene smækkes op, Kupéerne tømmes og belæst med Kufferter og Rejsetøj haster de rejsendes Strøm over mod Færgen, der med sin Last af Mennesker, Jernbanevogne og Automobiler glider ud af Lejet. Korsør fik maaske et flygtigt Blik maaske med lidt Misundelse, naar man udmattet af Varme efter Rejsen over Sjælland saa Badelivet ovre under Halskøvs solbeskinnede Klinger; men snart er disse flygtige Indtryk vejret bort, Tanken og Blikket er vendt mod

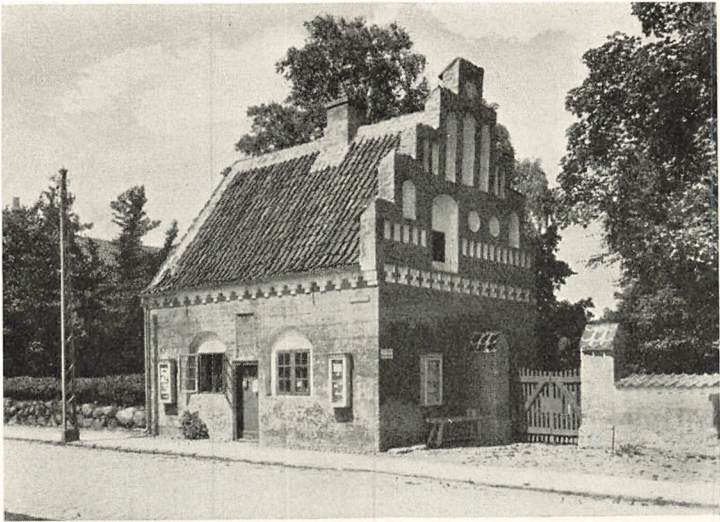
Skelskø — Gammeltorv.

H. IBSEN ENERET

Vest. Korsør blev for de fleste ikke til mere end Overfartsstedet, og denne Rolle har Byen i umindelige Tider spillet, man kan sige baade til dens Held og Uheld. I gamle Dage var det for en stor Del de rejsende, der bragte Afveksling og førte nyt med fra Hovedstaden eller Udlandet.

Naar Storm og Is gjorde Overfarten over Bæltet vanskelig eller umulig, blev de rejsende tvunget til at gøre Ophold, og just nogen Forlystelse har disse Ophold ikke været. Herom taler de mange mere eller mindre drastiske Skildringer af de rejsendes ufrivillige Ophold i Korsør.

De, der først paa Aaret 1929 oplevede Isvinteren og de lange Døgn søvnløse Ophold paa Korsør Banegaard under den ørkesløse Venten paa, at en Færge eller en Isbryder skulde vove sig ud, vil have nogen Betingelse for at kunne sætte sig ind i Datidens Rejsestemning. Og dog! Hvor helt anderledes var Billedet ikke, naar man for Eks. saa indenfor i Hotel Storebæltets overfyldte Lokaler, hvor Byens Ungdom benyttede sig af denne kærkomne Anledning til Ekstrafest og sammen med rejsende af alle Stænder, ja, selv prominente Rigsdagsmænd, hvirvledes rundt af Dansemusikkens Toner, mens hele den gængende Sal med en Variation af et kendt

Skelskør — Den gamle Latinskole.

H. IBSEN ENERET

Danserefræn sang: „Her er Liv og glade Dage! Her gaar Færgen aldrig ud!“

Det er forstaaeligt, at det menneskelige Sind under Paa-virkning af alskens Ubehageligheder og Rædsler maatte blive noget ublidt stemt over for Byen. Korsør maatte delvis ufor-skyldt finde sig i, at dens Ry blev mishandlet. Det maa til-komme vor Tid at gøre gammel Uret god igen, og et Besøg i Byen vil lønne sig. Endnu er der noget af Historiens Roman-tik over den gamle Fæstning, „Korsør Batteri“, som den officielt hedder, hvor Voldens Træer hælder Kronerne ud over de sivkranste Grave, og „Alliketaarnet“ spejler sin mas-sive Murmasse i Vandet. Dette Taarn, der fortjente en gen-nemgribende Restaurering, er Oprindelsen til Korsør By og Slot. Det rejste sig, samtidig med at Taarnborg sank i Grus, og stod langt ned i Tiden med Tinder og Skydeskaar, en Pendant til Gaasetaarnet ved Vordingborg. Paa Korsør Slot var det, at Erik af Pommern i 1425 gav Korsør sine Privile-gier, og her modtog Carl Gustav efter Svenskerne's Nederlag ved Nyborg den flygtende Magnus Stenbock med de kendte Ord om Bukken og Faarene. Gang paa Gang har Taarnet hørt den røde Hane gale over Korsør. Det har set Byen

Skalskor — Havneparti.

kæmpe sig frem gennem tunge Trængselstider. I 1857 forsvandt den sidste Kanon. Fæstningens Saga var ude. — Staa en Aften paa Halskov Broen, naar „Fæstningen“ tegner sig mørk og tung mod den røde Aftenhimmel, og alle de straalende Lys fra Banegaardsterrænet blinker i Havnen. Billedet er henrivende. Det er Nutidens Møde med en mørk Fortid.

„Gør Havnen til et sikkert Ly, saa trives baade Havn og By!“ staar der at læse paa den store Granitblok, der smykket med Byens Vartegn i 1912 er rejst i Anlægget ved Caspar Brands Plads. At Havnen var Byens Livsnerve, det forstod de store Handelsmænd, som har været med til at bære Sten til Byens Vækst. Caspar Brand († 1678) var en af dem, der i 1661 fik gjort Korsør til den anden Stabelstad paa Sjælland næst efter København; men Byens Drømme om Vækst og Storhed ad den Vej gik aldrig i Opfyldelse. Og „salig Rasmus Langeland“, († 1780), som Wessel omtaler i sit Digt til Baggesen, den store Købmand, der modtog Konger og fyrstelige Personer i sin fornemme Gaard paa Algade (Nr. 25), ogsaa hans Navn lever endnu, saa længe Kongegaarden med de dekorative Stenbilleder i Façaden staar.

Det er vist kun de færreste, der kender Korsør, vel at

Fra Skelskør Lystskov.

H. I. ISEN ENERET

mærke det rigtige gamle Korsør nede omkring St. Poulskirken, hvor indtil 1863 den gamle Kirke fra Valdemarstiden laa, indviet til de vejfarendes Helgen, St. Gertrud, her, hvor det blæser saa havfriskt gennem de morsomme snævre Stræder med duftende Hyld hængende ud over Plankeværker, og Maageskrigene lyder over de smaa bitte Huse. Her drømmer endnu hele den gamle Bys Poesi. Her har Baggesens Børnetræsko klapret over de toppede Brosten, naar han gik her i sine underlige syge Tanker og mærkede Digterdrømmene spire frem. Det var dette Korsør, der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede mødte de rejsendes sløve Blik, naar de efter den bedøvende Køretur over Sjælland i Diligencen skumplede ned gennem Slottensgade til Skibsbroen, hvor Smakken laa og ventede paa gunstig Bør.

Man forstaar, at Korsør i 1925 følte Trang til at fejre sin 500 Aars Fest med fuld Musik, for her var der virkelig noget at holde Fest for. Faa Byer har i de sidste Menneskealdre udviklet sig med en saa rivende Fart som Korsør. I 1801 var Indbyggerantallet 1200, nu er det ca. 10.000. Det er Tal, der taler. Var end Kampen for at naa frem lang og trang, saa førte den dog til Sejr. Korsør er ikke mere blot det misryg-

Fra Kobæk Strand.

C. L. FOT.

tede Overfartssted, men en smuk blomstrende Forretningsby, som har meget at vise Turisten, og som med berettiget Stolt-hed kan lade alle sine kønne gamle Minder fortælle: „Der var engang ...“ I 1906 rejste Byen Schultz's lille fine Broncesta-tue til Minde om sin Digter, Jens Baggesen, der fødtes her den 15. Februar 1764: „Du Mester i Ord og Vid, Lunets liflige Sanger! Vi fletter Dig en Krans af Skovmærker, kaster den i Søen, og Bølgen vil bære den til Kielersfjord, paa hvis Kyst Dit Støv er lagt; den bringer Hilsen fra den unge Slægt, Hilsen fra Fødebyen Korsør —, hvor Perlesnoren slipper.“ (H. C. Andersen).

Sydvestsjælland.

Midtvejs mellem Korsør og Skelskør, milevidt synlig, rej-ser sig den helt imponerende virkende Boeslunde Kirke. Den gamle Valfartskilde „Hellig Kors Kilde“ midt i Landsbyen har vel haft sin Andel i Kirkens Størrelse. Tæt ved læses paa Absalonstenen: „Staa som et Minde — tause Sten — her voldte Absalon — Venders Men.“

Et Blik fra Borgbjerg Banke Vest for Byen ned over Skoven ved Herregaarden Espe og helt op til Musholm Bug-ten, og vi følger Vejen videre, hvor Bakkerne sænker sig ned

Stenstuegade i Slagelse.

C. I. FOT.

mod Skelskør Nor. Som et yndigt Syn aabner sig set fra Slagelsevejen Udsigten over Noret mod Skelskørs røde Tage med et yndefuldt bølgende og frodigt Landskab og blaanende Skovlinier som Baggrund. Ligesom ved Korsør har Noret her med den lange smalle Indsejling meget tidligt fristet til Bebyggelse. Sporene af Stenalderfolkenes Bopladser kendes her endnu i Mængde. Allerede under de første Valdemarer fik Byen sin Glansperiode.

Skelskør var det vigtigste Overfartsted; her endte Kongernes gamle Hærvej over Sjælland. Konger og Stormænd reves om Byen, der kom Tider, hvor Blod og Brand hærgede den, til den i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede atter tog til at vokse. Da gik Handelen livligt med Korn og — til Glæde for mangan sjællandsk Bonde — lybsk Øl. Den gamle Kirkelade i et Hjørne af Kirkegaardsmuren, den, som senere blev Latinskole, staar endnu som et Minde fra de Tider. Men atter gik det tilbage. Zakarias Nielsen fortæller, at i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var Byens Tilstand elendig; der var ingen Lygter i Gaderne, ingen egentlige Værtshuse, intet Vognmandslag og bundløse Veje. Og han mindes den med det stiltfærdige gammeldags Præg, ikke meget forskelligt fra det, den havde i hine Dage, da Karmeliter- og Dominikaner-

munke færdedes som paa Filtsaaler i dens Gader. — Endnu galen Hanen over Valdemar Sejers gamle Kirke, og dens Galen har ikke været forgæves. Byen vaagnede og blev revet ud af sit stille Liv og følger nu med hele sin moderne Fornyelse godt med i Udviklingen. Men til Trods for alt det nye, de moderne høje Bygninger, der bryder Rækken af Gadernes smaa Huse, Forretningernes prangende Butiksruder, der ofte er ved at sprænge de gamle lave Façader, har Skelskør dog bevaret noget af sit gamle, hyggelige Præg. Staa en Sommeraften paa Broen, der forbinder de to Bydele, Byens ældgamle Midtpunkt, hvor Borgerskabet endnu holder Aftenstævne, se Noret ligge blankt og stille, og se de smaa Haver og de gamle skæve Huse langs Bryggen. Da kan man endnu drømme sig tilbage til Tornerosetiden. Og endnu kan man i den vestlige og ældste Del af Byen ved Aftenstid se Haandværkeren sidde paa Trappestenen med sin Pibe og faa sig en Passiar med Genboen. Eller staa en Aften paa Hotel Postgaardens Altan og se Kirken som en tung Silhuet løfte sig op over duftende Haver og røde Tage! Al Provinsbyens Charme hviler over dette Billede. Den stærke Strøm ud efter fra Noret sætter Vandet i Havnen i en stadig Bevægelse. Den lille Agersødamper og Fiskerbaadene vugger langs Kajen. Fra en af dem lyder en Harmonikas dæmpede Toner. Saa bliver det stille, saa stille, at selv den ømmeste Hvisken mellem to unge ovre paa Broen kan høres. En Bil rasler over Broen. Lyden svinde op ad Algade. Freden favner atter den lille By.

Der gaar langs Noret en dejlig Sti under Brinken med de aarhundredgamle Ege forbi Hvilehjemmet ud til Lystskoven. „Dansant hver Aften“ og „kultiveret Cabaretunderholdning“ i Skovpavillonen lokkede Plakaterne paa Byens Plankeværker med, og der kom Sommeren igennem Gæster langvejs fra. Herude staar Fugleskydningsstangen, hvorom der — Traditionen tro — marscheres med Musik og Fuglekonge i Spidsen. Men naar alle er draget hjem, spindes den kønne lille Skov atter ind af Sagn og Romantik. Saa begynder „Krukkenborgkællingen“ at lokke Folk ind i „Thorshøj“, Udsigtshøjen Vest for Skoven ved Slagelsevejen, eller Trolden Knud fra Rensebjerg ved Lodshuset kommer travende over Markerne for at besøge hende. Men intet Udsigtspunkt paa

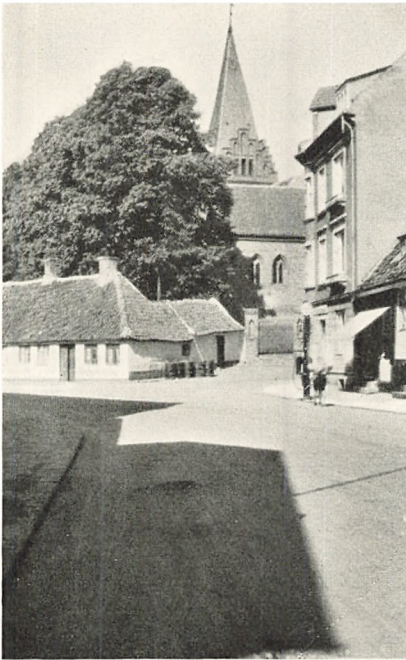

Slagelse — Schweizerpladsen.

JONAS CO. FOT.

Eggen kan maale sig med Møllebakken Vest for Byen. I Timevis kan man sidde her, løftet højt op over den susende Kornmark. Saa yndefuldt vekslende, saa mangfoldig skønt i al sin yppige Frodighed ligger Landet aabent for os. Den gamle By ligger saa malerisk og kryber sammen om den midtpunktsamlende Kirke. Og blev man siddende der, til Solen sank i Havet ude bag de af Turisterne altfor upaaagtede Øer, Omø, Agersø og Egholm, og gød sit sidste Gyldenskær over Yderfjordens Enge og Vandet, der smyer sig om de flade bugtende og fligede Bredder og om Ørnehovedskovens paa det frugtbare Stignæs, ja, da fik man et Indtryk af dansk Natur saa uforglemmelig smukt, at man nok skulde vide at finde Vej hertil igen.

Nede bag de store Frugtplantager ligger Kobæk Strand. Der findes ubestrideligt ingen bedre og sikrere Badestrand ved Sjællands Kyst. I flere Kilometers Længde strækker det bløde Grønsvær sig helt ned til Sandstranden. En køn lille Fyrreskov kan give Sol og Skygge. Her er alt, hvad et naturtørstende og træet Bymenneske kan ønske sig. Intet Under, at det pæne lille Badehotel, Side om Side med Civiletaternes Sommerhuse, forlængst er blevet altfor lille.

*De gamle Huse i Bredegade,
Slagelse.* C. L. FOT.

Sydvestsjælland's jævnt bølgende Sletter ligger aabne mod Havet. Fra Stignæs har Billedet af Kystlinien skiftet Karakter. Her har Hav taget Land. Urolig og afbrudt af Lerklinter, Enge og skovklædte Pynter bugter Kysten sig ud og ind med Resterne af den gamle Kyst liggende derude som smaa Øer, hvis lange Fed som Arme rækker over mod hinanden, som vil de endnu forsøge at spærre for Havet og værne de smaa hyggelige laguneagtige Sundede og Nor inden for Ørækken. Vi kaster et

Blik ud til den Række middelalderlige Borge og Herresæder langs Kysten: Borreby, Basnæs, Snedinge og Holsteinborg, dejligst af dem alle Johan Friis' stolte Borreby, hvor Vinden endnu suser om de røde Tinder og fortæller Eventyr helt tilbage til Vikingekongen Stigs Dage, saaledes som den fortalte H. C. Andersen om Valdemar Daa og hans Døtre. Nede i Holsteinborgs Park breder den Vedbend sig stadig, som H. C. Andersen plantede. Her nede har vi mødt Idyllen. De store flade Flintesten i det lave Vand langs den sivkrante Kyst med de smaa grønne Holme ligner Sæler, der soler sig i Vandskorpen. Mod Vest titter Ørslev hvide Kirke frem mellem Kystens Træer. Mod Øst spærrer den stejle Brink for Udsigten til Bisserup Havn. Maagerne kredser om den lille Fugleholm, og ude bag Ormøs hvælvede Skovkuppel ses Glænøs bølgende Kornmarker og Skove. Øster- og Vesterfed synes helt at lukke for Indløbet til Noret. „Vænø bier

paa Glænø", fortæller Sagnet. Vi kender det fra H. C. Andersens Eventyr om Vænø, der i en Stormnat sank i Havet. Fiskeren hører endnu Klangen af Kirkeklokkerne nede fra Dybet. Nu er Glænø ingen Ø mere. En Dæmning med en god Kørevej fører nu over det gamle Vadested.

Sydvestsjællands Folkeliv har baade aandeligt og materielt givet sig stærke Udslag. Det var dette Land, som Mynster i sin Tid kaldte „det hellige Land“ med Henblik paa det aandelige Røre, som skabtes om den stærke

Missionspræst Rønne i Høve, en aandelig Brydning i Befolkningen, som spores den Dag i Dag. Men ogsaa fra andre af de sydvestsjællandske Præstegaarde gik der Ord og Tanker som fængende Gnister over Landet. I Skørpinge sad Budstikke-Bojsen og i Slotsbjergby P. A. Fenger; „da havde Evangeliet og Salmen Klang paa Egnen som kun faa Steder“. Dette aandelige Røre skabte ogsaa paa anden Maade en Vækkelse i Befolkningen. Den tunge sjællandske Bondetype skiftede Præg. Han blev modtagelig for Fremskridt af human, social og materiel Art, som ikke mindst takket være den gamle Greve paa Holsteinborg bredte sig over Egnen. I 1811 stiftedes „Selskabet til Bondevelstands Fremme i Øster-Flakkebjerg Herred“. Grevens Navn mindes endnu i Opdragelsesanstalten „Holsteinsminde“, ikke langt fra det andet kendte Opdragelsesinstitut Flakkebjerg.

Tilfældigt var det heller ikke, at Hindholm Folkehøj-

*Den gamle Latinskole i Slagelse. C. L. FOT.
Nu Politistation.*

Hellig Anders Kors paa Hvilehøj. C. L. FOT.

skole oprettedes i disse Egne som den første i Sorø Amt. Paa sin Vis taler ogsaa Statens store Forsøgsgaard ved Tystofte, 1 km fra Skelskør, om de Fremskridt, som med Interesse følges af Befolkningen. Den er nok et Besøg værd. Saaledes vil den Turist, der ikke blot vil nøjes med at se og glæde sig over Idyllerne i Dalenes Sænkninger, om den rislende Aa, de hyggelige Landsbyer eller Udsynet fra Bakkerne med Landskabets dejligt bølgende Linier, alt dette, som til Overflod findes i disse Egne, ogsaa have rig Lejlighed til at lytte til Stemmerne fra Folkets Liv, her, hvor gammelt og nyt har brødes som faa andre Steder. Og Egnens Befolkning, som har staaet vaagen paa Vagt, vil ogsaa mindes, hvad stort og godt, der blev øvet paa deres Egn. I Mindelunden ved Halkevad, lidt Syd for Skørpinge, vil i Aarenes Løb Sten paa Sten rejse sig og tale Mindets Ord.

Fra Slagelse til Asnæs.

Nogle faa Kilometer inden Skelskørvejen naar Slagelse, har vi fra Galgebakken ved Slotsbjergby, en af de to store fredede Oldtidshøje, for sidste Gang Lejlighed til at kaste et Blik ud over de sydvestsjællandske Egne. Udsynet er mægtigt med alle sine utallige Enkeltheder og giver bedre end noget andet Sted et Indtryk af den brede Dalsænkning omkring

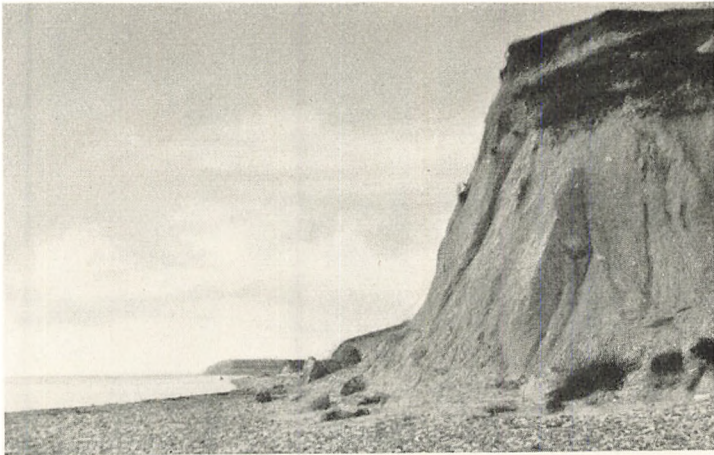
Vaarbyaaen. — Blikket rækker langt over Slagelse op mod de Egne, som nu ligger for os.

De brede Landeveje mødes i Slagelse ved Gammeltorv neden for St. Mikkels Kirke, som de fra ældgammel Tid har gjort det, da Bønderne langt ud over Herredsgrænserne mødtes her til de store Krammarkeder. Det var Landevejene, der skabte Byens ejendommelige ringformede Byplan, og det var til alle Tider Bønderne, der satte Præg paa Byen. „Roskilde Ringen og Slagelse Møgagen faar aldrig Ende,“ blev et

almindeligt Mundheld. Er Slagelse end en af Sjællands ældste Byer (den fik sine Privilegier i 1280), saa har den kun bevaret saare lidt af det gamle. Utallige Gange har Ilden hærget den og udslettet den Romantik, som ellers præger vore gamle Købstæder. Og som By, saa Borger. Den rivende Udvikling, som Slagelse har oplevet, siden den blev det betydelige sjællandske Trafikcentrum, har mærket dens Befolkning. Slagelse er den levende, moderne Forretningsby, hvor de materielle Interesser har været de ledende, endnu som før præget af Landboerne fra det fede Opland, en By med stort Teater, mægtige Kongressale, med Rytterstatue af Chr. IX paa den smukke Schweizerplads og med en stadig voksende Trafik paa Gaderne. Staar det gamle i Vejen, maa det fjernes. Det gav vel et Stik i mangen ældre Slagelseborgers Hjerter, da de gamle Træer ved Byens ældste Hus, den gamle Kirkelade ved St. Mikkels Kirke, maatte falde, den Ingemann fortæller

Gamle Marie foran Reerso's Museum. C. L. FOT.

Klinterne paa Reerso.

C. L. FOT.

om, fra den Tid Laden var Byens Latinskole. Snart forsvinder ogsaa de gamle maleriske Gaarde i den vestlige Del af Bredegade. Saadan er Livets Gang. Gammelt maa vige for nyt, og netop Slagelse er et Bevis for, at ogsaa det nye kan have sin Tiltrækning for Turisten. Lystanlægget ude ved Idrætsparken med sin Skovpark, Pavillonen ved den idylliske Sø er i sig selv en Seværdighed, som Byen har Ære af. Og Lystskoven med de stille Stier omkring Studentersøen, et Mødested for unge forelskede og Maalet for mange glade Skovgæster. Og læg saa Mærke til, hvor smukt Nybygningerne i de gamle Kvarterer ofte er stemt sammen med Omgivelserne. Smukkest tager Slagelse sig ud set oppe fra Stillingevejen, hvor vi kan overse Byen i hele dens Udstrækning.

I gammel Tid levede Slagelse højt paa sine store Jordegodser, som Sagnet fortæller skyldtes den mærkelige Slagelsepræst, Hellig Anders, der havde faaet Løfte om, at al den Jord, han paa et ni Nætter gammelt Føl kunde omride, mens Kongen var i Bad, skulde tilfalde St. Peders Kirke i Slagelse. Hellig Anders Korset løfter sig ude ved Landsgrav over Hvilehøj. Mangen Pilgrim har knælet her. Men Tiderne skifter.

Ad Folkets Helgen smiler Folket nu,
for Hellig Anders intet Knæ sig bøjer!

Fra Reerso.

C. L. FOT.

Som en romantisk, fredlyst Plet ligger tæt ved Højskolen Ruinerne af Antvorskov, det rigeste Johanniterkloster i Norden, stiftet af Valdemar den Store i 1170, af Frederik II omdannet til kongeligt Slot. Endnu i Aaret 1800 gjorde Slottet stærkt Indtryk paa den lille Landsbydreng Ingemann. Navnet, der her mindes, er Hans Tausen. Med hans Dommedagsprækenen i Antvorskov Kloster indvarsledes Reformationen i Danmark.

De store Landeveje til Kalundborg og Nykøbing fører os fra Slagelse nordpaa gennem Løve Herreds bølgende Moræneflader. Tudeaaen passeres. Ogsaa den har i sin Tid, da Isen spærrede mod Syd, været Afløb for Susaaen. Nykøbing Vejen gaar over Ørslev, Vilhelm Becks Fødested, hvor han fra 1874—1901 havde sin rige Præstegerning. Denne Vej op mod Ruds Vedby er i geologisk Henseende særlig interessant. Den følger en af de saakaldte „Aase“, dannet vinkelret paa Isranden ved Bundaflejring af en af de Floder, der strømmede ud fra Gletscherranden. Da Isbredderne smeltede, kendtes Flodens Bundaflejringer som en „Aas“. Ruds Vedby, Høng og Gørlev, de tre store Stationsbyer, vokset frem i det frodige Opland, og som konkurrerer om Førerstillingen, hver især ydende sin betydelige Indsats i disse Egnens materielle og kulturelle Liv. Endnu mindes de store politiske Kampe om

Idyl i Landsbyen Reerslev.

C. L. FOT.

Ruds Vedby Kredsen knyttet til Navne som Gleerup, Tauber og Lars Dinesen. En henrivende Idyl er Dammen, der spejler de mægtige Trækroner, mellem den hvide Kirke med sit stilfulde Rococokapel og den ærværdige Vedbygaard, Rudernes og Grubbernes gamle Borg, hvor Svanerne i Voldgraven nu vaager over de gamle Damer, der, efter at afdøde Biskop Peder Madsen her havde oprettet et Rekonvalescenthjem, har taget Borgen i Besiddelse. En Mindesten for Tauber, Venstres stærke Fører, er rejst ved Stationen. For Gleerup er rejst et Minde i det lille hyggelige Anlæg i Høng, hvor en anden stor Sten, rejst ved Højskolens Have, taler om den Indsats, den afdøde Forstander Anders Jørgensen gjorde for at gøre Høng til den levende og betydningsfulde Skoleby, den nu er. Hvor man færdes i Løve Herred ser man Gørlevs Sukkerfabriks høje Skorsten rage op som et Bøndernes Vartegn. Roekampagnen sætter sit Præg paa Egnen, naar lange Rækker af Roevogne ad alle Veje langsomt ruller frem mod den travlt arbejdende Fabrik. Indtryk af en hel anden Art møder os, naar vi kommer til Landsbyen Kirke Helsingø. Her har Kingo ofte staaet paa Kirkens Prædikestol i de Aar fra 1661—68, da han her var Kapellan hos den kendte Provst Peder Worm. Her oplevede han sin Gennembrudstid som Præst og Digter. Fra disse Egne, ogsaa da han sad som Huslærer

Kalundborg Fjord set fra Havnemark paa Asnes.

C. L. FOT.

paa Vedbygaard, hentede han sine første stærke Naturindtryk.

Men Perlen her ude mod Vest er Reersø. Egentlig burde det være Thorkild Gravlund, der her tog Ordet og fortalte om dette mærkelige Stykke Sjælland, som ingen kender bedre end han. Han kan fortælle om den lille Halvø, „fjern fra Alfarvej og god Hvedejord, fattig paa Muld, rig paa Strand, skovløs og vejrstust og med Folkets Værk fra den første Tid, Flint formedes af Hænder, og midt i Riget, da Store Bælt var Danmarks Middelvej.“

To Veje fører fra Kirke Helsing, Reersøernes gamle Kirkeby, derud. Den længste gaar ned over Dalby langs med Højene og Dysserne, der markerer den gamle Oldtidsvej, den som Reersøerne i umindelige Tider har benyttet som Kirkevej. Et ejendommeligt Landskab ligger for os. Hallebyaaen, der efter sit Udløb fra Tissø har optaget Bøstrup og Helsingaa, breder sig ud mod Kysten i et svulmende bugtende Løb gennem Bjerge, Enge og øde flade lyngbevoksede Sandstrækninger, der ligesom mange Steder ved Odsherreds Kyst fortæller om Land, der efter Istiden har hævet sig af Havet. Oppe mod Nord danner den store hvælvede Bjerge Aas med Urhøj, Grænsen for dette fuldkommen flade Landskab, hvor Strandfuglene holder til, og hvor røde Køer, Aaens dybblaa

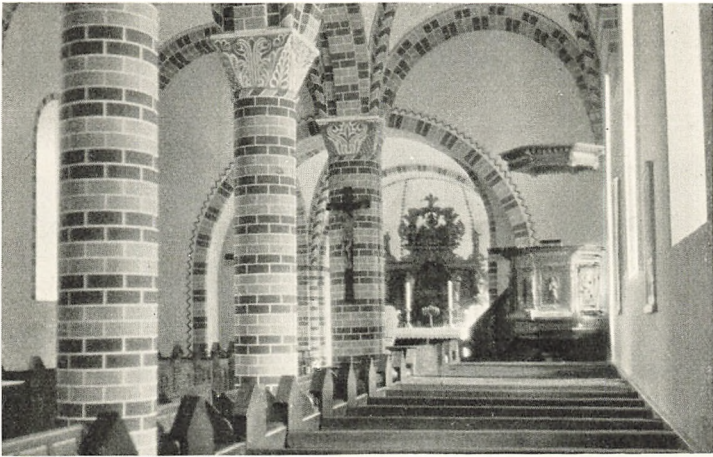

Havnemark paa Asnæs

C. L. FOT.

Blink, Lyng og Enggræs skaber et forunderligt Farvespil. En smal bugtet Dæmning fører Vejen ud mod Reersø. Paa Sjællandssiden strækker Hals Klint sig langs med Vigen. Man skal se den ovre fra Bakken, hvor Reersø By begynder. Der er en egen Mystik over denne Klint, som spejler sig i Vejens lave Vand. De gamle fortæller endnu om den ødsle Borgfrue, der efter at have sat alt sit Gods over Styr lod sin Vogn køre ned over Klintens Rand. Det spøger derovre ved „Tuttens Klokketaarn“ og ved den lille Hulvej, hvor Reersøerne og Dalbyerne, som altid laa i Strid, tog Livtag. En stor Sten midt i Landsbyen bærer Dronning Margretes Navn. Som Tak for udvist Gæstfrihed, engang hun var strandet paa Øen, skænkede hun Beboerne Fritagelse for Landgilde og Tiende, da Øen „formedelst lutter Skov og Krat kun var tjenlig til Fægang og Fiskefangst“.

Saaledes fortælles der. Men vist er det, at Reersøerne, der altid med en stærkt udpræget Bygdefølelse stod sammen, helt ned mod vor Tid har kæmpet for at bevare Dronningens Privilegium. Endnu opbevares i en af de gamle Gaarde de gulnede Dokumenter med de store Segl, hvori Kongerne har stadfæstet denne Dronning Margretes Ret for Reersø. Et Landsbybillede saa særpræget og morsomt findes vel ingen andre Steder paa Sjælland. De gamle, der har deres Sladre-

Fra Ubby Kirke.

C. L. FOT.

bænk ved Gavlen, kan fortælle om gamle Dage, da Fiskerne maatte vandre deres 3 Mil op i Landet paa højklampede Træsko og med Kurven med 100 Pund Fisk paa Ryggen. Det tog Tid, før nye Tanker vandt Indpas herude, hvor Byhornet, der kalder Oldermændslavet sammen, endnu bevarer. Nu brydes gammelt og nyt paa Reersø. De gammeldags, primitivt tænkende Reersøfolk, som, hvor langt de saa end kom ud i Verden, gode Skippere, som de var, aldrig glemte deres Hjemstavn, fandt vel ikke altid, at det nye var bedre end det gamle; men eet forstaar de nu nok derude, at Livsnerven for dem er den store gode Fiskerhavn, den bedste ved denne Kyst. Og Reersø har faaet sit Museum, lige saa originalt som alt det andet derude; et ældgammelt lille skævt Hus, hvor Stokroserne naar op over Straataget, gemmer en morsom Reersøstue, hvor Gravlund og gamle Marie gaar og hygger sig som selvbestaltet Museumsbestyrelse.

Endnu er der om Aftenen noget af Oldtidsstemningen ude paa Skansen bag de bløde Enge, hvor Peder Oxefrøerne kvækker, og Klinerne med de dybe Rævegrave gløder i Sol-skæret. Midt i denne havomkransede Ensomhed, hvor Stenalderfolkernes Flintflækker i Mængde bryder frem af Jorden, synes man milelangt borte fra det fede, frodige Vestsjælland.

Og saa Asnæs! Atter kender vi den typiske sjællandske

Hallebyaaen Nord for Tisso.

C. L. FOT.

Kyst med Bøgeskov og Hav i den skønneste Forening. Vi mindes Maleren Lundbyes Billeder fra det idylliske Havne-
mark med den yndefuldt krummede Kystlinie ved Kalund-
borgfjordens Udløb, hvor Asnæs Skovene, der veksler med
de store Gaardes frodige Landskaber, slipper for helt ude
paa Halvøens Spids at ende i et øde tjørnebevokset Oredrev.
Staa i Skovbrynet paa Nordsiden af Asnæs, hvor Dampere

Hallebyaaen ved dens Udløb i Tisso.

C. L. FOT.

Aamosen set fra Slagelsevejen.

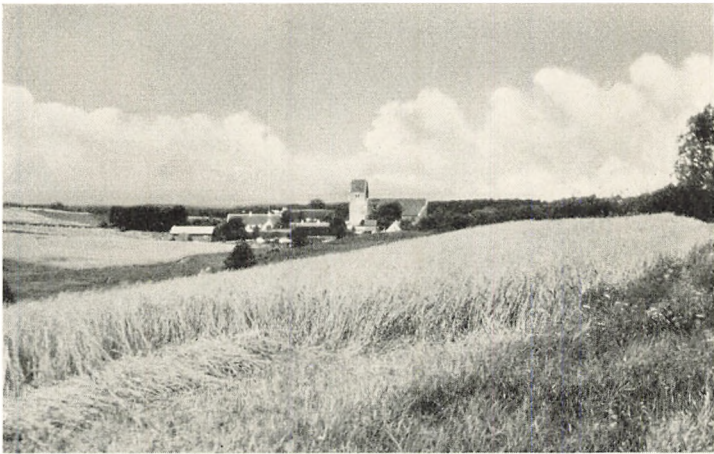
C. L. FOT.

og Sejlere glider ud og ind ad Fjorden, se Bakkernes kraftfulde Linier ovre paa Refsnæs og Taarnene paa Esbern Snares Kirke, der trods alle advarende Røster enes saa fortræffeligt med de elegante Antennemaster paa Gisseløre, hvor er dette Billede forskelligt fra Sydkysten med de havbidte Skrænter og Skovenes forblæste og krogede Træer og saa det aabne, skibløse Hav.

Udsigt fra Kloveshøj mod Nordost.

C. L. FOT.

Holmstru., ved St. Sorens Kirke.

C. L. FOT.

Omkring Tissø.

Tissø er Sjællands næststørste Sø. Vest for Søen ligger Landet aabent med lange, bølgede Linier, brudt af de skinnende hvide Kirker; men bag Søen mod Nordøst og Øst løfter sig et delvis skovklædt Højland, som rummer nogle af Sjællands naturskønneste Egne. Vi maa tilvejs for at faa et Overblik og vælger at bestige Saltoftebakken, 2 km Syd for Svebølle Station, og Kløveshøj, Kulminationen af Bakkedraget Øst for Tissø, begge nogle af de vigtigste trigonometriske Punkter. Med en jævn Stigen løfter Saltoftebakken sig over Landet. Højdedraget sænker sig mod Vest, stiger atter noget ved Vørslev, inden det falder ned mod Kalundborg, for saa atter at fortsættes over Refsnæs, hvor vi skimter Raklevs hvide Kirke. Mod Sydvest rager Ubby Kirke op, denne mærkelige gamle Kirke, der af svære Midterpiller deles i to Skibe, og med sin solide Fæstningsmur om Kirkegaarden. Det var her, Vilhelm Beck som Kapellan hos sin Far oplevede sit aandelige Gennembrud. Bag Ubby ses Bjerge Aas hæve sig langs Storebælt og endnu længere ude Reersøs Kliner. Helt ned mod Slagelse er Udsynet frit; mod Sydøst ses Kløveshøj og hele det dejlige Bakkeland, der med Kattrups og Selchausdals Skove sænker sig ned mod

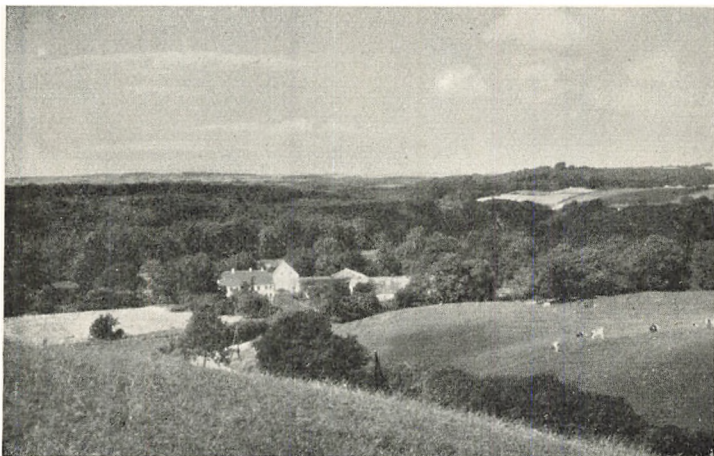

St. Søren's Kirke i Lølmstrup.

C. L. FOT.

Tissø. Mod Øst er Udsynet spærret af det stærkt kuperede Skovland. Mod Nordøst ses over Stenrand Plantage de i geologisk Henseende interessante Bjergsted Bakker, der furet af hemmelighedsfulde Kløfter taarner sig op i uregelmæssige Formationer. Men aller stærkest virker Udsigten mod Nord over det flade Land mod Saltbækvig og Sejerøbugten, hvor intet bryder Udsynet, før Øjet møder Odsherreds Højderyg med Vejrhøj.

Er Udsigten fra Saltofte storslaet, saa er dog det Panorama, der ligger udbredt for os fra Kløveshøj, endnu mere betagende. 100 m er vi oppe og finder dog en stor Mergelgrav paa Toppen. Fra Vejrhøj mod Nord til St. Mikkel's Kirke og Sorøskovene mod Syd, fra Asnæs og Reersø i Vest til Skovene om Gyldenløveshøj mod Øst ligger Landet aabent som et Landkort. Her faar man allerbedst et Indtryk af, hvor stort hele dette Bakkelandskab er, der rækker fra Ruds Vedby-Kanten op mod Jyderupegnen og videre ned langs Aamosens Nordside. Aamosen! I en Længde af ca. 20 km og med en Bredde af indtil 4 km strækker dette imponerende Mosedrag sig fra Øst mod Vest, hvor det standses af Skovene. Det mærkelige er, at Aamosen aldrig har dannet Herredsskel. Merløse Herred strækker sig nede fra Sorøegnen helt op ad Holbæk til, delt i to Dele, der forbindes ved en

Fra Rangemølle.

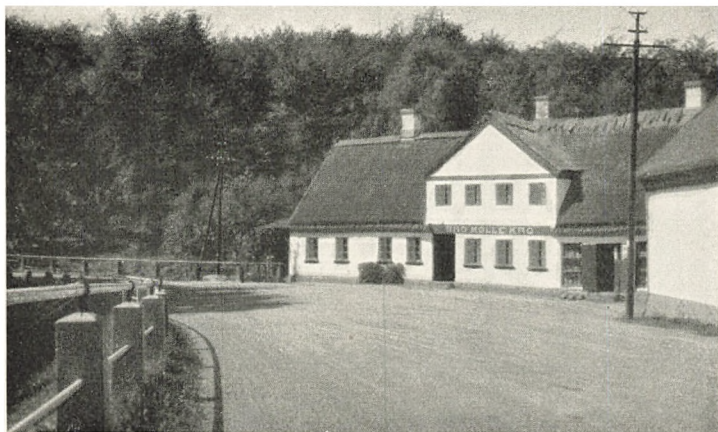
C. L. FOT.

smal Strækning ved Tostrup. Se Aamosen i hele sin vide Udstrækning fra Nykøbing—Slagelse Vejen mellem Reerslev og Bromølle, en frodig, grøn Flade, med Glimt af smaa Vandløb og enkelte fritstaaende Trægrupper. I det hele taget er dette Stykke Landevej en skøn Oplevelse med de store Højder mod Vest om Herregårdene Nørager og Katstrup og

Tisso.

C. L. FOT.

Bromølle Kro, den ældste i Landet.

C. L. FOT.

den af Skov og Bakker indrammede Aamose mod Øst. Langsomt glider Hallebyaaen med ganske ringe Fald gennem Aamosen, til den ved Bromølle presser sig mod Nord mellem skovklædte Bakker, en Række henrivende Idyller, hvor Skoven undertiden aabner sig og lader Solen bade sig i den rindende Aa langs Krat og Eng med store pragtfulde Aakander.

Fra Tjustrup So.

C. L. FOT.

Landevejen Syd for Tjustrup Sø.

C. L. FOT.

Landevejen gaar som før i Tiden, da den var den eneste gode Forbindelse mellem Nord og Syd, forbi Bromølle Kro, efter Sigende den ældste i Landet, en fredlyst Plet med snadrende Ænder i Aaen, og den kæmpeagtige Tax i Haven, vel nok sine 1500 Aar gammel, det hellige Oldtidstræ viet til Bueguden Ull, hvis Vi (Helligdom) har ligget her i Nærheden, sikkert ved det nuværende Ulvig. Aaen gaar ret tæt forbi den højtliggende St. Sørens Kirke i Holmstrup, en af Danmarks mærkeligste Kirker, med hele tre Skibe, Midtpunktet for et broget Folkeliv i gamle Dage, naar der valfartedes til St. Sørens Kilde, og Kildemarkedernes Larmen for en Stund skabte Liv i den ellers saa tavse Skovegn. Aaen vokser, Faldet bliver stærkere. Fra Rangle mølle passerer den den ene maleriske Vandmølle efter den anden, 5 i Tallet, Kongens Møller, som de allerede kaldtes, fra da Valdemar Atterdag lod Vandet stemme op, saa Aaen kunde gøre Gavn. Hver Gang dens Løb standses, breder Vandet sig i stille, drømmende sivkranste Søer med gyngende Aakander, hvor Skoven spejler sig i det mørke Vand. Ved Øresø mølle vender Aaen sig mod Syd gennem Aamosens sidste Afsnit, et Dalstrøg, indesluttet af Skove og Bakker med en Rigdom af Blomster og græssende Kreaturer, et Landskab af en ganske enestaaende Skønhed. Vi maa mindes den ejendommeligt be-

Lillesø set oppe fra Bromme Kirke.

C. L. FOT.

gavede Almuekvinde, Karoline Graves, der med sine Skildringer fra Halleby Ore har givet os et levende Billede af Livet paa denne Egn.*)

Aaen løber ud i Tissø for atter at udmunde i Søens sydvestlige Hjørne. Da Isen endnu laa over Egnen, fik Aaen Afløb mod Nord gennem det flade Land ved Saltbækvig, hvor Bregneaaen nu kun er en lille Rest af den brede Isflod. Ved det sydøstlige Hjørne af Søen ligger Sæby Kirke saa mærkelig ensomt med Skoven som Baggrund, der skjuler den af Kingo besungne Sæbygaard. Her skal ogsaa blot omtales en Sjældenhed paa Sjælland, de 5 Bautastene paa Bøgebjerg lidt Vest for Reerslev: „Skræderens falske Vidner“, som Sagnet kalder dem. Følg den gamle Oldtidsvej fra Ruds Vedby til Skellebjerg med det ejendommelige Landskab Nord for Vejen, med de fritstaaende Trægrupper, der skygger over Oldtidens Gravdysser. Lige saa mærkelig er Skoven ved Kullebjerg, et stærkt kuperet Terræn med blød Græsbund, oversaaet med store Sten, med fritstaaende kæmpestore Ener, Graner, Ege og Bøge, hvor Luften er fyldt af en Duft fra vilde Roser, Gyvel og Kaprifol. En Stendysse holder Vagt herinde i Ensomheden, hvor det er, som Tiden staar stille

*) »Ved Halleby Aa«. 1921. »En Almuekvindes Liv«. 1927.

Ved Maglesø.

C. L. FOT.

og endnu dvæler i den urtidsagtige Stemning. Det er, som et Stykke Bornholm er flyttet over i de sjællandske Skove.

Omkring Sorø.

Skovene omkring Skellebjerg tager nede bag Solbjerg fat igen og strækker sig som et bredt Bælte fra Nordruplund ned ad Næstved til. Det er Resterne af de tætte næsten

Maglesø.

C. L. FOT.

Aften ved Sorø Sø.

C. L. FOT.

uigennemtrængelige Skove, som for 2000 Aar siden dækkede hele dette Land mellem Sorø og Slagelse. Stærkt kuperet med en Rigdom af Kær og Sumpe og med de kolossale Stenaflejninger (jfr. Flinterup) har disse Egne vanskeliggjort en Bebyggelse. Landet har derfor ogsaa været tyndt befolket. Først i Bronzealderen, da de omliggende Byer var ved at overbefolkes, begyndte man at trænge ind i de store Vild-

Torvet i Sorø med den gamle Regens.

C. L. FOT.

Klosterporten i Sorø.

C. L. FOT.

skove, og fra Vikingetiden tager Fremstødet mod Skovene Fart. Vi kan følge det gennem Studiet af Stednavnene og se, hvorledes der i de ryddede Lysninger har rejst sig smaa Udflytterbyer (Navne paa -rup, -trup, o. s. v., og paa -rød). Haardt har Arbejdet altid været for denne Egns Befolkning, og det endda helt ind i det 19. Aarh. Vi mindes Bredahl, Digteren i Bondekofte, Ingemanns Ven, der paa Damsgaarden i Borød gik og kæmpede med Stenene i den fattige Jord, han, der ensomt vandrede

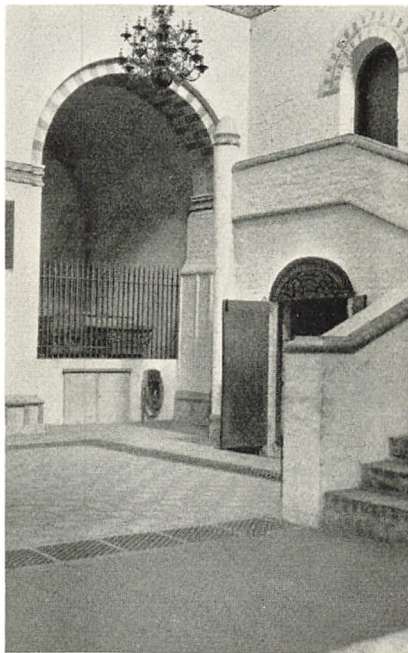
sine egne Veje med sit flammende Had til al Uret, og hvis Mindesten er rejst paa Parnas, Bøgebanken ned mod Sorø Søen, som han maatte svare Skat af, uden at have Lov til at græsse saa meget som et Lam paa den. Endnu er der noget vildt og utilgængeligt over alle disse stille Skove, hvor man sjælden møder Mennesker.

Terrænet mellem Tersløse og Sorø, hvor det før omtalte Bakkedrag i Forbindelse med de smukke Søer giver Landskabet Karakter, er mærkelig nok altfor upaaagtet af Turisten. Ja, Tersløsegaard faar naturligvis sine skyldige Besøg, hvor Indskriften over Døren fortæller, at „her levede Holberg sine sidste Somre, glad ved at gøre en god Borgers Gerning, at ordne et Urede og bedre Bondens Kaar“. Men gaa ogsaa op paa den runde Banke, hvor Bromme hvide Kirke ligger i ensom Fred, og se mod Øst og Syd ned over Søerne. Der er en egen Storhed over Landskabet bag Lillesø med den dunkelgrønne Skov af Gran og Fyr, et Billede,

der virker alt andet end sjællandsk, og med Bøg, Birk og El nede ved Søens Bred. Eller se den bedaarende Maglesø fra Bakken ved Krøjerup. Bankerne runder sig i kraftige Linier ned mod Vandet, og Bredder og Lavninger, ogsaa den flintfyldte lille Ø midt i Søen, er bevokset med El og yndefulde Birke.

Med stærkt Fald kommer Bækkene rislende fra Skovene vestfor Sorø ned mod Tjustруп Sø. Hulebækken, Alsted Herreds søndre Skelbæk, har sit Tiløb mod Søen gennem

den dybe Dal mellem de store Banker, hvor Eskildstrup ligger øverst til den ene Side med sine straatækte Bindingsværksgaarde, her, hvor den sjællandske Humleegn fandtes. Vandmøllerne ved Søens Bred fandtes allerede i gammel Tid. Se ud over Tjustруп Egnen oppe fra Dyssen Nord for Søen, hvis Vandspejl ligger adskilligt lavere end Sorø Sø, en henrivende Plet med hele Sorøegnens særprægede Skønhed, Kraften og Storheden og det milde og blide forenet i et levende karakterfuldt Billede. Og hvor mange gemmer ikke paa et dejligt Minde om en Vandring gennem Skoven ved Suserup ned til Møllevænget med Susaadal, forbi det 300-aarige Næsbyholm og over Bakkerne omkring Søen gennem Tjustруп og Vindstrup, kendt fra nogle af Vermehrens bedste Billeder. Skyerne driver hen over dette storslaaede Landskab og drager lange Skygger over Søen og de brede, kuplede Skove paa Næsbyholm-Siden. Det var ad den samme Vej, at Grundtvig og Molbech vandrede en Sommerdag i

Munketrappen i Sorø Kirke. C. L. FOT.

Sorø Kirke.

C. L. FOT.

1808 for at opsøge Langdyssen i Kastrup Ris, imponerende ved sin Størrelse, men efter at der er foretaget store Rydninger af Skoven ikke mere saa romantisk beliggende, som da Grundtvig i sin ekstatiske Begejstring skrev sit bekendte Digt „Gunderslev Skov“. Se Susaaen glide frem gennem grønne Enge med stærke, brede Agerbrinker paa begge Sider af Aadalen. Der er Storhed i dette Landskab; men Aaen selv er mild med sine muntre Slyng.

Ensomt og stille er der under Bøgens tætte

Løvtag i Skoven langs Sorøs Østside med Filosofgangen og Esbern Snares gamle Mølledege, en Fred fyldt af Fuglesang, som virkede saa stærkt paa de Drømmere og Tænkere, der engang har vandret her og indsuget Skovenes Romantik.

Filosofgangen passerer den i 1808 anlagte Fægangsvej og munder ud ved Kongevejen, hvor Skov og Eng skraaner ned mod Tuel Sø, der klar og blaa rækker over mod Pedersborg Sø og i gammel Tid gik i eet med de andre Søer som et blinkende Sølvbaand om Sor Øen. Et mærkeligt Oldtidsminde er den kolossale Halvkredsvold om Pedersborg eller Hæglinge, som Stedet i gamle Dage hed. Krattet langs Volden burde ryddes, saa Konturen af dette sjældne Fæstningsværk kom til at tegne sig frit. — For 100 Aar siden vilde et Besøg hos Madam Plambek i Kребshuset ved Tuel Sø have været uundgaaeligt. Vi mindes fra H. C. Andersens „Et Stykke Perlesnor“, den gamle Bedstemor, der fortæller om dette, det bedste Bedested for Diligencerne paa Rejsen over Sjælland.

Storegade i Sorø.

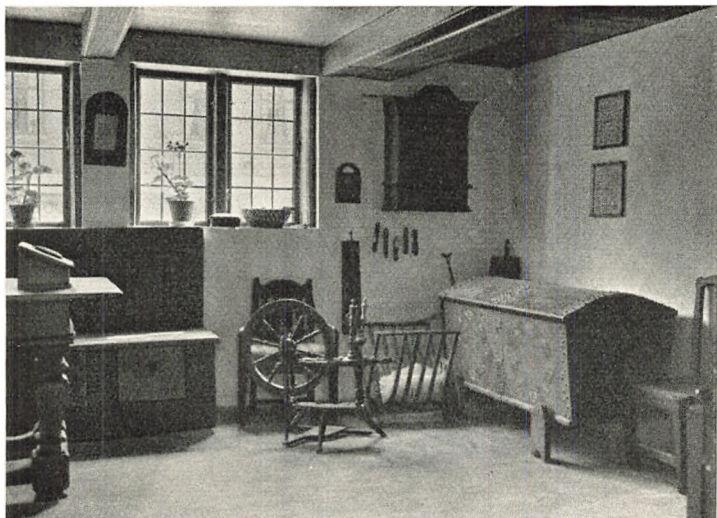
C. L. FOT.

Faa Steder fletter som her i Sorøegnen Sagn og Historie sig ind i Egnens Poesi. Drøm og Digtning svøber sig som Engenes Taager om hver en Plet.

Her kendes Livets Pulsslag ikke som den brusende Klang med sin hastige Rytme. Det synger som en yndig stille Sang, baaret af en Cellos dybe Tonebølge.

Sorø! Den mest fredhellige Plet paa Sjælland! Kongevejen over Sjælland skærer Byernes Torve og løber forbi deres Kirker, kun Sorø gaar den udenom. Selv Jernbanen førtes i 1856 langt Syd om Byen, saa den aldrig kan forstyrre dens Fred.

Sorø melder sig ikke som de andre Byer med et knejsende Kirkespir over røde Tage. Kom til Sorø ad Landevejen fra Øst og Vest. Ældgamle Alleer kaster Skygge over Vejen, og der aander Stilhed fra Skovenes kuplede Bøge. Man aner næppe en Bys Nærhed, før man fra den lange Reitzensteins Allé, en fornem Indkørsel til en By, ser ned gennem den travle brede og asfalterede Hovedgade. Eller kom til Byen fra den stille, landlige Jernbanestation gennem den bedaarende helt lukkede Lindeallé, den Vej, som ingen gammel Soraner vil kunne glemme, med Engkabelejernes gyldne gule i Flommens bløde Bund, Duften af Enggræsset fra den store Flade med Skovbrynene paa begge Sider, eller Skøjtebanen,

Fra Sorø Amts Museum.

PALL-RASMUSSEN FOT.

naar Flomslusen om Vinteren blev aabnet, og den skovkransede Sorø Sø, den yndigste i Danmark, lige skøn paa alle Aarets og Døgnets Tider. Det graa lidt kølige, men fornemme Akademi lyser frem med Klosterkirken og den store Akademihave som Baggrund. Solbrunede Dreng og unge Mænd fra Sorø Akademis Skole tumler sig paa Sportspladsen ned mod Søen. Grønne Plæner, skyggefulde Alleer, røde Klostermure, og vi staar pludselig paa Byens Torv. Ingen dansk By har en Beliggenhed som Sorø. Langt fra Landevejenes Larm, gemt bag sine Skove hygger den sig ved den stille Sø. Men tro derfor ikke, at Byen slummer i en Tornerosesøvn. Gælder det at hævde sig blandt arbejdende, danske Byer, finder Bybo og Landbo hinanden, ikke blot i gensidig Virken for Byens Vækst, men ogsaa naar der i festlige Stunder kaldes til Samarbejde for at løfte en stor Opgave, som da By og Egn i Sommeren 1928 ved den store Absalon-Mindefest mødtes for at føre Planen om det nye Amtsmuseum i sikker Havn. De ranke Antennemaster staar som et Symbol paa alt det nye og moderne, som midt i det gamle efterhaanden har sat sit Præg paa Byen. Og unge friske Kræfter i Pagt med en sund og stærk Nutid bærer Sorø's Navn ud over Verden som nu for

Fra Sorø Amts Museum.

PALL.-RASMUSSEN FOT.

nylig, da det lille Baadhold fra Sorø Sø bar Sejren hjem fra de store Europakampe.

„Der er saa gravstille i Sorø, og der gror Græs paa Torvet,“ skrev H. C. Andersen engang. Ja, det var Stemningen paa Ingemanns Tid, og noget af den kender vi endnu i de smaa hyggelige og gammeldags prægede Sidegader med de mange duftende Haver om de lave Huse. Endnu ligger paa Torvet den gamle Regens og drømmer om de glade Dage, da den var Bolig for de unge Studenter, der skulde tage første Del af Filosoficum. Om Natten, naar Maanen skinner over Torvet, glider Skyggen af Frederik den Syvende fra Statuen i overnaturlig Størrelse hen over Regensens Mur. Med sin fremstrakte Haand staar Kongen selv Vagt ved den gamle Studenterbolig.

Det er fejlagtigt at tro, at det er Klosteret, der har skabt Byen. Saa sent som i det 16. Aarh. fandtes ingen nævneværdig Bebyggelse uden for Klosterporten. Man forsøgte i 1638 ved Løfte om Fritagelse for Skat at faa Folk til at bosætte sig her. Den lille By, der voksede frem, var ganske afhængig af Akademiet. Dets Skæbne var ogsaa Byens. Realgade eller Storegade, som den nu hedder, rummede de velhavende Køb-

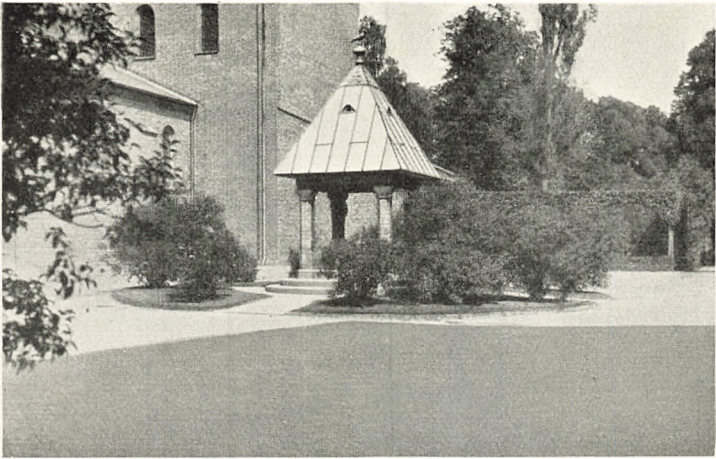
Amtsmuseets Gaard i Sorø.

C. L. FOT.

mænds og Honoratiores' Boliger. Takket være Akademiet har Gaden ikke helt aflagt sin gamle Dragt. Flere af de gamle Gaarde staar endnu, for Eks. den herlige røde Bindingsværksgaard, Byens Kro paa Chr. IV's Tid, som nu rummer det rigeholdige Sorø Amts Museum, bl. a. med den enestaaende Samling af Maleren Chr. Dalsgaards Billeder, som skænktes til Museet af Generalkonsul Johan Hansen. Altid var der en vis Spænding mellem Akademiet og Byen. Schandorph fortæller om Akademitjeneren Jens, „der sandelig ikke brød sig om at tjene saadan en ulærd Mand som Amtmanden og Kammerherren; for naar man er vant til til daglig at se saadan en lærd Mand som „Riktoren“, saa skøtter man ikke om andre, om de saa ogsaa havde tre Nøgler paa Bagen“.

Siden Bystationens Aabning i 1902 har Sorø faaet et betydeligt Opsving, men Byen vil aldrig paa Grund af sin Beliggenhed hæve sig op over Idyllen. Det er den, der præger Sorø, og det er den, der indfanger os, naar vi gæster Byen.

Og endnu taler her som intet andet Sted i Danmark Sorøegnens Minder sit stærke Sprog. Gaa en Aften ind gennem Klosterporten, og man er straks inde under Klosterstemningens og Mindernes Magt. Det suser i den store Allé langs Kirkegaardsmuren og i Egen inde paa Kirkegaarden, der er lige saa gammel som Klostret selv. Skyggerne lister saa tyst

Fratergården med Absalons Brønd.

C. L. FOT.

mellem aarhundredgamle Grave. Fantasien bliver saa mærkelig levende. Store Skikkelser glider os forbi, hvis Navne lever endnu, og som taler fra hvert et Sted paa denne Egn. Hvor vi end vender os hen fra Sorø, møder vi Sporene af den store Hvideslægt, hvis Indsats i Danmarks Historie blev af saa stor Betydning. De gamle altfor upaaagtede Søjlerester fra Klosters første Tider, som findes ved Klosterkirkens nordre Side, leder Tankerne ud til Fjenneslev, hvor Mindestenen taler: „Til Minde om Asger Ryg, Absalons og Esbern Snares Fader rejstes denne Sten, hvor gamle Mure vidne om, at Hvidernes Gaard har staaet.“ Det var sikkert Absalon, der rejste de to røde Teglstenstaarne over Asger Rygs lille, men i sine Linier ædeltformede Kampestenkirke, ligesom det berømte Kalkmaleri af Forældrene, der overrækker Gud deres Kirke, sikkert ogsaa skyldes Absalon. Det lille skønne Kirkerum med de to kraftige Granitsøjler, der bærer Galleriet, taler paa en forunderlig Maade Historiens Sprog, her, hvor vi ved, at baade Absalon, Valdemar den Store og Esbern Snare mangen Gang har færdedes. Det af Claus Berg udskaarne Crucifix paa Alteret, stammer fra Brahetrolleborg Kirke paa Fyn. Hvideslægtens Borge er forlængst jævnet med Jorden, men i Sorøegnens Kirker har den sat sig selv en Række skønne og ejendommelige Monumenter. Mærkeligst er Rundkirken i

Fra Terslosegaard — Alt Inventaret stammer fra Holbergs Tid.

C. L. FOT.

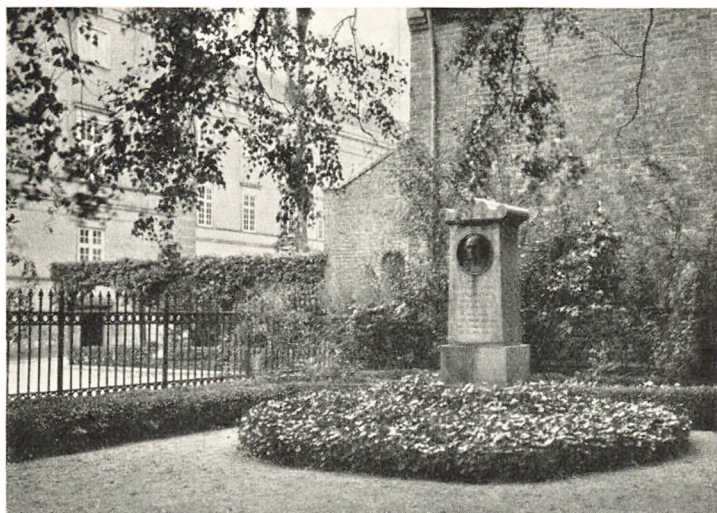
Bjernede, opført af Skjalm Hvides Sønesøn, Sune Ebbesen, og oprindelig bestemt til ligesom Landets andre 6 Rundkirker at tjene baade som Forsvarshus og Kirke. Fire svære murede Granitsøjler bærer Hvælvingerne over det nederste af de to Stokværk. Rent teknisk set er Kirken ogsaa meget ejendommelig. Mens den nedre Del er opført af Granitkvadre, er den øverste Del bygget af røde Teglsten. Denne Skiften af Materialet skyldes utvivlsomt Paavirkning fra St. Bents Kirke i Ringsted (indviet 1170), hvor den brændte Teglsten blev anvendt for første Gang i Norden. Selvom det sikkert er rigtigt, at Kirken ved Professor Storchs Restaurering i 90'erne har faaet sin oprindelige Form med det lille Taarn over det kegleformede Tag, vilde mange vist ønske, at den havde bevaret sin „Bispehue“, som jo dog havde aarhundred gammel Hævd. Og som Fjenneslev og Bjernede taler om Hvideslæggtens store, saaledes er det ogsaa Tilfældet ved Slaglille, Bromme, Pedersborg Kirke, som hviler paa Fundamenter af den Borg, Peder Thorstensen, gift med Asger Rygs Søster, byggede, Slagelse, Boslunde, Haraldsted, Ringsted og Lynge, hvor Absalon havde rejst en af Klosters vigtigste Avlsgaarde. Men Traadene i Slægtens Historie samles i Klosterkirken i Sorø. Hvor Asger Ryg havde forsøgt at grunde sit Kloster, rejste Absalon det Kloster, der skulde vidne stort

Ingemanns Hus set fra Haven.

C. L. FOT.

om hans Slægt. Her kunde de hvide Cisterciensermunke leve i deres stille Flid og boglige Lærdom. Kerterne har lyst, hvor Munkene højtideligt har vandret under Klostergaardens Buer til Kirken. Klostret med dets Buegange er forsvundet, men Absalons Brønd i Fratergaarden, Klosterporten og Kloster-

Ingemanns Grav.

C. L. FOT.

Ingemanns Grav.

C. L. FOT.

muren og den skønne St. Maria Kirke, den trediestørste i Danmark, med Absalons Grav og med sin Munke-trappe, hvor Munkenes Gang fra Klosteret til Kirken endnu kendes i de slidte Trappesten, staar endnu i al sin Skønhed. I 1285 overførtes de andre af Hvideslægten, der havde hvilet i Asger Rygs første lille Klosterkirke, til Sorø Kirke, hvor den berømte Skjoldefrise som et enestaaende Monument nu taler om den store Slægt. Kirken i Sorø er som ingen anden en Mindernes Kir-

ke. Har end dens Indre skiftet Karakter fra sin oprindelige Skikkelse, Aanden lever der endnu og taler til ethvert modtageligt Sind, som ledet af Historiens Spor møder Suset af de store Minder under Kirkens Hvælvinger.

Tiderne skifter. Andre Skikkelser dukker frem, unge Adelsmænd fra det 17. Aarh.s Begyndelse med klingende Sporer og brusende Kniplinger. De var sendt ned til Frederik II's kongelige Skole og Chr. IV's ridderlige Akademi for at lære Dannelse. Der kommer Baronen fra Tersløsegaard, Ludvig Holberg, kørende i sin Karosse for at se til det nye Akademi, han havde skænket sine Godser til. Nu staar hans Statue i Akademihaven. I Kirken, hvor foruden Hviderne flere af Danmarks Konger hviler, findes ogsaa Holbergs Grav med Wiedevelts skønne Gravmæle. Fra sidste Halvdel af det 18. Aarh. møder vi lærde Professorer i Fløjlg og Silke med Kalvekros og Bukler, de Mænd, der ved det lille soranske Universitet forsøgte at konkurrere med det store i København, og

endelig sammen med Molbech, Hauch, Wilster, Peder Hjort og de andre store, der virkede ved det i 1822 genoprettede Akademi, Ingemann, den sidste af de store Skikkelser, der i forrige Aarhundrede gjorde Sorø berømt, og hvis Aand vil leve ved Sorø til evig Tid.

Det er Ingemanns Sorø, som drager Turisten. Ingemanns og Molbechs Huse, de to stilfulde Rokokopaviljoner, staar endnu som den sidste Rest af Akademiets Velmagtsdage i det 18. Aarh. Aanden og Stemningen i Naturen

Holbergs Statue i Akademihaven. C. L. FOT.

greb ham med Mindernes Magt og befrugtede hans Fantasi, saa han i sine Romaner kunde male sine straalende Billeder fra Valdemarstiden. Ingemann blev eet med Sorø. Under sine ensomme Ture i Skoven langs Søen har han lyttet sine Morgen- og Aftensange ud af Egnens Poesi. Det er Aanden og Tonen i disse smaa barnligt fromme Sange, der endnu den Dag i Dag fylder og griber vort Sind, naar vi en Sommeraften hører Klokkerne ringe Solen ned bag Sorøs Skove og Engenes Taager bølger ud over den drømmende Sø. I stille Aftener kunde Ingemann høre Klokkerne i Lyng Kirke, der, hvor hans gode Ven Fenger sad som Præst, og til hvis Børn han skrev nogle af sine mest kendte Sange. Han har kunnet staa paa Havetrappen ved sit Hus og lytte til Klokkeklangen, til Veraset ganske stille sang sig frem i hans Sjæl:

I fjerne Kirketaarne hist
nu Aftenklokkerne ringe ...

Bjernede Rundkirke.

G. L. FOT.

Og med dette Indtryk vil vi ende vor Vandring, som ganske vist har været hurtig, men som dog maaske har givet en og anden Lyst til selv at gaa ud paa Opdagelse. „Læs om dit Land“ og gaa saa ud og se; men nøjes ikke med at se fra Hovedlandevejene; det bedste er tit det, man skal søge efter. Og oplev saa den Glæde, det er ligesom at erobre sig sit Land ved at lære det at kende. At eje sit Land vil sige at kende det; men saa rigt er Danmark paa Skønhed og Poesi, at man ved at kende det ikke kan andet end holde af det.

Fra Antvorskov Ruiner.

C. L. FOT.

Fra Klosterkirken i Sorø.

PALL.-RASMUSSEN FOT.

VESTSJÆLLÆNDERE

Af Landstingsmand, Redaktør I. V. CHRISTENSEN, Ringsted.

AT udskille Vestsjællænderne folkeligt af den almindelige sjællandske Folkeenhed har sine betydelige Vanskeligheder, selv for den, der er født midt iblandt dem og har haft sit Virkefelt dels iblandt dem, dels paa nært Hold. Men saavist som hver Folkedel har sine særegne Karaktertræk, sin særlige Plads i det fælles Udviklingsløb, har Vestsjællænderne det ogsaa.

Hvad Folket rummer, har det faaet gennem Arv fra forrige Slægter, gennem Udviklingen i Slægtled-Følgen og gennem hvert Slægtleds egne indhøstede Erfaringer.

Folkelig Arv har ogsaa Udgang i *Stedet*, hvor Folket har levet. Vestsjællands geografiske Grænser følger saa nogenlunde Grænserne for de fire gamle Herreder: Slagelse- og de to Flakkebjergherreder i Sorø Amt og Løve Herred i Holbæk Amt. Mod Vest giver Storebælt af sig selv Grænsen, mod Nord maa Grænsen vel trækkes i Aamosesænkningen og ved Hallebyaa, mod Øst deler gamle Skovstrækninger og Tystrup-Bavelse Sø Sjælland i Vest- og Midtsjælland, og mod Syd maa man vist gaa ud over hele Omraadet til Smaalands-havet.

Landskabet danner, stort taget, en Enhed, som kun brydes af Skoven, der Øst fra breder sig hen imod Slagelse. Brede Sletter, lange rolige Bakkedrag, fortrinlig Muld, en langsom Sænkning ud mod Storebælt — det er Landsdelen. Et Agerland med Mulighed for en solid Tilværelse, men en Muld, der kræver et betydeligt Arbejde for at give det fulde Udbytte — saaledes er Jorden.

Folket tager Præg deraf. *Zakarias Nielsen*, selv Vestsjæl-

lænder, født i Østerstillinge ved Slagelse, skildrer sin Barndomstids (1850-ernes) Vestsjællænder saaledes: „Han traadte tungt i sine Træsko, tunge var hans Lemmer, tung hans Sølvpipe, tungt hans Maal som af vægtige Hvedevipper, der bølgere for en lad Vind.“ Langt senere (i dette Aarhundrede) har en anden Vestsjællænder, Forfatteren *Thorkild Grønlund* paa Reersø skildret en Type fra en Grænsetid i Udviklingen i „Nilaus, der søger at holde fast, hvor andre slaar sig løs.“ Den tredje Folkeskribent af vestsjællandsk Rod, ældre end de to fornævnte, *Anton Nielsen*, født i Sneslev ved Fuglebjerg, en TidLærer i Munkebjergby, har givet det første literære Indblik til Vestsjællændernes Liv og Færden. Han er den første Forfatter, der har prøvet at give et virkeligt Billede af det jævne Liv paa Landet. Og selv om et eller andet i Udførelsen kan kritiseres, vil enhver Vestsjællænder i den muntre Udmarkstype „Ole Lige glad“ genkende den altid sindsligevægtige Landmand fra Landsbyens Mosekant.

* * *

Den folkelige Arv i Slægterne lader sig jo ikke bestemme ret mange Slægtled tilbage. Endnu i min Barndom kunde det hænde, at en videbegærlig Dreng, naar en af de gamle Gaardlænger blev nedrevet, kunde forbavses over mellem de flade, tarvelige, lerstrøgne Sten at finde nogle svære, dybrøde Teglsten. Spurgte han saa hin Tids gamle Bonde, hvad det var for en Sten, lød Svaret: „Det er en fra *Slottet!*“ Der forbandtes ingen dybere Mening med dette Svar, udover at Stenen stammede fra det „Stenbrud“, som det gamle Antvorskov Slot var blevet til — efter at det fra Johanniterkloster var blevet til kongeligt Slot og siden i Forfald. Antvorskov har i Middelalderen været — uden at jeg vil have Udtrykket misforstaaet eller overvurderet — Vestsjællands aandelige Centrum. Hertil knyttede sig, om end delvis fejlagtigt, de sidste spæde folkelige Overleveringer om Egnens gamle Folkehelgen, Slagelsepræsten *Hellig Anders*.

Og der er i den senere genoplivede Viden om denne mærkelige Middelalderskikkelse og hans legendeomspundne Tilværelse Træk, som viser hen til Egenskaber, som vil genfindes i en senere Tid, hvorom vi har virkelig Viden. Om „Hvile-

høj" udenfor Slagelse vidste alle Besked. De to mest fremtrædende Træk i Legenderne om Hellig Anders-Skikkelsen er: hans aandelige Bevægethed; han vil virkelig *opleve* de hellige Steder for Herrens jordiske Tilværelse, han lader Rejsefæller og Skib fare og naar alligevel først hjem paa underfuld Vis (til Hvilehøj); det andet Træk: hans Ridt paa det ni Nætter gamle Føl, hvorved han indrider Slagelse By en stor og frodig Bymark, har et jævnt, materielt Formaal. Det er denne store Bymark, dyrket af flittige Slagelse-Agerdyrkere, der senere i Middelalderen føder den prosaiske Strofe: „Roskilde Klokkeringen og *Slagelse Møgagen* faar aldrig Ende.“

I Virkeligheden genfinder vi da her i de to overnaturlige Sider af Hellig Anders' Evne noget, der fører Tanken hen paa Egenskaber hos Vestsjællænderen.

Da vi møder Vestsjællænderen i Historiens fulde Lys og i en Samtids Erindringer, finder vi den materielle Interesse, udfoldet paa Mark, i Værksted og Bod, tit parret med en snart sammentrængt, snart videre udbredt aandelig Bevægethed, der giver sig til Kende baade i Kirke- og Folkelivet.

Der er næppe nogen sjællandsk Folkedel, der fra et tidligt Tidspunkt i forrige Aarhundrede giver saa levende Udtryk for aandeligt Liv, som netop den vestsjællandske. Der fører fra disse Bevægelser, der har deres Oprindelse i det forrige Hundredaars første Tredjedel, Linier helt op i vor Tid. Linier tilbage i Tiden forud derfor vover jeg ikke at antyde. Men en vis Samhørighed er der jo i alle Ting, ogsaa i disse.

Den mærkelige Sideløben, der i materiel og aandelig Henseende er til Stede i den vestsjællandske Folkedel, er paa en vis Maade sindbilledlig for den Paavirkning, der allerede fra det forrige Hundredaars første Tiaar havde Holsteinborg som Midtpunkt og udgik derfra. *F. A. Holstein* hører til det Slægtled af unge Herremænd, der efter Bondefrigørelsen i Stedet for surmulende at trække sig tilbage stiller sig midt i den da nye Tids Gerning. Jeg tror, skønt jeg ikke har direkte Erfaringer, at denne Mands Eksempel og Færd har bidraget til at forme folkelige Udviklingslinier i hvert Fald i det sydvestlige Sjælland, og støtter det bl. a. paa, at en Mand af en fra Holsteins Personlighed vidt forskellig Støbning, Folke-

opdrageren og Smeden *Johannes Vedel* i Høve — (næsten 100 Aar senere i Tiden) i en Afhandling i Sorø Amts historiske Aarbog 1920 skrev: at „Holsteins menneskevenlige Virksomhed og store personlige Indsats, baade aandeligt og materielt, har haft indgribende Betydning for den danske Bondestand i det hele taget, men særlig dog for den Egn's Befolkning, hvor jeg har min Rod“. Det er ikke Stedet her i Enkeltheder at komme ind paa en nærmere Udredning af dette. Det maa være nok at pege paa det enkelte Eksempel: at Holstein lod uddele Præmier for Flid i Skolerne, der virkede baade oplysende og haandsnildt uddannende, og disse Præmier blev tildelt Modtagerne i *Kirkerne*, som Godset jo paa den Tid ejede.

Det var ligeledes F. A. Holstein, der ydede den kristelige Forsamlingsbevægelse — en for Dele af Vest- og Sydvestsjælland særpræget Kristendomsyttring — sin umiddelbare Støtte, idet han gav en af de ivrigste Forsamlingsmænd, *Rasmus Ottesen*, Gaard i Fæste paa Holsteinborg Gods, og kaldte den (senere som Folkeagitator) kendte *Rasmus Sørensen* til Skolelærer i Venslev. Og han har sin store Lod i, at der ved adskillige af de Kirker, til hvilke han havde Kaldsret, blev ansat Præster, som virkede for levende Kristendom.

Spotvis kaldte man i hin Tid (forrige Hundreedaars første Halvdel) Dele af Vestsjælland for „det hellige Land“.

Men ved Bedømmelsen af denne folkelige Udvikling blandt Vestsjællænderne maa man heller ikke se bort fra, hvad Modbevægelserne har betydet. Om Købstædernes Indflydelse paa den folkelige Udvikling i svundne Tider véd man ikke saa grumme meget. Vestsjælland har tre Købstæder, men Slagelse nævner sig selv som Landsdelens Hovedstad. Og selv om vi for dette Tidsafsnits Vedkommende bevæger os i Tider, hvor Pressen kun spillede en ringe Rolle for det folkelige Liv, har det haft sin Betydning, at Slagelse meget tidligt (allerede i 1815) bliver Udgangsstedet for Amtets og Landsdelens ældste Blad, „Avis for ti Kiøbstæder“, senere „Vestsjællandske Avis“, nu „Sorø Amtstidende“. Den hæver sig i hine Tider ikke over Datidens beskedne Bogtrykkerforetagender, selv om den i lang Tid havde den rationalistiske, lærde Præst *Hans Bastholm* til Redaktør. Alligevel afspejler den paa tydeligere

Anleget i Hong med Tinghuset.

C. L. FOT.

Maade end de fleste af Samtidens Blade til Tider Bevægelserne i Folket paa det aandelige Omraade. Her udfægtedes „den vestsjællandske Fejde“ mellem Kristusforkynderen *P. A. Fenger*, der sammenlignede Rationalisternes Kristus-Opfattelse med Judas Ischariots, og den stive Rationalist *Hans Bastholm*. Og i det samme Tidsrum stod der paa Prædikestolene rundt om i de vestsjællandske Kirker Præster, der forkyndte den levende Kristendom: *P. A. Fenger* i Slotsbjergby, *J. Holm* i Hyllested-Venslev-Holsteinborg, *C. F. Rønne* i Haarslev-Tingjellinge (senere i Høve), *L. V. Monrad* i Marvede, *E. Th. Clausen* (H. N. Clausens Broder, men Grundtvigs Discipel) i Gimlinge, *F. E. Boisen* („Budstikke“-Boisen, Tilnavn efter Bladet „Budstikken“) i Skørpinge.

* * *

Sideløbende med det daglige Liv i Landsbyerne har der da været levet et Søndagsliv, som har rørt mange Sind. Og det har præget Aanden i Folket. Det daglige Liv har haft det gamle Fællespræg. Bonden paa sin Jord og Haandværkeren og Købmanden i sit Værksted og sin Bod har passet sit og med større eller mindre Ret klaget over sin Tid og ynket sig selv.

Vestsjællænderen var en Personlighed af et vist drastisk Lune, der levede i stærk Samhørighed med sine daglige Ting.

Han ejede baade Sansen for at se Skæven i sin Broders Øje og megen Selvironi. Som den gamle Bonde, der levede i Vestsjælland i forrige Hundredaars Midte: Han kunde udbryde i de stærkeste Beklagelser over, hvorledes alt gik ham og hans Standsfæller — først og fremmest ham selv — paa tværs. Og hvis man saa sagde til ham: „Men du har jo da ikke noget at klage over“, svarede han med det afgrunds-fjerne, muntre Glimt i sine blaa Øjne: „Det klær da altid bedre at klage end at prale“. Landsbyens Løjer i det fælles Samfund kunde være haandfaste, saaledes som f. Eks. Anton Nielsen skildrer dem. Man kunde ikke blive trætte af at drille hinanden i Gildeslag. Man drak sit daglige Brændevin, og nogle drak til Umaade som Bonden, der ejede en Gaard paa 120 Tdr. Land, men for tit red til Slagelse og fik sin Bimpel fyldt. Til sidst maatte han i yderste Fattigdom gaa fra sin Gaard, fordi Jorden ikke kunde give ham Føden. I min Barndom levede derefter paa denne tidligt udstykkede Gaards Jorder 4 Boelsmænd, 6 Husmænd med Jord, og 3 Husmænd (Landarbejdere) med Have. Og fra alle disse Hjem er der udgaaet nye virksomme Slægtled, der nu selv eller rettere *deres* Efterkommere gør Indsats i Dagens Ger-ning.

Samlivet mellem By og Land var ikke saa nært i hine Tider. Men Skellet mellem „de højere Lag“ og Haandværkere og ligestillede var dog dybere end mellem Landboerne og jævne Folk i Byerne.

Det er vistnok en ogsaa i andre Egne af Landet (men da med andre Navne) kendt Vending, at da Præsten spurgte Drengen om Aarets Højtider, svarede han: „Fastelavns Mandag og *Slagelse Sommermarked*“. Disse Sommermarkedsdage i Vestsjællands Hovedstad stod for sin Tids baade ældre og yngre Slægtled som Højdepunktet af Fornøjelse og Livsnydelse. Saadanne Dage saa man de lange Vognrækker med de velholdte Heste og det knirkende Seletøj rulle ad alle Veje ind mod den rødtagede Stad med dens endnu kullede Kirker. Og Markedsdagens ofte uskyldige, men ogsaa undertiden ret haandfaste Oplevelser, var Genstand for Samtale i lange Tider. De gav Farve til den daglige Tilværelses noget ensformige Dage.

Fredede Ege ved Saltofte.

C. L. FOT.

Men paa tværs af den udvortes Livsnydelse gik i Vinteraftenerne et andet Tog af Mennesker, der samledes til Ordets Forkyndelse og Sang af de gamle Salmebøger i smaa Forsamlinger i Gaardes Storstuer eller i Huses indknebnede Rum. Her udlagde tit ganske uddannede Lægmand Skriften. Nogle følte sig maaske ikke tilfredsstillende af dette, men søgte andre Veje. Efter Aarhundredets Midte arbejdede Mormoner og andre Sekterere i deres Forsamlinger og lokkede mange over det store Hav til Sion (Saltsøstaden i Utah). Udtrangen parredes her med uklare Længsler. Der var fra visse Sogne i Vestsjælland en betydelig Udvandring.

* * *

Paa et Fodstykke af denne i visse Maader blandede Beskaffenhed staar da Nutidens Vestsjællændere. Og hvorledes da karakterisere dem? Ja, selvfølgelig vover jeg mig ikke helt ind i Nutiden.

Mange vil — heller ikke for de senere Slægtleds Vedkommende — ikke betegne Vestsjællænderen som letbevægelig, heller ikke naar man sammenligner ham med de andre sjællandske Folkedele, f. Eks. Midtsjællænderne og Sydsjællænderne for slet ikke at tale om Kulsvierne. Og dog er *Mod-*

tageligheden hos Vestsjællænderen maaske større end hos adskillige andre Folkedele, Modtageligheden for nye Indtryk og Tanker, baade paa det aandelige og materielle Omraade. Jeg tror, det hænger sammen med noget af det, jeg har søgt at udrede i det foregaaende. Men det hænger vist ogsaa sammen med et Indslag af menneskelig Indsats, der kom udefra. I sidste Halvdel af forrige Hundredaar kom der f. Eks. mange gode Folk fra Fyn og Langeland til Vestsjælland. Der var for Resten det mærkelige ved denne Indvandring, at mens Fynboerne straks gik ind i det stedlige Fællessamfund, var det ikke ualmindeligt, at Folk fra Langeland i den Landsby, hvor de slog sig ned, beholdt Tilnavnet „Langelænderen“. Vestsjællænderen har vel nok med Sjællænderens almindelige Skepsis mødt disse „fremmede Folk“ til at begynde med. Men de er meget hurtigt kommet i Føling med hverandre. I det sidste Hefte af „Minder fra gamle grundtvigske Hjem“ har jeg i Skildringer, skrevne af *Frands Frandsen*, Havrebjerg, og af Redaktør *H. Jensen*, Slagelse, fundet en Bekræftelse af dette Forhold. De to Mænd fortæller om en fynskfødt Gaardejer, *Hans Frandsen* i Gudum, og giver os Billedet af en saadan ideel, levende interesseret, aandelig bevæget Bondeskikkelse, der gaar ind i og gaar foran i sine nye sjællandske Landsmænds Arbejde. Flere Eksempler, om end ikke saa udprægede, kunde nævnes. Jeg skal nøjes med et: *Johannes Feldthusen*, Høve. Han blev et Slægtleds politiske Samlingsmærke i Sydvestsjælland og paa sine gamle Dage gaar han, Fynboen fra Taasinge, i Spidsen for et af de største økonomisk-politiske Arbejder, der nogen Sinde er udført paa Sjælland (Bondestandens Sparekasses Genrejsning efter Krakket i 1908) og samler hele Landsdelens Befolkning i tæt Fylking om sig. Som Sparekassen havde sit Udgangspunkt fra Vestsjælland — Stifteren var den unge Bonde *Jørgen Christensen* fra Stillinge ved Slagelse — bliver det nu den fynskfødte Vestsjællænder, der genrejser det, der var i Fare for at styrte sammen. En anden „indfødt“ Vestsjællænder, *Lars Dinesen* fra Kulby i Løve Herred, staar anderledes usikkert i Billedet, først og fremmest fordi han kom i politisk Modsætning til sine Standsfæller og fik sin Hovedgerning andetsteds i Landsdelen. Og dog er han i hele sin Færd, ikke mindst i sine

Den fredede Præstegård i Lyngø.

C. L. FOT.

senere Aar, da der ligesom finder en Tilbagevenden Sted, en Vestsjællænder med Folkedelens ældre karakteristiske Træk. Den, der f. Eks. har hørt Lars Dinesen i hans seneste Leveaar give en Skildring for Ungdom af det gamle Vestsjælland, forstod, at han herom talte af sit Hjertes inderste Trang og Længsel. Naar den fortykkede politiske Ham blev sprængt, stod der en Mand med levende Sans for den gamle Folkeligheds Værdier, det jævne strenge Liv i det tarvelige, arbejdsvante Hjem, hvor Hyggen og Velværet levede trods knappe ydre Kaar. Der er en baade festlig og barsk sammentrængt Realisme i det gamle vestsjællandske Ord, han engang gengav i et Foredrag: „En staaende Sypige, en siddende Kokkepige, en grædende Bejler og en barbenet Tjørnetræder kommer ikke ret langt“. Dette gamle Mundheld løb parallelt med et andet, som for saa vidt kan siges at tyde paa en Slags social Indstilling: „Den, der giver Spindekvinde muldent Brød, skal lide baade Skam og Nød“. Nu véd man knapt, hvad en „Spindekvinde“ og hvad „muldent Brød“ er.

* * *

Det aandelige Liv blandt Vestsjællænderne ligger i mange Maader i Traad med det materielle; men det har kendetegnet

sig stærkere her end i mange andre sjællandske Egne. Det samler sig her, som saa mange andre Steder i Landet, paa de to Hovedlinier: den grundtvigske og den indremissionske. Naar det her staar stærkere og mere levende i det almindelige Billede, skyldes det først og fremmest en Række Personligheder, der har øvet en stærkt bestemmende Indflydelse paa deres Samtid.

I den centrale Del af Vestsjælland, Egnen omkring Slagelse, kom der først sent en Folkehøjskole (Antvorskov). Men paa Fløjene (Hindholt i Østerflakkebjerg Herred og Høng i Løve Herred) rejste der sig tidlig i Aarhundredets anden Halvdel Skoler. Særlig Hindholt — med Mænd som *Anders Stephensen* og *Chr. Nielsen* — betød, indtil det under den politiske Kamp kom til et Brud med Chr. Nielsen, overordentlig meget for den da opvoksende Ungdom. Og Høng (*Anders Jørgensen*) øvede ved sin jævne og milde Folkelighed en befrugtende Indflydelse paa Nordeggen. Meget forskellige var disse tre Mænd, de to førstnævnte var de betydeligste; men den sidstnævntes Evne til at gaa lige ind i Folk, ogsaa Smaafolk, blev værdifuld for en Mængde Mennesker.

Men ogsaa Præsternes Indsats i den folkelige Dannelses Udvikling har i Vestsjælland været stor. Slagelse har altid rummet et stærkere aandeligt Liv end de fleste Købstæder, maaske ikke altid i særlig store Kredse, men til Gengæld har der været en vis Inderlighed i Samlivet. Det Slægtled, der nys er gaaet i Graven, talte mange Repræsentanter, der til deres Dødsstund mindedes en Mand, som Præsten *Dr. Wi-borg*, der med indtrængende Forkyndelse forbandt et varmt nationalt og folkeligt Sindelag. Men først i Rækken skal dog nævnes de to *Rønne'r*, C. F. i Høve, Stifteren af „Kirkelig Forening for Indre Mission“, og Sønnen *Peter Rønne*, bekendt fra Sønderup-Nordrup — og saa naturligvis Høvdingen paa det, man siden maa kalde den anden Fløj, *Vilhelm Beck* i Ørslev-Solbjerg. Hvad disse Mænd har betydet, er ikke alene Kirkehistorie og Kristendomshistorie, det er tillige Kulturhistorie. Endnu mere end 20 Aar efter hans Død holdes „Rønnes Julemøde“ hvert Aar i Slagelse og samler store Tilhørerskarer fra alle Egne af Vestsjælland. Og hvad Vil-

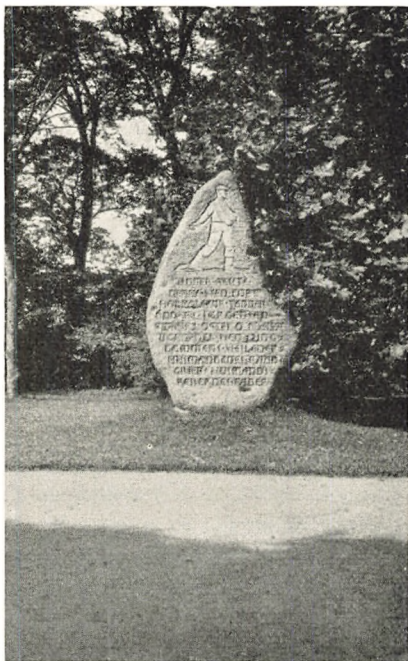
helm Beck betød, ligger uden for denne Skildrings Ramme, naar Talen er om hans *almindelige* Gerning. Enten man sad under Talerstolen ved de grundtvigske Møder, eller man saa og hørte Vilh. Beck paa en Talerstol i en af de vestsjællandske Skove, saa maatte det give Tilhørerne uudslettelige Indtryk for hele Livet.

Men skal man skildre den folkelige Udvikling, kan man heller ikke se bort fra den Betydning, det har haft, at en Egn i saa stor Udstrækning, som Tilfældet har været i Vestsjælland, har været bundet sammen af et Dagblad, der aldrig har ladet noget herhen hørende Omraade ligge brak.

* * *

Den nye Tidstype lader sig vanskelig bestemme ud fra Forskelligheder i Sammenligning med andre. Udjævningen af gamle Skel skrider stærkt fremad; men det er noget, der er fælles for hele Landet. Prøver man at vurdere Vestsjællænderen særskilt, møder man paa det materielle Omraade en lige Fortsættelse fra forudgaaende Slægtled. Sydvestsjællands Agerbrug f. Eks. har taget stærkt Præg af den fra Forsøgsstationen i Tystofte udgaaede Paavirkning. Man kan ikke undlade Omtale af en Skikkelse som *P. Nielsen*, Tystofte, de sjællandske Græsmarkers første Organisator. Sukkerroedyrkingen i Sukkerfabriken „Vestsjælland“s Omraade har stærkt understreget den landbrugsindustrielle Udvikling. Købstæderne i Vestsjælland har hver taget sit Præg. Slagelse har staaet i en stærkt industriel Udvikling. Korsør er om muligt i endnu højere Grad end tidligere blevet præget af Trafikmidlernes store Udvikling og stærke Krav om flere Medarbejdere. Skelskør, der indtil henimod Slutningen af forrige Hundredaar var Udførselshavnen for de store „Hamborger-svin“, har haft vanskeligere ved at hævde sig i Konkurrencen end de to andre og større Byer. En gammel sydvestsjællandsk Talemaade lød: „Nu gælder det, om Pungen kan sige Skelskør.“ Om denne Prøvesten paa finansiel Ydeevne stammer fra Hamborger-svinenes Tid, eller den har en anden Oprindelse, skal lades usagt.

* * *

Mindestenen for Skoleforstander C. L. FOT.
Anders Jørgensen i Hong.

Folketypen har Tidens Form. Gymnastiken er dyrket med stor Interesse af Ungdommen af begge Køn. Det har fysisk set skabt en friere Væremåde. Den gamle Tids Angst for offentlig Fremtræden er bortvejret under de mangeartede Krav til Deltagelse i det offentlige Liv. Her som andre Steder i vort Land møder man Lethed i Udtryksformen, oftest parlamentarisk afdæmpet, men dog ogsaa undertiden med pludselige Udbrud af det Oprindelige, i hvilket baade Lune og Drilskhed af-

dækker den gamle Sjællænder. Lunet i „Slagsmaalet“ har maaske tabt lidt af sin Umiddelbarhed. Endnu for en 30—40 Aar siden kunde man holde Folkemøder i Løve Kro om Hesteopdræt, om hvilken Linie man skulde følge. Det var en aarlig tilbagevendende Fest i flere Aar. Det kunde se ud som Spøg. Men Alvor var det. Der gik mange dygtige Hesteopdrættere ud fra disse Kromøder. I Samvær kunde de og kan de endnu tage en drabelig Tørn om Tidens Elenighed og Skatternes Forbandelse. Men det kan hændes, at til Slut rejser en af de ældste sig og udtaler med Erfaringens Vægt: „Det gaar nok, saa længe vi lever — og 100 Aar til.“

De folkeoplysende og folkevækkende Møder, der præger Forsamlingshusenes første Tidsafsnit, er noget traadt i Baggrunden for større Stævner paa centrale Steder, Købstaden eller Ungdomsskolerne. Men Tilslutningen til disse Stævner

Genforeningsstenen paa Esterstøj føres op ad Høve Stræde.

S. BAY FOT.

viser, at Radioen eller den meget omtalte Splittethed ikke har svækket Hørelysten. Og dette gælder baade de kristelige, folkelige og fagligt oplysende Møder. En livskraftig Ungdomsbevægelse bidrager til at forberede de nye Slægtled til denne Del af deres Livsopgave. Jeg har i Vestsjælland som forøvrigt i andre Dele af Sjælland lagt Mærke til, at Hjemstavnskildringen, ogsaa i Foredragsform, har en egen Evne til at samle Folk. Det er sikkert et Udslag af en Trang til ogsaa i en travl Tid at vedligeholde Forbindelsen tilbage, parret med en almindelig Trang til Viden om den hjemlige Egn — over hvis Jord forudgaaende Slægtled har haft deres Gang.

En Gang for et halvt Hundrede Aar siden fandt Vestsjællænderne i Sognene omkring den nuværende Flakkebjerg Jernbanestation paa, at en mægtig Kampesten, der fra Tidernes Morgen havde ligget i Lindes Aa ved Halkevad Bro, burde rejses op og udstyres som Minde for Frederik den Syvende. I adskillige Sommeraftener gik Egnens Folk derover og trak i Fællesskab ved Hjælp af Kæder og Spil Stenen paa Plads, rejste den op paa Enden og fik siden anbragt en Løve paa Toppen af Stenen og Frederik den Syvendes Fynd-

ord som Indskrift. Om Løven paa Stenen digtede Folkeviddet hurtigt: „Paa Halkevadstenen staar der en Løve; den ligner grangiveligt Smeden fra Høve,“ (den tidligere i denne Skildring nævnte Johannes Vedel, der havde været bevægende Kraft ved Spørgsmaalets Løsning). Saa stod Stenen i Lunden, og det hele passede saa nogenlunde sig selv i en Menneskealder — *den* Menneskealder, i hvilken de mange Nydannelser fandt Sted i Land og Egn. I Verdenskrigens sidste Aar blev der truffet Beslutning om, at Lunden skulde være Mindelund for Sorø Amt. En enkelt Mindesten (for Budstikke-Boisen) blev rejst, og i 1920 satte man en Genforeringssten i Lunden. Saa gik der atter 10 Aar, og saa i 1930 rejste man en Mindesten for dem, der for et halvt Hundrede Aar siden havde rejst Kongestenen. Og nu er det Meningen, at Stedet, som er blevet udvidet og forskønnet, skal være et Folkemødested, ikke hvert 10. eller hvert 35. Aar, men hvert Aar. Et saadant lille Steds Historie er ogsaa et Stykke af Vestsjællands Historie — ikke uden typiske Træk. Saadan kan de samle sig. Saaledes ogsaa i dette Aar, da de paa Eggen fandt at ville rejse deres Landsmand i snævraste Forstand, Zakarias Nielsen, et Minde overfor hans beskedne Barndomshjem i Stillinge — det af det, der er tilbage. Den Plads, Byens Folk fandt burde være Stedet, var et Hul nær Vejen. Saa tog *Mændene selv* fat, kørte med Heste og Vogne Hundreder af Læs Fyld i Hullet og skabte en smuk og stilfuld Plads for en Mindesten over den Mand, hvis Gerning, de vilde hædre. Han, der sang de stiltfærdige Strofer: „Mig tykkes, at Livet herude sig drejer — saa sundt i Vaar, ved Rughøst og Jul.“

Selv Bilen, der nu snurrer ad alle Veje, ud og ind fra alle Hjem, vil aldrig faa den rolige Rytme ud af Vestsjællændernes Sind. Denne Rytme genfinder man i Plovmandens Vandring Fure om Fure, Ager om Ager, til Arbejdet er endt. Jeg mindes en Vestsjællænder, ivrig af Ord, travl af Gerning, sjælden i Ro. Han sagde: „Pløje — det passer mig; dèr kan man tænke!“ Bag sin Plov gik han Dag efter Dag under Efteraarets ujævne Himmel med de jagende Skyer. Dèr havde den travle Mand aldrig Hast. Dèr tænkte han *sine* Tanker, sine bedste Tanker. Betragtningen er ikke blot en

Genforeningsstenen paa »Esterhøj«, Hove (Odsherred).

S. BAY FOT.

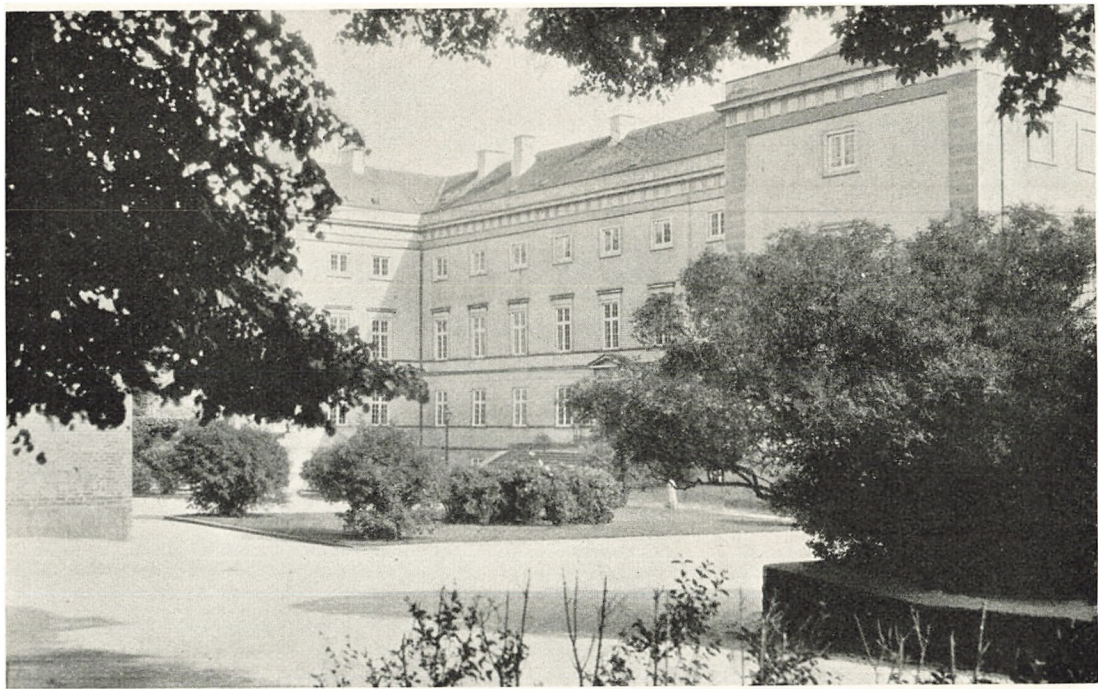
Eners Opfattelse og synes at modsige den Opfattelse, at Sjællænderne skal være i Flok for at befinde sig vel.

* * *

Det er Agerbruget, der giver den vestsjællandske Befolkning dens Præg. Men dør som overalt i Landet er den gamle Gnidningsflade mellem Land og By blevet ophævet. Det er længe siden, Korsøranerne dundrede ind i Slagelse under Slagsangen „Plads for Korsør!“ og under Slagelseanernes Bifald bibragte Omegnens Bønder et politisk Nederlag — til enkelte Tider under direkte Slagsmaal. Og det er lige saa længe siden, at man stak de fra Skelskør hjemkørende sydsjællandske Bønder en Sten i Bagsmækken som Kvitte-ring for det Nederlag, Bønderne havde bibragt Borgerne. Og endnu længere er det siden, at man til Forsmædelse for en af sin Tids Politikere kvad Verset om de Rigsdagsmænd, der havde været til Middagsmad hos Kongen: „Ingen dog aad som den Satans Smed — han, *Søren Jensen fra Rude.*“ Nu er en Valgdag Matematik i det hjemlige Forsamlingshus, og de forholdstalsvalgte Valgbestyrrelser nyder den fornødne Spise i Fællig — uanset Sejr eller Nederlag. Til Nød kan op-

friskes Minderne fra hine Tider om Slagelse-Købmanden, der blev voldelig trukket i sit lange Skæg, eller Korsør-Venstremanden, der i Valgets Hede gik til Bunds i Korsør Havn for aldrig at se Sjælland mere. Nu er det, der en Gang var Alvor, Humor, og det passer Sjællænderen godt at faa det i den Form.

Thi det er ogsaa et Drag i det vestsjællandske Karaktertræk, at man gerne vil have sig en Latter, selv om det er paa egen Bekostning. Derfor er det nok ogsaa, man møder den mest drastiske folkeskildrende Humorist i Vestsjælland i *Maglekilde Petersens* Skikkelse. Nu lever hans Skildringer vel ikke mere som for et lille halvt Hundrede Aar siden. Men lad være, at de til Tider kunde være Mark Twainsk overdrevne, saa rummer de dog saa stor Evne til Gengivelse af den gamle vestsjællandske Almue-Frodighed i de fortællende Udtryk, Udtryk, som ingenlunde er udslettede, men stærkt paa Vej til at blive det. Hvad Maglekilde har lyttet sig til over Landsbygaden, i Værkstedet — særlig maaske det sidste Sted — men ogsaa i det almindelige Samvær mellem Mennesker, kan virke barokt overdrevent, men rummer en Kærne af ægte Gengivelse, paa hvilken man finder Bekræftelse i nogle af *Thorkild Gravlunds* „Passaasjer“, der jo er af væsentlig nyere Dato.

Sorø Akademi, set fra Fratergården.

C. L. FOT.

Morgenstemning ved Soro Sø.

C. L. FOT.

Omnia

LIDT OM STEDNAVNE I VESTSJÆLLAND

Af GUNNAR KNUDSEN

DANMARK rummer mindst en halv Million forskellige Stednavne, naar alt tages med; der er jo Navne paa alting, paa Byer og Gaarde, Skove og Bakker, Marker og Enge, Moser og Vandløb; ethvert Omraade og enhver Plet, som det ved Omtale Mand og Mand imellem har været praktisk at betegne paa en særlig Maade, har før eller senere faaet paaheftet et Navn.

Vi giver Navne endnu den Dag i Dag. Bygges der en Villa, prydes den ikke sjældnen med et iøjnefaldende Navneskilt midt paa Façaden, og de Navne, som bæres af almindelige Landejendomme, er i de fleste Tilfælde dannede i den sidste Menneskealder; i Fællesskabets Tid var det i hvert Fald paa disse Egne usædvanligt at træffe særlige Navne paa Gaarde og Huse i Landsbyerne. Stor Opfindsomhed udvises stadig for at finde karakteristiske Benævnelser til nye Gader og Veje i Købstæder og Stationsbyer, til offentlige og private Bygninger af enhver Art, lige fra Kirker og Forsamlingshuse til Forretningsbygninger og industrielle Virksomheder, kort sagt, Navnegivningen staar aldrig stille. Og saaledes har det været til alle Tider.

Paa en begrænset Plads som her i denne Bog kan der ikke være Tale om at gaa stærkt i Enkeltheder; det er nødvendigt at gøre et snævert Udvalg mellem de Navne, der skal omtales, og jeg vil da hovedsagelig holde mig til de egentlige gamle Bebyggelsesnavne og blandt disse vælge nogle, som maa anses for at være af særlig Interesse. Jeg udelader derfor med Hensigt de fleste af de Navne, hvis Forled er et Personnavn, som

f. Eks. *Kelstrup* af *Ketil*, *Svenstrup* af *Svend*, *Forlev* af *Forni* og *Fjenneslev* af *Fjalin*, idet jeg gaar ud fra, at denne sproglige Konstatering af et Mandsnavn i den eller den Form ikke vil være tilstrækkelig til for Læserens Blik at levendegøre den Mand, som formentlig har grundlagt Byen. Jeg vælger at behandle fortrinsvis saadanne Navne, som maa antages at være givne i Tilknytning til Stedets Naturforhold og derfor i større eller mindre Udstrækning lader sig kontrollere ved personlig Iagttagelse og Kendskab til Stedet.

I Litteraturen har de vestsjællandske Stednavne endnu ikke naaet at faa nogen udtømmende eller fyldig Behandling, hvortil der kan henvises; for Sorø Amts Vedkommende foreligger en kort Oversigtsartikel af Dr.phil. H e n r i k U s s i n g (i Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt 1915), og for Holbæk Amt et kortfattet Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning af Prof. V i g g o B r ø n d a l: „Vore Stednavne, med særligt Hensyn til Holbæk Amt“, Kbhvn. 1922. Imidlertid foreligger det fornødne Materiale i S t e d n a v n e u d v a l g e t s Samlinger, endnu kun i Manuskriptform, men forhaabentlig vil det med Tiden blive bearbejdet og udgivet.

Jeg gør Begyndelsen med en Oversigt over Navnene paa de vestsjællandske Købstæder.

Nykøbing volder ingen Vanskeligheder med Hensyn til Navnets Betydning. *Købing* var i Middelalderen det Ord, hvormed man almindelig betegnede en Købstad. Forleddet *Ny-* forudsætter imidlertid, at der et eller andet Sted i Nærheden maa have ligget en ældre Købing, og det ligger derfor nærmest at tænke paa *Isøre*, den gamle Handelsplads ved Indløbet til Isefjorden, det Sted, hvor Kongerne i forhistorisk Tid blev hyldede. Navnet *Isøre* (1231 *Ysør*) er sammensat af Ordet *Is* og *Ør*, „stenet Strandbred“, og sigter muligvis til, at Isen særlig bryder paa her under Isgang. Fremdeles er der nogen Sandsynlighed for, at *Isefjord* atter har sit Navn efter *Isøre*, og altsaa oprindelig er et *Isøre-fjord*; det er jo meget almindeligt, at Fjorde har Navn efter de Købstæder eller Handelspladser, som ligger ved dem. *Nykøbing* har antagelig ikke overtaget Rollen som *Isøres* Afløser før i 12.—13. Aarhundrede.

Kalundborg er til Gengæld et temmelig vanskeligt Navn at

Ved Kalundborg Fjord.

C. L. FOT.

have med at gøre, fordi man ikke kan være sikker paa, hvordan dets ældste Form har været. I Valdemar Sejrs Jordebog 1231 skrives det dels som *Kalendeburgh*, dels som *Kalundæburgh*, og samme Vaklen finder man ofte i 13.—14. Aarhundrede. Almindeligvis forstaar man Navnet som sammensat af *Kaa*, „Allike“, *Lund* og *Borg*, og denne Tolkning har vel ogsaa trods alt den største Sandsynlighed for sig. Man skulde dog have ventet, at Navnet i saa Fald havde udviklet sig til *Kaalundborg*; at dette ikke er sket, kan imidlertid forklares ved en tidlig Forkortelse af Vokalen i Forstavelsen, men Vanskeligheden forøges ved, at vi har en halv Snes meget gamle Eksempler paa Stavemaader som *Kalendeborg*, der, om de havde tilhørt den senere Middelalder, let vilde kunne forklares som afsvækkede Former, men som ved deres høje Alder maa vække nogen Tvivl. At tolke dem af det kendte Ord *Kalend*, *Kalente*, „Sammenslutning, gejstligt Gilde“, vil være en Anakronisme, da disse Gilder sikkert ikke gaar saa langt tilbage i Tiden som til før 1200. Jeg skal imidlertid her indskrænke mig til at paapege, at Navnets Oprindelse ikke er ganske klar.

Imidlertid synes man i Kalundborg at være fast overtydet om Eksistensen af *Kaalunden*, „Allikelunden“, idet man for ikke længe siden har søgt at indføre Navnet *Kaalund Kloster*

som Navn paa Kalundborg Slots Ladegaard. Navnet er under alle Omstændigheder ganske uhistorisk, da Graabrødre-klostret i Kalundborg ingensinde ses at have været benævnet Kaalund Kloster eller blot noget i denne Retning.

Korsør, der 1341 skreves *Corsøre*, er sikkert sammensat af Ordene *Kors* og *Ør*, „gruset Strandbred“. Prof. J o h s. S t e e n s t r u p formoder (De danske Stednavne, p. 80), at *Kors* sigter til „et paa Strandbredden rejst Kors, der viste Søfarende Vej“, og denne Formodning turde, trods senere fremsatte Indvendinger, have Sandsynlighed for sig. Der er nemlig rundt om paa vore Kyster flere Kors-Navne med en saadan Beliggenhed, at det kan være naturligt at opfatte dem paa samme Maade. Paa Halvøen Hinsholm, ved Indløbet til Odense Fjord, findes et *Korsøre* og indenfor dette en *Korshavn*; en anden *Korshavn* findes paa Avernakø. Ved Indløbet til Limfjorden ligger *Korsholm*, Indløbet til Isefjorden beherskes af Pynten *Korshage*, og ved Indløbet til Lindelse Nor paa Langeland finder man Næsset *Korsehoved*. Paa Stevns Klint, ikke langt fra Rødvig Havn, har vi *Korsnøb Pynt*, og paa Bornholm, lidt Sydøst for Rønne, findes der et lille Frem-spring, der hedder *Korsodde*, og endelig træffer man paa Laalands Nordvestkyst en Pynt, der bærer Navnet *Korsnakke*. Som man ser, ligger alle Kors-Navnene saaledes, at det vil være naturligt at antage, at de kan have haft Betydning som Støttepunkter for Navigationen, og intet ligger da nærmere end at formode, at de her oprejste Kors har været en Art primitive Sømærker. Desuden støttes en saadan Antagelse ogsaa af, at man finder en lignende Anvendelse af disse Navne i vore Nabolande. Ved Oslo Fjord findes en *Krossnes*, d. v. s. Korsnæs, nævnt allerede 1425 (I n d r e b ø, Stadnamn fraa Oslofjorden, p. 195), og ved Indsejlingen til Göteborg er der fire *Korsholme*, liggende ved Sejlløbet (L i n d r o t h, Kust- och Skärgårdsnamnen i Göteborgs och Bohus Län, p. 110), og alle disse Navne opfatter de anførte Forfattere paa samme Maade: her skal have staaet Kors til Vejledning for Sejladsen.

Ordet *Kors* er først indkommet i vort Sprog med Kristendommen, og Navnene kan altsaa ikke gaa tilbage til Tiden før dennes Indførelse, hvad der ogsaa for Korsørs Vedkommende

Udsigt over Egnen øst for Kalundborg.

C. L. FOT.

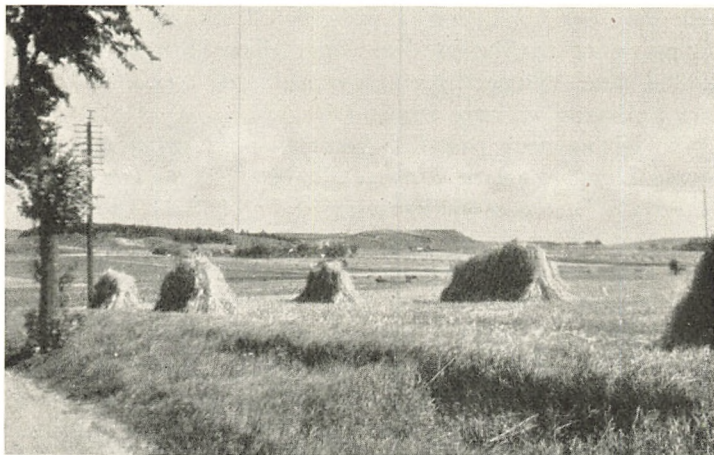
kan stemme med, hvad der ad historisk Vej lader sig oplyse; Korsør nævnes nemlig ikke før 1300.

Korsør-Navnet er af Ingeniør Vilh. Marstrand (Hist. Medd. om København 2. R. III, p. 410 flg.) paa en ejendommelig Maade sat i Forbindelse med et andet Navn paa *-ør*, nemlig med *Sjælør*, en paa Jens Sørensens Kort fra ca. 1700 anbragt Pynt ved Kalvebod Strand Syd for København. *Kors* og *Sjæl* er jo kristne Symboler og Begreber, og *Sjælør* henfører han derfor til Biskop Gerbrands første Tid, ca. 1022—25; af Sammenhængen fremgaar ikke klart, om det ogsaa er Forfatterens Mening at tidfæste Korsørs Oprindelse til samme Tidspunkt, men man maa næsten antage det. Overhovedet er Forf. meget tilbøjelig til at fremsætte bestemte Tidsfæstelser uden at have noget bestemt at støtte dem til; saaledes vil han have, at Hovedparten af Stednavnene paa *-torp* skal være opstaaede omkring ved 1090, men at henved en Fjerdedel af Danmarks Landsbyer skal være opstaaet paa et enkelt Aar eller blot paa nogle faa Aar, er dog ganske usandsynligt. Ejendommeligt nok glipper ogsaa den „aandelige“ Forbindelse mellem Navnene *Korsør* og *Sjælør*. *Sjæl* er nemlig den gammeldanske Form for Dyrenavnet *Sæl*, „Sælhund“, og *Sjælør* betyder da „Strandbredden, hvor Sælhundene holdt til“; som General

H. U. R a m s i n g har paavist (sst. p. 416), lever Navnet aabenbart videre i *Sælhundestenen*, der paa Generalstabskortet af 1848 ligger ude i Stranden 1 km sydligere. Om nogen ældgammel Færdselsvej mellem Korsør og Sjælør er der derfor sikkert ikke Tale.

L. F. l a C o u r, der har skrevet det store Værk om Korsør Bys Historie, har (p. 11, Note) fremsat den afvigende Opfattelse, som han synes at hælde til, at Navnet Korsør skulde betyde *Kaas-ør*, af *Kaas*, „Baadeleje“, jfr. *Kolby Kaas* paa Samsø, og støtter dette bl. a. paa Navnets stedlige Udtale. Men Udtalen er ikke her afgørende for Spørgsmaalet, da Ordet *Kors* netop paa Sjællandsk udtales med aa-Lyd, ligesom naturligvis heller ikke den Omstændighed, at der kan paavises at have været Baadelejer af denne Art ved Korsør; det har der vel været ved alle Havnepladser; afgørende er imidlertid de gamle Skriveformer, der tydeligt viser, at Forleddet er *Kors*. .

Vi har endnu en Søkøbstad i Vestsjælland at omtale, nemlig *Skælskør*. Navnet skrives i Valdemar Sejrs Jordebog 1231 *Skialfiskør* og *Skelfiskør*. Efterleddet genkender vi fra Korsør, og Forleddet *Skælfisk* er et kendt gammeldansk Ord, som betyder „Musling“. Det er et Ord, som blandt andet anvendes af den gamle Læge H e n r i k H a r p e s t r æ n g, der siger: „Perlæ han waxær innæn een skyælfisk,“ d. v. s. Perlen vokser i en Musling. Stednavnet er forsaavidt ganske klart, det betyder: „Strandbredden, hvorpaa der findes Muslinger.“ Ejendommeligt nok er Navnet noget ganske enestaaende indenfor danske Stednavne. Det leder Tanken hen paa den Periode indenfor vor Kulturhistorie, hvor Muslingerne stod allerhøjest i Kurs, paa det Tidsrum, hvor vore fjerneste Forfædre befolkede de rolige Kyster af vore Indvande, slog sig ned paa Fjordbredderne og fortærede indsamlede Skaldyr i dyngveis — Køkkenmøddingtiden! Men selv i sin vildeste Fantasi tør man dog ikke hævde, at Skælskør skal være grundlagt i den ældre Stenalder eller blot, at Navnet skal hidrøre fra den Tid. Vi har ingen Sikkerhed for, hvilket Sprog der taltes i dette Tidsrum og véd ikke, om Muslinger da hed *Skælfisk* eller noget i den Retning. Det har ganske vist for ikke mange Aar tilbage fra flere Sider været hævdet, at

Blesinge Bakker, set fra Slagelsevejen.

C. L. FOT.

visse Stednavne virkelig gik tilbage til Stenalderen, f. Eks. *Lev*-Navnene, der paastodes at have samme Udbredelse som Jættestuer og Dysser, men dette er blevet eftertrykkeligt modbevist af *Vilh. Laur.*, og hvor fristende det end kunde være at genoptage Stenaldersteoriene, der sikkert er forladte af de fleste Forskere, gør man dog klogest i at lade være, for Navnet kan jo meget vel være middelalderligt. Var muligvis Interessen for Muslingerne som Næringsmiddel mindre, saa havde til Gengæld Skallerne en vis Værdi, idet man mange Steder brugte dem til at brænde Kalk af.

Vi kommer nu til Købstæderne inde i Landet. *Slagelse*, der i Valdemar Sejrs Jordebog 1231 kaldes *Slauløsæ*, er en oprindelig Landsby af Navnetypen *-løse*, der er rigeligt repræsenteret paa Sjælland. Der findes endda et *Slagløse* til i Vestsjælland, nemlig Landsbyen *Slagelsebo* (1198 *Slaglose*, 1440 *Slauelsebo*), som blev nedlagt den Gang, da Sorø store Ladegaard blev oprettet — nu er Byen paa en Maade genopstaaet ved Gaardens Udstykning — og en oprindelig Aflæggerby fra denne er vel nok Sognebyen *Slaglille*, der 1370 skreves *Slauløsæ litle*. Ogsaa Købstaden *Slagelse* ser ud til at have haft en Aflæggerby, idet der umiddelbart Nord for den findes et Areal kaldet *Slagstrupmarken*, og *Slagstrup* maa antagelig være et *Slagløse-torp*. Derimod bør man næppe,

som S v e n d A a k j æ r (Danske Studier 1922 p. 16 Note) antage, at ogsaa Slagløse-Navnene mellem Sorø og Ringsted skulde være Aflæggerbyer af vor Købstad; Afstanden synes paa Forhaand at være for stor.

Landsbynavnene paa *-løse* hører til vore ældste Landsbynavne. Hvad Endelsen *-løse* egentlig betyder, har været meget omtvistet. Den svenske Professor J ö r a n S a h l g r e n antager, at Ordet er beslægtet med Verbet *lude* „hælde“ og derfor oprindelig har betydet „Hældning, Skraaning“ og derefter er gaaet over til i al Almindelighed at betyde „Eng, Græsgang“. Forleddet i Navnene er som oftest Ord, som sigter til Naturgenstande eller Indhegning, sjældnere Personnavne. Hvad nu vort Slagelse angaar, findes der en gammel Tradition om, at Byen skulde være grundlagt af Absalons Tipoldefader *Slav*, som skulde ligge begravet i en Høj udenfor Byen. Saaledes staar der i hvert Fald at læse i den af Sorømunkene forfattede Stamtavle for Bisp Absalon. Stedlig Tradition har i senere Tid udpeget *Slagterhøjen* paa Hyl-lerup Mark — nu er den sløjfet — som Slavs Hvilested. Som den gamle Høvding han var, blev han nemlig højlagt; først hans Søn, Toke Trylle, lod sig ifølge Sorømunkenes Vidnesbyrd døbe. Det lyder derfor noget forvirrende, naar det i 1809 hedder — det er Pastor F u g l s a n g i Slagelse, der beretter det — at Slavs Ligsten for en Del Aar tilbage skulde være købt fra Antvorskovs Stalde — den berømte Antvorskov Slotskirke var da nylig blevet nedbrudt — for at afslibes til Ligsten over en Borger i Slagelse. Hvorom alting er, man har uden Tvivl haft en bestemt Forestilling om en personlig Grundlægger; dog tror jeg ikke, at man skal lægge for stor Vægt herpaa; det kan jo til syvende og sidst altsammen gaa tilbage til Absalons Stamtavle, hvis Paalidelighed, i hvert Fald for de ældre Leds Vedkommende, sikkert er meget problematisk. Under alle Omstændigheder vil det være en Urimelighed, at en *-løse* By skal være grundlagt umiddelbart forinden Kristendommens Indførelse; disse Byer antages almindeligt at gaa meget længere tilbage i Tiden, rimeligvis til Folkevandringstiden; er Slav derfor Grundlæggeren, maa han være ældre end i Munkenes Stamtavle.

Der forekommer mig at være overvejende Sandsynlighed

Dammen i Ruds-Vedby.

C. L. FOT.

for, at *Slag* maa opfattes som et Navneord, og et saadant Ord kendes ogsaa i flere af vore Dialekter i Betydningen „Fordybning, Sænkning i Jordsmonnet“. Det er almindeligt i Jylland og paa Fyn, og at det ogsaa har forekommet paa Sjælland, ses af, at det flere Steder forekommer i Stednavne; f.Eks. findes der paa Glænø en *Slagsgaard*.

Efter at have betragtet Vestsjællands Hovedstad lidt nærmere kommer vi nu til Egnens yngste Købstad, *Sorø*, som kun er 300 Aar gammel, i hvert Fald som Købstad og som By. Før Tiden omkring 1620 laa nemlig Sorø Kloster der som en enligt beliggende Stiftelse midt i den frie Natur. Klosteret kaldtes paa Dansk *Sor* (1396 *Soor*), paa Latin *Sora* (1198 *Sora*). Den nuværende Navneform *Sorø* træffer man ikke før i 16.—17. Aarhundrede; morsomt nok lever den gamle danske Form *Sor* endnu i Egnens Folkemaal.

Hvad betyder da *Sorø*? Skulde man lade sig lede efter sit umiddelbare Indtryk af Stedet, maatte det sikkert være et eller andet yndigt, idyllisk, poetisk, men en nærmere Prøvelse viser desværre, at det er noget ganske andet. Ordet *Sor* er ikke direkte overleveret i Dansk, men det eksisterer i norsk-islandsk, og et urbeslægtet Ord er gammeldansk *Sør*, som betyder „Snavs“, et Ord, der indgaar i Navnene *Sørbymagle* og *Sørbylille*. Ogsaa *Sor* har derfor uden Tvivl

haft en lignende „snavset“ Betydning, og Forklaringen maa vel i dette Tilfælde søges i Stedets Beliggenhed i oprindelig sumpet Terræn. Jeg maa skynde mig at tilføje, at selvfølgelig passer Navnet aldeles ikke paa Sorø, som det er nu, for renere By findes ikke i Danmark. Heldigvis er Ordets Betydning forlængst gaaet i Glemme.

Vi er nu færdige med Rundgangen til Købstæderne og lader Blikket glide ud over Landet. Vi kan ikke faa Tid til at se alt, men standser ved et og andet, som tilfældig falder os i Øjnene.

Kysten har en Række meget betydelige Fremspring. Længst mod Nordvest *Sjællands Odde*, hvis Beboere kaldes *Odboer*, og efter hvilken *Ods Herred* har sit Navn. *Odden* ender i en ejendommelig høj, afladet Bakke, der hedder *Gniben*, det er et gammelt Ord, oldnordisk *gnípa* „stejlt Bjærg“; det findes som Stednavn flere Steder, saaledes paa Røsnæs, Sejlerø og paa Korshage. Det næste store Næs er *Røsnæs*, hvilket Navn man har villet sætte i Forbindelse med Ordet *Røse* „Stendynge“ (G u d m u n d S c h ü t t e, Danske Stedn. fra Arilds Tid p. 87); de gamle Former, som f. Eks. 1370 Røthsnæs, tyder dog i anden Retning, det er snarere et Mandsnavn *Rød*. Skriveformen *Refsnæs*, der er opstaaet i 17. Aarh., er uden historisk og stedlig Hjemmel; Beboerne siger selv *Røsnæs* og kalder sig *Røssinger*; de vældige Bølger, der i Stormvejr slaar mod Pynten, kalder Søens Folk for *Røsnæs Dreng*. Syd for Kalundborg Fjord møder vi *Asnæs* (1320 Arsnæs), der aabenbart staar i Forbindelse med Navnet *Ars Herred*. Sydligere har vi Halvøen *Reersø*, hvis Forled er Mandsnavnet gammeldansk *Rethær*, oldnordisk *Hreiðarr*, i øvrigt samme Navn som indgaar i *Reerslev*. Ud for Korsør møder vi det brede Næs *Halsskov*, der øjensynlig har Navn efter den Højderyg, som strækker sig Vesten og Norden om Korsør Nor, og som ogsaa har givet Navn til *Halseby* (1231 Halsæby). Et andet Bakkedrag *Hals* har vi lige indenfor Reersø; dette Hals menes atter at have givet Anledning til Bynavnene *Kirke-* og *Vinde-Helsing*. Syd for Skælskør har vi *Stignæs*, hvis Forled er Mandsnavnet *Stig*, dernæst følger *Sevedø* (1370 Sewethe), sammensat af *Sø* og gammeldansk *With* „Skov“. Et lidt gaadefuldt Navn er *Glænø*, der synes

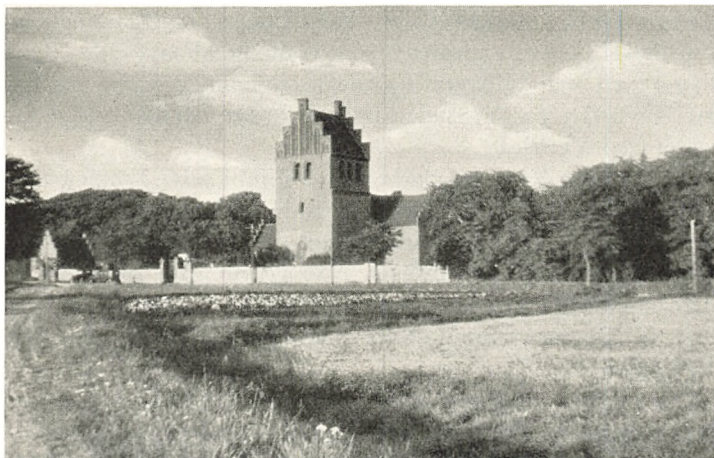
Den 1500-aarige Taks ved Bromølle.

C. L. FOT.

at betyde „den lyse, den blege“, af et Adjektiv, beslægtet med islandsk *glær* „lys, klar, gennemsigtig“, og det svenske Dialektord *gläa* „blankt Strøg paa Søen“. Det ser ud til at være et Navn, som er givet udefra, af Folk, som har set den fra Søen ligge solbeskinnet med de lyse Klinter.

Det var i store Træk Vestsjællands ydre Omrids; vi vender nu tilbage til Ods Herred og ser lidt paa den indre Kystlinie mod Isefjord. Her findes Stednavne, som bærer Vidne om tidligere Naturforhold, men som nu paa Grund af menneskelig Indgriben har mistet deres Samhørighed med Jordbunden og ligesom er blevet rodløse. Et langt Stykke inde i Landet træffer vi Byen *Vig* (1320 Viik), et nu tilsyneladende meningsløst Navn, men det er dog alligevel en gammel Vig, for den ligger ved Bunden af den udtørrede Sidinge Fjord. Saa er der *Rørvig*, Sjællands Skagen, som det saa smukt benævnes; hvad Navnet betyder siger sig selv; det skreves 1370 *Rørwik* og kan næppe være andet end „den rørbevoksede Vig“, men den nuværende By ligger ikke ved nogen Indskæring af en saadan Form, at man vil finde det naturligt at betegne den med Ordet Vig. Man kunde derfor fristes til at antage, at den nu delvis tørlagte *Hovvig*, der strækker sig temmelig langt ind i Retning af den isoleret beliggende Rørvig Kirke, oprindeligt har været den Vig, der

bar Navnet Rørvig. Vi har et Par Næs-Navne inde i Landet, der ligeledes finder deres Forklaring ved Iagttagelse af de tidligere Forhold paa Stederne, det er *Bognæs* (1412 Bogenes, af gammeldansk *Bok* „Bøgetræ“), som ligger Nord for den udtørrede Sidinge Fjord, og *Asnæs* (1370 Asknæs, af Trænavnet *Ask*), der ligger Nord for selve Lammefjorden; det høje Næs er endnu tydeligt at iagttage i Terrænet. Et *Egenæs* har vi paa Sydsiden af Sidinge Fjord; det er den uensartede Træbevoksning, *Bøg*, *Ask* og *Eg*, der har givet Anledning til de forskellige Navne. Egnen har været langt skovrigere end nu, og smukt maa det have været med disse skovklædte Næs, som skød sig ud i det stille Vand. Selve Lammefjorden er noget af et Problem for sig; den har saaledes været fuld af Øer. Ved Spidsen af *Asnæsset* ligger en lille Bakke, *Inderø*, der rettere burde hedde *Ingerø*, idet den 1384 skrives *Ingiertthø*; Forleddet er saaledes Kvindenavnet *Ingerd* eller *Inger*. En anden Ø er *Storø*, og endvidere nævnes *Lammeholmene*, i Valdemar Sejrs Jordebog af 1231 kaldet *Lambø*, hvorefter vel selve *Lammefjorden* har Navn. Mon ikke Øerne i Lammefjorden i Fortiden skulde have været anvendt til Græsgange for Faar og Lam? Vi har ved Bunden af Fjorden Sognebyen *Faarevejle* (1370 *Farewætlæ*), der ser ud til at betyde „Faarenes Vadested“; det kan sammenstilles med *Faarevadskrog* i Hyllested Sogn; at Vadesteder har Navn efter Tamdyr er ikke usædvanligt; paa *Glænø* har vi saaledes baade *Horsevejle* og *Føvejle*. Jeg vilde finde det naturligt at antage, at *Faarevejle* ogsaa var et Navn, der mindede om gammelt *Faarebrug* paa disse Kanter. Ganske vist har *V i l h. l a C o u r* (Fortid og Nutid IV, p. 57) villet hævde, at Forleddet skulde være gammeldansk *Farth*, „Vej over Sump, Overgangssted over fugtigt Terræn“. Det skal indrømmes, at hans Forklaring passer paa *Faarevejle* paa Langeland, der 1372 kaldtes *Farthewethlæ*, men angaaende *Faarevejle* i Ods Herred siger unægtelig de gamle Skriveformer noget andet, og jeg kan ikke som *la Cour* gaa med til ganske at se bort fra dette, og hans arkæologiske Paavisning af en Oldtidsvej over de fugtige Enge ved vort *Faarevejle* kan ikke afgøre noget om Navnets Forled; alene Efterleddet *Vejle* er jo nok til at vise, at her har været

Seby Kirke.

C. L. FOT.

fugtigt Terræn. Et andet, nu ret gaadefuldt, Navn *Hørve* eller rettere *Hørv* (1370 *Hwyrff*, *Hwirff*) finder ogsaa sin Forklaring ved Iagttagelse af Lammefjordens oprindelige Kystlinie. Byen ligger nemlig i et bredt, næsten halvcirkelformet Næs, der skyder sig frem mellem den egentlige Lammefjord og dens sydlige Udløber, Svinninge Vejle; set fra Landet slaar altsaa Kystlinien en Bue uden om dette Landparti. I Gammeldansk findes et Ord *Hwærff*, som betyder „Drejning, Vending“, det kendes endnu i Sammensætningen *Solhverv*. Her maa dog antagelig, som ogsaa andetsteds, forudsættes en Sideform *Hwirff*. Ordet indgaar ogsaa i Navnet paa en forsvunden Gaard i Bregninge Sogn paa Taasinge, der 1475 skreves *Hwyrffuisgardh*. Dette Ord passer ganske udmærket paa de stedlige Forhold, idet man maa gaa ud fra, at *Hørv* „Drejning“ oprindeligt maa have været brugt om selve Kystlinien og derefter er blevet overført paa det af denne indkredsede Land for endelig at finde Anvendelse paa den her opstaaede Bebyggelse. Lammefjordens oprindelige Tilstedeværelse forklarer ogsaa et Navn som *Dragsholm* (1370 *Drawsholm*, 1320 *Draugh*), idet Slottet ligger paa den forholdsvis smalle Landtunge, som strækker sig mellem Neksælø Bugt og Bunden af Lammefjorden; Ordet *Drag* anvendes ofte om Landtanger af lignende Art. Og *Vejleby*,

Syd for Hørv (1340 Wetlæby) indeholder samme gammeldanske Ord *Wethæl* „Vadested“, som vi mødte i Faarevejle; Byen ligger ved den tidligere Fjordarm Svinninge Vejle og har sit Navn derfra; Passagen over Fjordarmen har vel netop været ved Vejleby.

Vi forlader Kysterne og begiver os ind i selve Landet. Det, som først falder os i Øjnene, er Bakkerne. Høje og Bakker ser vi næsten allevegne; saa bakket er Jordsmonnet, at det i ikke ringe Grad har præget Navnegivningen. Selv om vi ikke havde Lejlighed til at gøre Studier i Terrænet, vilde vi dog af Navnene kunne slutte ikke saa ganske lidt om dets Beskaffenhed.

Navne med Endelsen *Bjærg* er meget hyppige. At de, som en topografisk Forsker har fremhævet overfor mig, skulde høre til vore allerældste Bebyggelsesnavne, tror jeg dog ikke, at der er tilstrækkelig Grund til at antage. *Egebjærg* i Ods Herred og *Bøgebjærg* ved Skælskør har ligesom *Lindebjærg* Syd for Sorø Navn efter Træbevoksningen; fra Terrænet omkring Lindebjærg udspringer *Lindesaa*, som vel egentlig er Lindebjærgs-aa, forkortet til Lindesaa. Om Egetræer minder vel ogsaa *Oldebjærg* i Lyngesogn (ca. 1400 Aldenbergh), egentlig „Oldenbjærg“. Bjærgene kan ogsaa have Navn efter Fugle og andre Dyr. *Fuglebjærg* skreves 1370 *Vithfuglæbyergh*, d. v. s. „Skovfuglebjærg“, *Ravnbjærg* i Haldagerlille Sogn har sit Navn efter *Ravnen*, og *Højbjærg* i Førslev Sogn (1613 Høgebjerg) ser ud til at have Navn efter *Høgen*. Paa samme Maade har man ment, at *Drøsselbjærg* skulde have Navn efter Droslen (N. M. Petersen, Saml. Afhandl. I p. 172), men den gamle Skriveform med *u* (1370 Druslæbiergh) volder Vanskelighed, da *Drøssel* er et tysk Laaneord, som er indlaant med *o*. Snarere hænger Navnet sammen med *Drøsselholm*, et Voldsted i Højby Sogn; Forleddet er rimeligvis et Personnavn. *Sobjærg* i Skellebjærg Sogn indeholder Dyrenavnet *So*, ligesom *Sobanken* i Sæby Sogn, men da en Forbindelse, hvori dette lidet renlige Dyrenavn indgaar, ikke har kunnet undgaa at virke anstødelig, finder man lejlighedsvis Navnet omtydet til *Søbjærg*. Maaske der dog ikke er nogen Grund til at tage Anstød; G u d m u n d S c h ü t t e mener, at *So* i visse Forbindelser kan være selve

Kærlighedsgudinden *Freja*, der i Oldnordisk bar Tilnavnet *Sýr „So“*; i en Redegørelse for Sagnene om Soen og den sunkne Gaard (Danske Studier 1925) søger han at gøre dette sandsynligt; man kan dog ikke sige, at det er den mest nærliggende Forklaring af alle vore So-Navne. Om *Havrebjærg* (1370 Haffrebærgh), der snarest har Navn efter Kornsorten Havre, er der blevet fremsat den Formodning, at *Havre*-kunde komme af oldnordisk *hafr* „Buk“, altsaa betyde „Bukkebjærg“ og sigte til gammel Offerkultur, som f. Eks. Dyrkelse af Thors Bukke. Der er i den Forbindelse peget paa, at et Jordstykke i Havrebjærg i 17. Aarh. kaldtes *Torsmark*. Trods sin Skarpsindighed forekommer denne Hypotese mig imidlertid at være mindre sandsynlig; vi har ikke, mig bekendt, Vidnesbyrd om, at *Buk* i Dansk er blevet kaldet *Haver* — teoretisk set er det naturligvis tænkeligt — men Kornsorten *Havre* indgaar jo i Mængder af Stednavne, og hvorfor ikke holde sig til den nærmest liggende Mulighed?

Bjærgbyer er der saa mange af, at man har maattet give dem Øgenavne for at kunne holde dem ude fra hverandre. *Slots-Bjærgby* har hørt under Antvorskov Slot, og *Munke-Bjærgby* under Sorø Kloster, medens *Stigs-Bjærgby*, der i senere Tid ganske med Urette er blevet skrevet *Stifts-Bjærgby*, indeholder Mandsnavnet Stig. *Flakkebjærg* (1231 Flackebyærghæreth) antages almindelig at betyde „det flade Bjærg“, men der er den Vanskelighed, at Ordet *Flak* er laant fra Nedertysk, antagelig i Middelalderen. *Jærnbjærg*, Nord for Slagelse, har ikke Navn efter Metallet *Jærn*, vi har jo ingen Jærnmalmgruber i Danmark. Men det skreves 1300 *Hyernæbierghæ*, og er derfor sammensat med Mandsnavnet gammeldansk *Hjærni*, der svarer til det velkendte oldnordiske Navn *Hjarni*.

Ved fortsat Anvendelse gennem Aarhundreder kan det ikke undgaas, at Navnene ligesom afslibes lidt og undergaar visse Ændringer. Dette har været Tilfældet med et Par Sammensætninger med Bjærg, saaledes *Bjærgsted*, der er sammensat ikke med *Sted*, men med *Tved*, idet man 1370 finder Formen *Byerstweth*; Ordet *Tved* betyder „afskaaret Jordstykke“. Ligeledes *Bjærgesø*, der ikke er sammensat med *Sø*, men med *Huse* (1370 Byerghuse), ganske paa samme Maade som

Skovsø, der er et oprindeligt *Skovhuse*. Man kan ikke altid stole paa de moderne Former, selv om de tilsyneladende er aldrig saa gennemskuelige.

Ordet *Høj* indgaar i mangfoldige Navne. Sjællandske Bønder udtaler det *Höw*, man hører det i hvert Fald hos gamle Folk, og det forklarer Stednavnet *Høve*, der egentlig er Flertal af *Høj*; det forekommer som Bynavn baade i Ods Herred og i V.-Flakkebjærg Herred. Vi genfinder Ordet i *Højby*, *Topshøj* og *Hemmeshøj*; begge de to sidstnævnte er vistnok sammensatte med Personnavne. Men hvem kan falde paa, at ogsaa *Bromme* og *Rynkevang* indeholder Ordet *Høj*? *Bromme* skrives 1248 *Brunhoue* og 1370 *Brumøwe*; det synes at indeholde et Ord *Brom*, der endnu kendes i jysk Dialekt i Betydningen „Blade og Blomster, der findes paa Lyngris, man laver Koste af“; Ordet har sine Slægtninge viden omkring, og til syvende og sidst hænger det sammen med Latin *frons* „Løv“ og er saaledes et Ord, som maa gaa tilbage til arisk Tid. Det gammeldanske *Brom-høghæ* betyder altsaa „Løvhøje“. Det andet Navn *Rynkevang*, et Sted tæt udenfor Kalundborg, er sammensat med et gammelt Stednavn, som 1367 skreves *Rinkhøwe*, og som efter al Sandsynlighed indeholder et Ord gammeldansk *Rink*, „Kriger, Kæmpe“; det er ganske vist ikke direkte overleveret i Dansk, men vilde svare til det oldnordiske Ord *rekkr* af samme Betydning.

Jeg skal ikke dvæle ved de hyppige Navne paa *Bakke*, *Aas*, *Klint* o. lign., men tilføje, at en Skraaning ogsaa kan hedde *Hald*, egl. „det hældende“. Det har vi ganske sikkert i *Haldagermagle* og *Haldagerlille*. En Bakke kan ogsaa kaldes en *Kuld*, oldnordisk *kollr*, hvilket vi har i *Kulby*, Finderup Sogn, 1231 skrevet *Culby*, i øvrigt er det samme Ord, som vi har i det kendte Forbjærg *Kullen*. Adskillige vestsjællandske Bakker benævnes *Barnet*, men det maa sikkert opfattes som en sjællandsk Dialektform af Ordet *Bavn*. Paa Røsnæs hedder det saaledes endnu: „Vil du med ud at brænde Barn Sankt Hans Aften?“. Navne paa Dale og Huler forbigaar jeg ogsaa, blot skal jeg pege paa, at det ejendommelige Navn *Kyse*, en Landsby i Vallensved Sogn (1381 Kiusæ), indeholder et Ord, der svarer til oldnordisk *kjóss*, „Aabning, Hulhed, Dal“.

Inden jeg forlader Bakkenavnene, skal jeg lige berøre

Fjenneslev Kirke.

C. L. FOT.

Spørgsmaalet *Raklev*. Det er en By paa Røsnæs, ikke langt fra Kalundborg, den har en meget høj Beliggenhed, og en ret stejl Vej fører op til den. Almindelig anses den for at være en *-lev* By (saaledes H. V. Clausen, i Aarb. f. nord. Oldk. 1916 p. 17), men det forekommer mig, at Udtalen paa Stedet nærmest tyder paa en S sammensætning *Ra-klev*; Navnet udtales med Stød paa a-et. Endelsen skulde saa være Ordet *Kløv* „stejl Skraaning“, der kendes fra Stednavne Landet over — jeg behøver blot at nævne *Svinkløv* — ligesom beslægtede Ord findes i vore nordiske Nabolande. Den gamle Skriveform 1350 *Raakløof* tyder nærmest i samme Retning. Forleddet antager jeg er gammeldansk *rak*, jysk *rag* „stejl“, og Ordet bruges paa Samsø netop til Betegnelse af stejle Klinter. Et gammeldansk *rak* skulde i Egnens Folkemaal miste sit *k*, medens a-et skulde faa Stød, hvilket stemmer nøje med Udtalen af Stednavnet *Raklev*.

Vestsjælland er ikke egentlig skovrigt, men som allerede berørt, vidner adskillige Stednavne om, at Skoven i Fortiden har haft langt større Udbredelse paa sine Steder. Spørgsmaalet skal ikke her tages op i sin Helhed, dertil er det for kompliceret, men der skal blot meddeles nogle Eksempler paa Stednavne, der minder om Skov.

Ordet *Ved*, der nu mest bruges om Træet som Stof, betyder oprindelig „Skov“. Vi har mange Eksempler i Stednavne, og de er alle af ret betydelig Ælde, da Ordet i denne Betydning ikke synes at have været produktivt i historisk Tid. Vi har *Vedby* (nu Ruds-Vedby, men i 14. Aarh. Stigs-Vedby), vi har *Vedbynørre* og *Vedbysønder*, *Vedsø*, og som Endelse *Sandved*, *Sterrede* (1370 Starwithæ, af Plantenavnet *Star*), *Marvede* (af gammeldansk *Mar* „Hest“?), *Ellede* (1551 Eluiidt, af Trænavnet *El*), *Øresø Mølle* (oprindelig *Ør-ved Sø*), *Lille-* og *Store-Fuglede* (Fuglwith, „Fugleskov“) samt *Vallensved*, der indeholder et Mandsnavn *Valing* som Forled. Ved indgaar endelig i *Vedskølle* (1403 Withskøfle); Endelsen gammeldansk *Skyflæ* oversætter man gerne ved „Rydning“, men det er blevet hævdet (H e l l q u i s t, Svensk etym. Ordbok), at dette er en saa ny Betydning af dette Ord, at den ikke kan forudsættes i Vedskølle-Navnene, hvoraf der i øvrigt er flere.

Navnene paa *Skov* og *Lund* er som Regel klare og derfor af mindre Interesse. I Forbigaaende skal jeg nævne *Antvorskov*; det antages at indeholde et Adjektiv gammeldansk *andwærthær* „modvendt“; det skulde da forklares som „det Sted, der ligger ved Begyndelsen af Skoven“. Snarere foreligger vistnok Substantivet gammeldansk *Andwarth* „Overdragelse“, og en Betydning „den (til Munkene) overdragne Skov“.

Ejendommeligt er Navnet *Braade*, Egebjærg Sogn (1370 Braadæ), aabenbart samme Ord som Holsteinborgs gamle Navn *Braade* (1370 Brode); det er det gammeldanske Ord *Bruti*, *Broti*, „Dyngte af fældede Træer, Forhugning“, et Ord som egentlig er beslægtet med Verbet *bryde*. Et andet mærkeligt Navn har vi i *Stude*. Det vækker Forestillinger om Horn og Klove, og et gammelt Byrim siger ogsaa: „Erdruppe Stude gaar til Hemmes i Kirke“. Men det er noget helt andet. Det skreves 1320 Storthæ og 1388 Stuthæ og gaar tilbage til oldnordisk *storð*, „Smaakrat“; i Vestjylland finder vi, navnlig i den nordlige Del af Ringkøbing Amt, flere Eksempler paa et Navn *Stor*, som ganske sikkert er det samme Ord.

Et Minde om Fortidsskovenes Vilddyr har vi maaske i *Jorløse* (1231 Jurløs), der ikke, som man skulde tro, har noget med Jord at gøre, men er sammensat med gammeldansk *Jur*,

„Vildorne“. Endelsen *-løse* er allerede omtalt under Behandlingen af Slagelse.

Af de betydeligere Vanddragsnavne maa nævnes *Skarresø*, der atter har givet Navn til en nu forsvunden Herregaard *Skarsholm*, 1329 skrevet *Scarwesyoholm*. Der kan ikke være Tvivl om, at Søen har faaet sit Navn efter den Fugl, vi kalder *Skarven*. *Tissø* indeholder Gudenavnet gammeldansk *Tir*, oldnordisk *Týr*, og har utvivlsoomt i Oldtiden været betragtet som en hellig Sø — man kan hermed sammenligne den kendte Odinssjø i Skåne. Ved Bredden af *Tissø* ligger *Sæby*, egentlig „Søbyen“, som altsaa har faaet sit Navn efter Søen. Folketraditionen har en Forklaring om, at en Trolld, som havde set sig gal paa *Sæby Kirke* og fik ondt i Hovedet af Klokkernes Kimen, sendte en Mand til *Sæby* med et Brev, forseglet med ti store Segl, som han skulde kaste over Kirkegaardsmuren. Manden glemte at anbringe det paa den anviste Plads, og først da han var kommet et godt Stykke forbi Kirken, huskede han det og tog det frem. Da begyndte Vandet at vælde ud af det, for Brevet indeholdt ti Søer, der skulde have oversvømmet Kirken. Det ser ud til at være det gaadefulde Navn *Tissø*, som har foranlediget dette Sagns Opstaaen. Man har troet, at det indeholdt Talordet ti. *Korsør Nor* har muligvis oprindelig været kaldt slet og ret *Høl*, en Sideform til Ordet *Hul*; ved Noret ligger *Byen Hulby* (1370 *Hølby*), og Norets Munding antages at være det *Hyljuminni*, hvor Absalon kæmpede med en vendisk Flaade (*Hylja* er den gamle Genitivsform af *Høl*, og *Minde* betyder *Udløb*).

Vandløbsnavne er undertiden meget besværlige at tolke, og ofte trodser de alle Forsøg i denne Retning. Det gælder i første Række store, betydelige Vandløbs Navne, der ligesom Elve- og Flodnavne i vore Nabolande ikke sjælden er forhistoriske. Her i Vestsjælland har vi dog ikke mange af disse Gaader, og jeg er i det hele noget tilbøjelig til at antage, at vore danske Vandløbsnavne ikke i det store og hele er slet saa gamle og mystiske, som det undertiden har været formodet. *Gryde Mølle* i Bjærgsted Sogn kaldes 1316 *Grydeaa Mølle* og har Navn efter Aaen *Grydeaa*, 1316 *Grutheaa*, af gammeldansk *Gruth*, „Grus“. *Skambæks Mølle* i Raklev Sogn hed 1664 *Scharnbechs Mølle*, altsaa var *Bækkens* Navn egentlig

Skarnbækken og den havde vel Navn af, at den fungerede som aaben Kloak ligesom *Skidenrenden* ved *Slagelse*, der i gamle Dage havde et endnu anstødeligere Navn. *Tude Aa* vilde det ligge nær at forklare som et af ældgamle Vandløbsnavne, vi ovenfor var ved at komme ind paa; det kunde forklares af Verbet *tude* og hentyde til den Lyd, som frembringes af en rivende Strøms Brus, og det vilde være let at opstille Paralleller fra *Eddaens* mytiske Strømnavn. Imidlertid ser der ud til at være en mere nærliggende Forklaring. To Broer fører over denne *Aa* langt inde i Landet, den ene kaldes *Kragebro*, og over den gaar Vejen til *Kragerupgaard*. Den anden hedder *Tudebro*, og over den fører Vejen til *Toderup* i *Skellebjærg Sogn*. Ligesom *Kragebro* er en forkortet Navneform for *Kragerup Bro*, vilde det ligge nær at antage, at *Tudebro* var sammentrasket af *Toderup Bro*. At *-rup* i Forbindelser af denne Art svinder bort, er der mange Eksempler paa (se min Afh. *Baldersbrønde*, i *Festskrift til Finnur Jónsson*). *Tude Aa* kan derfor ogsaa være et oprindeligt *Toderup Aa*; det er jo hyppigst efter *Landsbyerne*, vore *Aaer* og *Bække* faar deres Navne.

Bronavnene er tit gamle og ikke uden Interesse. I *Slaglille Sogn* har vi en Bro, *Sasserbro*, som fremfor andre fortjener at omtales. Navnet skreves 1440 *Sacerbro*, og 1664 nævnes *Sadtzebroemølle*. Men det mærkelige er, at her er et virkeligt gammelt Stednavn, som vi har *Nøglen* til. Paa *Fjenneslev Kirkegaard* staar en *Runesten* fra ca. 1030, som bærer *Indskriften*:

† : sasur : risþi : stin : an : karþi : bru :

Det betyder paa *Nutidsdansk*: „*Sasser* rejste *Stenen* og gjorde *Broen*.“ Det er altid rart for en *Gangs Skyld* at kunne føre det historiske *Bevis* for, at en *filologisk Navneforklaring* er rigtig. Og her har vi den *nihundredaarige Runestens Vidnesbyrd* for, at det er *Manden Sasser*, som *Broen* har Navn efter. Det er naturligvis en sjælden *Undtagelse*, at en *Mand* har følt sig *foranlediget* til selv at sætte en *Sten* til *Minde* om sit *Værk* — det er *aabenbart* dette, som her er sket — men gamle *Sasser* har meget *fornuftigt tænkt*: Sætter jeg ikke selv *Stenen*, er der sikkert ingen andre, der vil have *Ulejlighed*

med det. Og hvor har Eftertiden givet ham Ret i dette. Der er bygget Tusinder af Broer over Vandløb i Danmark, men Sassers selvrejste Runesten er det eneste Brobyggerminde, vi ejer. Brobygning var i Oldtiden et kulturelt Fremstød, der virkelig betød noget, men Broernes Tal var til at begynde med ringe i Forhold til Vejlerne og Vadenes. Tørskoet slap man ikke alle vegne over Løbene. Derfor kan Tilstedeværelsen af en Bro anses for noget saa betydningsfuldt, at det kan

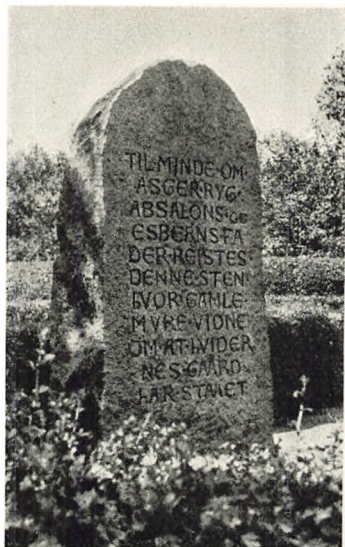

PALL.-RASMUSSEN FOT.
Sassers Runesten i Fjenneslev.

give Navn til en By. Vi har saaledes paa Sjælland to *Broby'er*; i Folkemaalene udtales Navnene som Braaby, hvilken Form undertiden ogsaa anvendes i Skrift. Vadesteds-Byer har vi allerede omtalt et Par Stykker af; desuden kunde nævnes *Halkevad*, af gammeldansk *halke*, „slæbe sig frem, have Besvær med noget“; det sigter aabenbart til, at Hestene har maattet ase sig frem gennem Vadet med de tunge Læs. Navnet skrives 1397 Halkæwathæ, og kan næppe, som formodet af af Dr. U s s i n g (anf. Arb., p. 32), afledes af *Halke*, „Glathed“.

Om Gravninger, rimeligvis foretagne for at aflede Vand, minder muligvis *Grøfte*, Kindertoftes Sogn, 1205 Greffthe, samt *Grævinge* i Odsherred, en Afledning af Ordet Grav, og endelig *Landsgrov*, 1351 Landzgraf, der ligger tæt op til Slagelse Byjorder.

Navn efter fugtig Beliggenhed har ganske sikkert vore *Tjærebyer*. En svensk Forsker har ganske vist udtalt, at de alle skulde vidne om en udbredt Tjærebrænding i Norden i

C. L. FOT.

Mindesten for Asger Ryg i Fjenneslev.

at Tjærebyerne, der for Danmarks Vedkommende overvejende hører hjemme paa Sjælland, indeholder et Ord, *Tiari*, en Sideform til oldnordisk *tjörn*, „Kær“, og af samme Betydning.

Et andet Vanddragsnavn er muligvis *Løve*, 1294 *Løghæ*, der indeholder Ordet gammeldansk *Løgh*, oldnordisk *laug*, „Vaskevand“, samme Ord som vi har i *Lørdag* (af *Løverdag*, oldnordisk *Laugardagr*). Navnet sigter til Stedets Beliggenhed ved Vand og Mosedrag.

Til Terrænets Beskaffenhed sigter endvidere et Navn som *Gryderup*, 1231 *Grytæthorp*, af gammeldansk *Griuth*, „Grus, Sten“, og *Valby*, af gammeldansk *Wal*, „græsbevokset Mark“, svensk *vall*. Navnet er nu bevaret i *Valbygaard*, der har Navn efter en nedlagt Landsby. Det er et godt dansk Navn trods den lidt tysk udseende Skriveform *Waldbygaard*, man af og til ser brugt.

Som jeg begyndte med at sige, forbigaar jeg de fleste af de Bynavne, der er sammensat med Personnavne og minder om disse Personers Færd og Virke. Saaledes faar jeg ikke talt om den store Mængde Byer paa *-lev*, *-sted*, *-torp*, *-bøl* og *-rød*, der næsten alle er af denne Karakter. Et enkelt skal jeg

dog tage med, det er *Næble* i Boeslunde Sogn. Det hed 1370 Nybølæ og er altsaa sammensat med *bølle* „Boplads, Bolig,“ hvilket ikke er umiddelbart indlysende, naar man ser dets nuværende Form.

Et Ord for Menneskebolig foreligger ogsaa i det underlige Stednavn *Kollckolle*, Vig Sogn, der 1370 skreves Kaldækoth. Vi har i Danmark en halv Snes Navne af denne Type: *Kollekoll*, *Koldkur*, *Kalleko* eller hvad de alle nu hedder, og at de maa gaa tilbage til Vikingetiden, kan man slutte af, at Vikingerne har omplanted det samme Navn til Danelagen og Normandiet. Forleddet er gammeldansk *kald*, „kold“, og Efterleddet gammeldansk *Kot*, „Hytte“. Altsaa „den kolde Hytte“. Formodentlig maa det sigte til, at Boligen savnede Ildsted, Arne, og derfor muligvis kun var egnet til Beboelse i Sommerhalvaaret.

Hvor Vorby Aa og Tude Aa flyder sammen i en spids Vinkel, findes Voldstedet *Trælleborg* (1442 *Trellborgh*), som siges at være Danmarks største Voldsted. Højt hæver det sig over Aaen, og Ringvolden staar tydeligt i hele dens Forløb. Idyllisk ligger det, langt fra befærdede Veje, men den, som lægger Vejen derom, vil ikke fortryde det. Her er det imidlertid Navnet, det gælder. Forleddet er uden Tvivl Ordet *Træl*, men Vanskeligheden ligger i at forklare, hvad Trællene kan have haft at gøre med dette Sted. Imidlertid er fra *Alexander Bugge's Side* (Namn och Bygd 1918 p. 91 flg.) den Teori blevet fremsat, at de slaviske Nationer, hvortil Venderne ogsaa hører, i Norden skal være blevet kaldet Trælle, idet Folkenavnet *Slaver* ligesom er blevet oversat. Teorien er sandsynliggjort ved Undersøgelse af en Række Trælle-Stednavne Norden over — der findes saaledes adskillige Trælleborge — og bør derfor sikkert ogsaa tages i Brug ved Forklaringen af vort Trælleborg. Efter Beliggenheden maa den være anlagt mod Fjender, som trænger ind fra Søsiden.

Minder om hedensk Gudedyrkelse forekommer der flere af i Vestsjælland. Nogle Navne med Forleddet *Frø* minder om Guden *Frøj* eller Gudinden *Frøja* (oldnordisk Freya), hvilket af dem der i det enkelte Tilfælde foreligger, tør ikke altid afgøres. Vi har saaledes *Frølund* (1400 *Frølwnd*), *Frøbjærg* i Stenmagle Sogn og *Frøhøj* i Blæsinge. Gudenavnet *Frøj* ind-

gaar i *Frøsmose* ved Fjenneslev (1343 *Frøsmose*). Om *Tissø*, som indholder Gudenavnet *Tir*, er foran talt. Gudenavnet *Tor* har vi i *Torslunde*, Kundby Sogn, og mulig i det Navn *Torsmark* i Havrebjærg, som tidligere er nævnt. Derimod ikke i *Torsjorder* i Nykøbing, som kommer af *Torupsjorder*, efter en forsvunden Landsby *Torup*, og heller næppe i *Torsvang* i Rye, der ser ud til at være en oprindelig *Torndysse Vang*. Et *Hemedale Ore* i Lyngesogn, som nævnes 1310, har vistnok ikke noget med Hejmdal at gøre, da vi saa skulde have ventet en Genitiv paa *-s*. *Boeslunde* skrives 1231 *Borslund*, 1370 *Borslundæ* og indeholder formodentlig det mytiske Navn *Bor*; mærkes kan det i denne Forbindelse, at Navne paa *-lunde* ikke sjælden har sakral Betydning. *Gudum* skrives 1181 *Guthemæ*, og er sikkert en S sammensætning af Ordet *Gud* og *Hem*, „Hjem“, og saaledes ogsaa af kultisk Betydning; det samme gælder *Helholm* ved Agersø, 1231 *Helghæholm*, „den hellige Holm“. *Solbjerg* (1228 *Solbyerghæ*) forklares almindelig som en Helligdom for Soldyrkelsen.

Selv om vi saaledes kan paavise en Række kultiske Navne, skal det dog indrømmes, at de i Stednavnenes store Vrimmel procentvis udgør en meget ringe Bestanddel. Naar vi i *Finderup Sogn* træffer en Buket af Gaardnavne som *Odinsgaard*, *Freyagaard*, *Friggagaard*, *Baldersgaard*, *Stærkoddergaard*, *Ingilsgaard* og *Skjoldmosegaard*, maa man straks blive mistænksom, og selve Navnenes Stavemaade lader det da ogsaa udenfor enhver Tvivl, at det her drejer sig om Navne, som er givet i 19. Aarhundrede under litterær Paavirkning. De er typiske for den Oldtidsinteresse, som Romantikken bragte med sig.

Jeg slutter nu den summariske Oversigt over Vestsjællands Stednavne. Materialet skylder jeg *Stednavneudvalgets* Samlinger, det Centralarkiv, hvor saavel middelalderligt Kildestof som moderne Optegnelser vedrørende Stednavne fra hele Danmark — i dets nuværende og tidligere Omfang — samles, og hvorfra videnskabelige Behandlinger af Navnestoffet udgives. Jeg tilføjer, at *Stednavneudvalget* (Adr. Tøjhusgade 9, København K.) i mange vestsjællandske Sogne savner Optegnere, der vil paatage sig at opskrive og kortlægge de nu kendte Stednavne af enhver Art, og derfor gerne vil i Forbindelse med interesserede Folk.

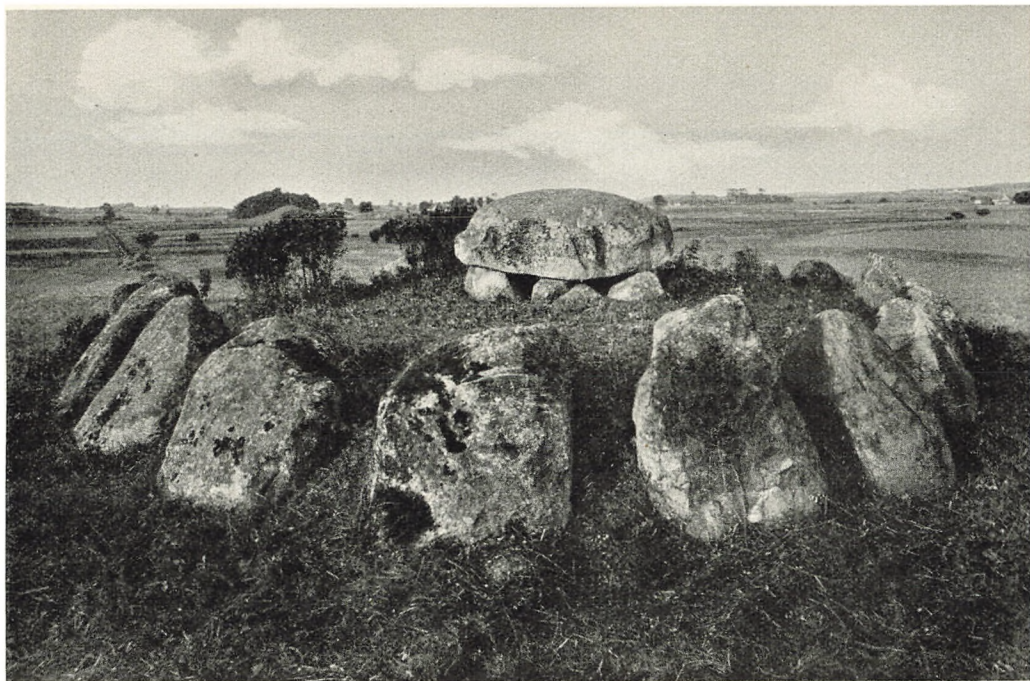

Fig. 12. Runddysse, Vilsted.

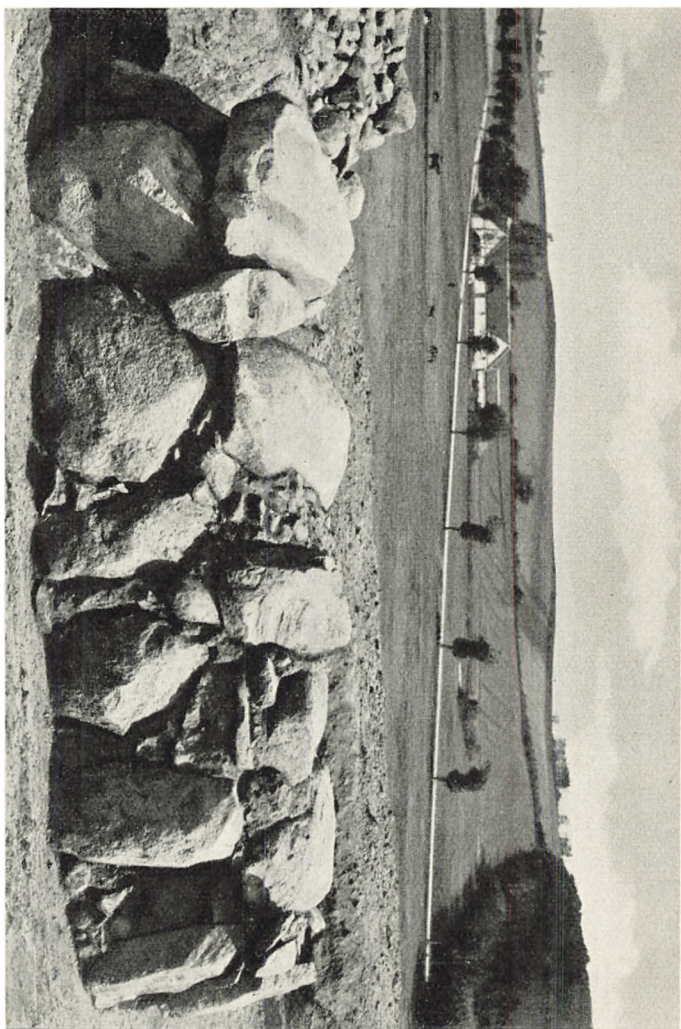
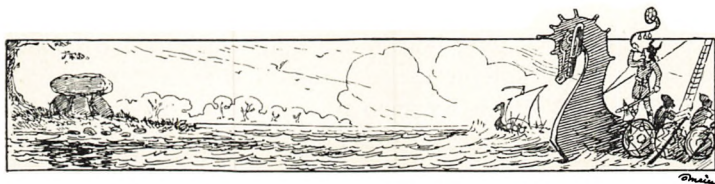

Fig. 15. Hællekiste, Fremhøget ved Sønderup, Borslande Sogn.

OLDTIDSMINDER FRA ODS, OVER LØGHÆ TIL FLAKKEBJERG HERREDER

Af HANS KJÆR

VANSKELIGT kan nogen være i Tvivl om, at Vest-sjælland gennem de Ætter, der sad paa Storgaardene, havde en afgørende Rolle i vor tidlige Middelalders Historie. Den vidt forgrenede Hvideslægt var vel gennem sine Personligheder den mest fremragende, men ingenlunde den eneste Storæt, der havde Sæde i denne Del af Landet.

Og tør man tro paa de Vidnesbyrd, som Oldsager og Mindesmærker afgiver, byggede den Udvikling, hvis Toppunkt i Valdemarstiden er saa iøjnefaldende, paa fremtrædende Virke lange Tider forud hos de Daner, som var bofaste i denne Del af Landet. Det træder frem i de enkelte, maaske, kan man mene, mere tilfældige Glimt, som Storfundene afgiver, men saa vel Mindesmærkerne, som den store, almindelige Fundmasse viser os, udbredte som de er over den største Del

»Dutterhoje« ved Asnæs.

FOT. S. BAY, ASNÆS

af Omraadet, at dette ikke er tilfældigt, men fast forankret og begrundet i Tiderne længe forud. Sjællands Ø var i Virkeligheden Oldtiden igennem at regne for „Hovedlandet“, ogsaa materielt set, ganske vist dog med store Dele, som forblev i anden Række, — man tænke blot paa de nordsjællandske Skovegne, med deres Faatal af Mindesmærker. Men gælder end ogsaa her den Hovedsætning, at den gode sjællandske Jord først med det mere fremskredne Jordbrug og Storgaardene fik sin største Betydning, saa viser dog allerede et hastigt Blik hen over de Skatte, som Jorden har givet os, og de Mindesmærker, som den endnu bærer, at vi her er paa gammel Kulturs Grund. De mange Helligkilder, som St. Søren i Holmstrup, er jo arvede fra en ældgammel, hedensk Fortid og at regne for betydelige Levn fra Fortids Tro.

Fra Vestsjælland er det ældste Vidnesbyrd om en Mand, som ønskede at mindes for en Gerning af almennyttig Karakter, den *Sasser*, som gjorde *Sasserbro* over Aaen ved Fjenneslev og selv rejste Runesten til Minde derom. Ved Sigersted var Hjemegnen for „Kong“ *Sigar*, hvis Datter *Signy* elskedes af *Hagbard Haamundson*, der paa Galgens Trin i sin Dødsstund saa Luerne fra sin elskedes Bur, som Tegnet paa hendes usvigelige Trofasthed. Det er næsten symbolsk, at det ældgamle Taxtræ endnu er at se i Bromøllens Have, Guden Ull's Træ, de bueskydende Daners Guddom; det ser ud som mere end en Tilfældighed, at det eneste Billedværk, som med nogen Rimelighed kan anses for Billedet af en hedensk „Skurdgud“, ligeledes er fundet i denne Egn.

Letteligt føres Tanken videre tilbage til de Tider, da vor nordiske Gudeverden fik sine plastiske Skikkelser, der her kunde udformes uforstyrrede af de Bevægelser i Folkevandringsalderen, hvorom de store Offerhenlæggelser i Moserne i Østjylland og paa Fyen bærer Vidnesbyrd.

Tanken gaar videre tilbage, til vor anden Stortid, den skønne Bronzealder, og lidt længere udefter, til Ods Herreds rige, skønne Land. Her møder vi det Straaleglimt af Oldtids Tankegang, som aabenbarer sig i *Solbilledet* fra Trundholmens vide Flade, det uomgængelige, næsten jordfaste Vidnesbyrd om Oldtids Tro af et andet Præg end den plastiske Gudeverden, som vi en Tid lang troede var den hele Oldtids,

men som vi nu véd, kun var dens sidste Udtryk, uden al Tvivl en Tro, der snarest var afstørre Værdi for Menneskene end senere Tiders, om man da ellers tør tro de Vidnesbyrd, som gives af gyldne Tilkendegivelser, som de kostelige Henlæggelser af Skatte afgiver, der er fremdragne i særlig Rigdom fra disse Egne, de to Sæt gyldne Skaale og Bægere fra Boeslunde Banke, de svære, massive Guldarmringe fra Slotsbjergby, den noget mindre, men ligeartede Skat fra Buskysminde ved Ruds Vedby. Endnu et Trin længere tilbage føres vi ved „Gubbestenen“ paa Frankerup Mark i Ubbysogn; mægtig ligger den paa det Sted, hvor Isen lagde den, 4 m i Længden, det halve Bred; halvtredie Meter er synlig oven Jord; men paa sin Flade bærer den talrige skaalformede Fordybninger; den fører os tilbage til den Tidsalder, som med et Udtryk, der føles lidt raat, kaldes Stenalder, men som er Stedet for vor Bondestands Rod. Den skaalformede Grube er Ildens Tegn, Baalets, Offerbaalets Mindetegn, uudsletteligt sat paa Stenen aldersgraa. Senere Tid, som undredes uden at forstaa, mente, at det var Mærkerne af Troidens Fingre, da han vilde kaste Stenen efter Ubbys Kirke, men kastede den for kort.

Fig. 1. Træbillede fra en Mose
i Rude Eskildstrup Lillevang, maaske Gudebillede.
H. ca. 0,42 m.

Fig. 2. Gubbestenen, Frankerup Mark.

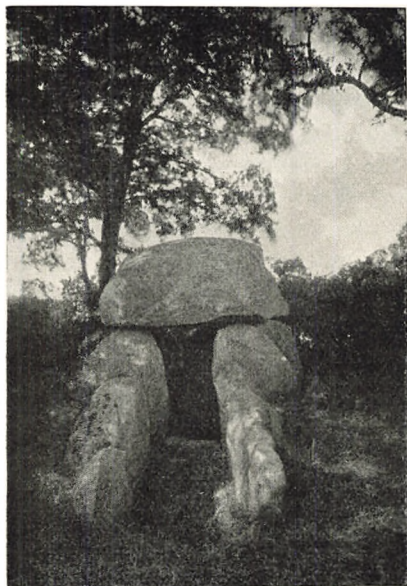
H. K. ENERET

Vi har i vort Tilbagesyn over svundne Tider naaet den Tidsalder, der skabte den danske Bondes Oprindelse, med Okse og Faar, med Byg og Hvede til Brød og Grød. Rigest er trods al Overlast endnu de synlige Minder fra *hans* Tidsalder. De møder os i Tal og Storhed som sjældent i andre Egne. Nedfældede i Dysser og Jættestuer giver de Egnen et dybt Relief, Aartusinders Relief, og derhos Vidnesbyrd om Tankeretninger, som var udformede i ganske andre Himmelstrøg, men som virkede endnu med tvingende Kraft. Den Døde skulde gravlægges i Klippegrav. Det var Slægtsarven, og med usigelig Møje skabtes Klippegrav i Sletteland. Det var Prisen for det store Landnám i Danmark, da Slægter, hvis Rod vel laa i Kaukasusegnene, og som havde vandret de i Sandhed lange Veje, tog den danske Jord i Eje.

Og dog var de ikke de første Landnámsmænd i Danmark. Vi følger Bosættelsen langs Kysterne tilbage til 4. Aartusinde, de ægyptiske Pyramiders Tid, ved Korsør og Skelskør Nor, ved Vejle Kro i Ods Herred, Kystnåmet kan vi kalde det, den tidlige Bosættelse, som dog her, trods det milde Klima, ikke havde fuldt saa gode Betingelser og derfor heller ikke fik saa rig en Udvikling som i andre Egne, ved Issefjord for Eksempel.

Men endnu længere tilbage føres vi i disse Egne, dybt ind i Oldtids efterhaanden dog glimtvis belyste Mørke. Her opdagedes først, ved *Mullerup*, nordvest for Slagelse, to af de Sommerbopladser, som det skindklædte Menneske, med Hunden som eneste Ledsager, indrettede sig paa Holmen i Søen, hvor han kunde være tryk for Fyrreskovens Vilddyr, 6 Aartusinder før vor Tidsregning, og hvor han saare flittigt virkede, ikke blot som Jægeren, der søger det nødtørftige Livsophold, men ogsaa som det Menneske, der søger at gøre sin Tilværelse betrygget gennem Virksomhed, vel i primitiv Form, men indenfor de givne Rammer af et Omfang, som vidner højt om menneskelig Opfindsomhed og Snilde.

Skovens Kæmper, Uroksen og Elsdyret, Fuglevildtet i Luf-ten, Gedden i Søen mærkede hans Nærværelse og følte hans Kastevaaben og Lyster; siden gav deres Ben og Horn ham Midlerne til nye, kraftigere Vaaben, og dermed nye Midler til at betrygge Tilværelsen, der vel var og blev simpel, men ikke helt primitiv. Ved Vig hændte det, at han i Fyrreskoven jagede en *Urokse*, naede ogsaa at saare, men ikke at fælde den i første Omgang. Saaret lægedes, men det var Galgenfrist; anden Gang ramte Jægeren saa godt, at Dyret, saaret i Lungen af hans Flintspyd, i sin Pine søgte ud i Søen. Dèr blev den, til den ikke kunde mere. Søen blev til Mose, der groede op om Uroksens Krop og gemte den, til en ny Tid gravede den frem igen med samt Mærkerne fra Stenaldermandens Vaaben, der i Splinter sad fast i de svære Ribben. — Maaske færdedes allerede *Renjægeren* i disse Egne, medens Sporene fra Istiden saas tydeligere, end vi nu kan erkende dem. Et af de fire ærværdige Slagvaaben af Rensdyrtak, som er komne for Dagen, er fundet ved Vejleby i Holbækegnen, Tegn paa, at Mennesket allerede færdedes her samtidigt med Rensdyret, som havde fortrukket til andre Egne, da Bebyggelsen fik en mere udbredt Karakter. Og selve Istidens Spor kan vi for øvrigt finde tydeligere i Ods Herreds Banker end de fleste andre Steder i Landet, f. Eks. naar vi bestiger „Vejrhøj“. Det var da ogsaa her, Følelsen for Hjemstavnens satte sig Tegn ved Oprettelsen af det første Landsbymuseum, i Steenstrup, det som blev til paa den endnu virkende *Lauritz Jensens* Initiativ. Skønt berøvet Synsevnen formaede han at

*Fig. 3. Dysse ved Herrestrup,
Grevinge Sogn, med Gang og Tærskel.*

samle sine Standsfæller om at stifte et blivende Sted for Hjemstavnens Minder. Det er velværd at besøge.

I Hundredvis, ja vel i Tusinder, ligger Oldtidsminderne over dette Terræn. Dysser og Jættestuer gør sig stærkest gældende, ses saa at sige over alt, blot man ser sig om. Her ligger som et af de stolteste Dyssen ved Herrestrup, selve Kamret velbevaret, om end den nuværende Skikkelse ikke er den oprindelige; forlængst er borttaget den Sten- og Jordhøj, som

fordum støttede Kamret, saavel som de Randsten, der uester gjorde Mindesmærket til en afsluttet Helhed. Men endnu ser vi Gangen, der fører til det store, polygonale Gravkammer, og Tærskelen, over hvilken den Døde førtes til Slægtens Hvilested. Paa Dækstenen ses Sol- og Skibsristninger. Langt mindre anseligt er et Kammer lidt uden for Vig, men det er dog et Besøg værd, fordi det er et af de faa Kamre af denne Art, hvorom der vides virkelig Besked. Da det for nogle Aar siden udgravedes, viste sig det i Fig. 5 gengivne Billede: Man ser det svære, firsidede Kammer, med langt over meterstore Sidesten, ret et Klippe-kammer, og paa dets Bund et Lerkar af den sære Karaffelform, der ikke blot kendes fra Danmark, men ud gennem Vest- og Mellemeuropa, og som derved viser os de Veje, ad hvilke de nye Mennesker kom, som først ret byggede vort Land, de virkelige Landnåmsmænd. Af Menneskene selv var der efter de mange Aartusinder ikke saa meget igen, dog nok til at vise, at det havde været en Ættegrav. Der var Skeletdele bevarede af mindst

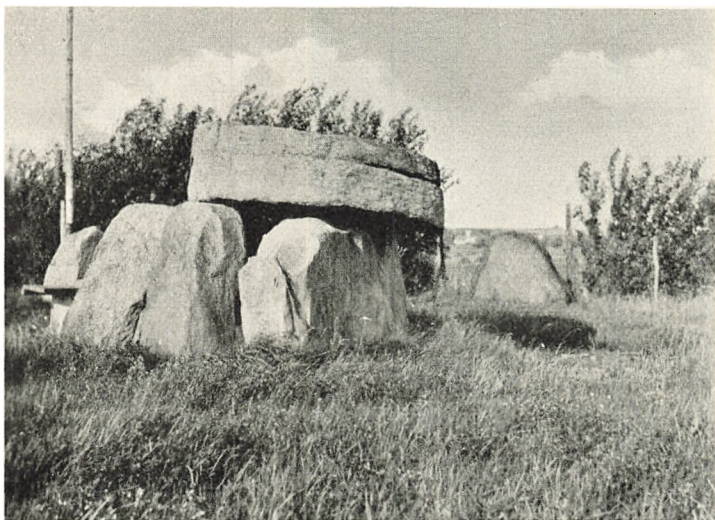

Fig. 4. Dyssekammer ved Vig.

FOT. S. BAY, ASN:5

fem Individider, de tre Voksne, i Alder fra 20—50 Aar, de to mindreaarige, i Alderen 12—14 og 15—17 Aar. En af de Voksne var mandlig, de to kvindelige, men alle af meget nær Nutids Højde og almindelig Bygning. Dog bekræftedes ogsaa her det almindeligt sete Forhold, at Mændene har været noksaa velvoksne, Kvinderne en Smule mindre i Væksten end nu om Dage. Men vi har altsaa i dette Mindesmærke et lille Udsnit af Stenalderens Befolkning, som er af høj Interesse. Det viser os Mænd, Kvinder og Børn gravlagte i samme Gravbygning. Det samme vil vi i større Talmængde af Personer se gentaget, naar vi om lidt besøger Troldhøj Jættestue.

Højby Sogn, let at naa fra Jernbane, saa vel som ad Landevejen for den, der vil gøre Udflugten til Oddens By, med Graven fra 1808, Willemoes' og hans Fællers Grav, er med Hensyn til Oldtidsmindesmærker af fremragende Interesse. Denne Egn har aabenbart været ganske særlig foretrukket af Stenalderens Mennesker. Paa Vejen passerer man „Sekshøjene“ og paa selve Sekshøjgaard's Jord en Dysse med mægtig Dæksten, sekssidet, med Flisetætning mellem Sidestene, der er usædvanlig høje. Den er kendt allerede fra Præstens Indberetning af 1808, og allerede dér findes ogsaa den Under-

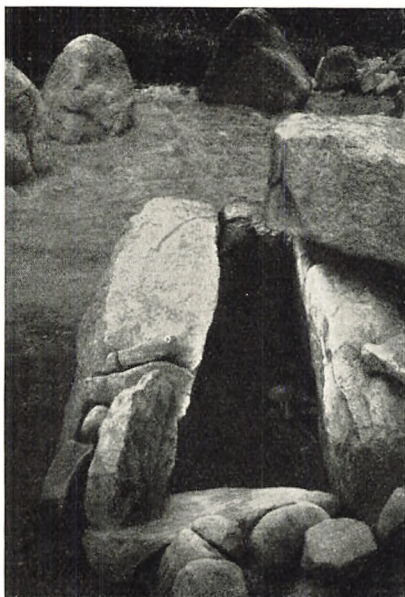

Fig. 5. Dyssekammeret ved Vig under Udgravning.

retning, hvis Sandhed man selv kan kontrollere, at der „mod Vesten ses nogle Fordybninger af en Kobberskillings Størrelse og Tykkelse, hvilke Overtroen lader gælde for Mærker af den Trolds Fingre, der har bragt Stenen did“, skaalformede Fordybninger, der for vor Tid er Vidnesbyrd om Stenalderens religiøse Forestillinger, og sandsynligvis anbragte paa Stenen, endnu før den indbyggedes i Graven. I høj Beliggenhed, paa Toftbjerg, ses mod Nord en mindre

Langdysse med bevaret, polygonalt Kammer. Mere udpræget er den Langdysse, der i den gamle Indberetning 1808 betegnes som „en Kæmpegrav, der forener den aflange Stenindfatning med Gravkammer“. Den ligger sydøstligt i Højby, nær Staarups Jorder, 32 m lang, med talrige Randsten bevarede, 15 og 19 i Langsiderne, 2 for hver Ende, de fleste ganske vist nu omfaldne; selv i fuldstændigere Form er det de færreste Oldtidsmindesmærker, der helt har bevaret den gamle Skikkelse. Snarere maa man undres over, at saa mange nu fritstaaende Kamre dog er saa solidt byggede, at de har kunnet staa, trods Svækkelsen ved Stenomfatningens Borttagelse.

Mærkeligst af Stenalderens Mindesmærker er dog den mægtige Høj ved Steenstrup, lige ved Vejen, der fra gammel Tid bærer Navnet *Troldhøj*. Ogsaa dette imponerende Oldtidsminde anføres i daværende Kapellan, senere Sognepræst i N. Jernløse, Brochdorffs omhyggelige Indberetning 1808, beliggende paa „Troldstueagre“. Den Gang forstod man dog slet ikke dette storslaaede Anlæg. De stensatte Gange, der

fører ind til Kamret, var ikke aabnede og overhovedet ikke kendte. Der var brudt en Aabning for Enden af det ene Kammer, og dette opfattedes som „det ydre“, hvorfra man kom til „det indre“ ad en smal „Communication“, som en Mand lige kunde krybe igennem, men som blev spærret, da Ejeren vilde bruge det „ydre Kammer“ til Lammestue, idet Ræve og Grævlinger havde Tilhold i „det indre“ Kammer. Troldestuerne blev vel optagne i Kancelliets Fortegnelser 1809—10 over „Mindesmærker, som ere blevne fredlyste“, men denne Fredlysning var nærmest et fromt Ønske. Ejendomsretten er, eller var i hvert Fald i de Tider, noget af det fasteste paa denne Jord, og selv den „enevældige“ Regerings velmente Paabud har ikke hindret, at et og andet af Fortegnelsernes Mindesmærker, gennemgaaende de prægtigste, vort Land har ejet, senere er forsvundne. Heldigvis gik det dog ikke saaledes med Troldestuerne. De besøgte i 1834 af et Selskab, hvis Deltagere paa een nær er ubekendte, men som vistnok har været et udsøgt Selskab; det talte i hvert Fald blandt sine Deltagere den berømte Arkitekt Theofilus Hansen, der udførte en Tegning, som med 2 Sider Tekst fandt Plads i Annaler for nordisk Oldkyndighed, i et Litografi, der dog ikke gengiver Tegningen altfor korrekt. Den viser det „ydre Kammer“, set indefra! Og det tager sig i denne Gengivelse særdeles imponerende ud. Med de svære Sten som Ramme ser man det skønne Landskab, som Besøgeren nu kan se fra Højens Top: „Sejerøfjorden, en Bugt af Kattegat og Samsø Bælt, som her kaldes Vesterstranden, nu en halv Fjerdingsvej fra Højen. Hinsides Fjorden øjner man Høve og Veddinge Banker og Ordrupnæs.“ Man faar desuden en Forklaring paa Mindesmærkets Navn: „Omtrent 1000 Alen sydlig for Troldestuehøjen, i omtrent samme Afstand fra Stranden som denne, ligger det saakaldte Havsbjerg, en højere beliggende og langt højere Banke ... Paa denne sad ifølge Sagnet den i Troldestuen boende Trold ofte for at to sine Fødder.“ Om Højens Udgravning og mulige Fund hedder det derimod: „Ingen Oplysning herom har kunnet erholdes.“

Mindesmærkets nyere Historie begynder med en ny og denne Gang effektiv Fredlysning, ved tinglyst Deklaration, udstedt af Parcellist Lauritz Hansen, 1906. I 1909 foretoges

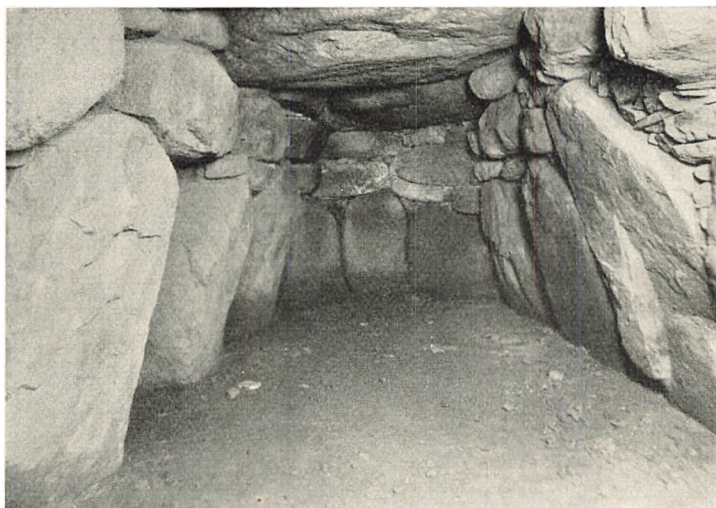
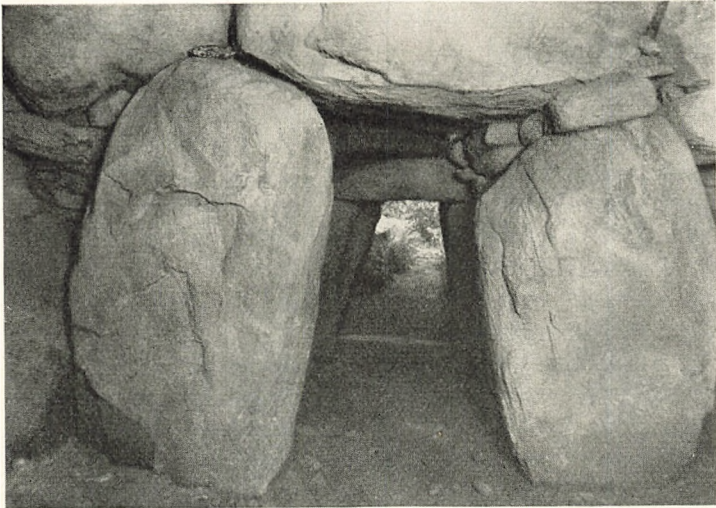

Fig. 6. Trolldøj. Jættestue. S. Kammer. Gangen udgaar mellem de 2 Sidesten t. v.

derefter af Nationalmuseet, ved Konservator G. Rosenberg, et Eftersyn af Mindesmærket. Dette førte til en fuldstændig Udgravning og derpaa følgende Udbedring, der paa det nærmeste har tilvejebragt den oprindelige Tilstand. Endepartiet af den søndre Gravstue blev lukket og Gangene aabnede. Skønt Kamrene har staaet delvis aabne i over hundrede Aar, var Stenene kun ubetydeligt eller slet ikke rokkede fra Plads, endda Bygningens Art er mere kompliceret end i de fleste. Ikke blot er Kamrene af de største i Jættestuer, det grundlæggende Sæt af Bæresten meget svære og viser da i udpræget Form det konstruktive Sikkerhedsmoment, Hældning ind efter, i meget tydelig Skikkelse, men navnlig imponerer den usædvanlige Højde indvendigt, bevirket ved ikke blot, som det oftere ses, at lægge et Sæt af noget mindre Sten oven paa Bundstenene, men et *dobbelt* Lag. Trods denne tilsyneladende farlige Konstruktion ser det hele meget solidt ud. Det hele fremtræder gennem ensartet Bygning som et fra første Færd samlet Anlæg. Kamrene ligger tæt mod hinanden, med fælles Endevæg, og det synes, at en af Dækstenene i hvert af Kamrene er af den samme, meget store Sten, blot naturkløvet, eller kløvet ved en af de til sen Tid kendte primitive Metoder,

*Fig. 7. Trolldøj. Gangen til n. Kammer.
Karmsten og Tærskel.*

maaske ved Ild. At Bygningen af saadanne Kamre maa vække vor stærkeste Forundring, særlig naar man har erfaret, hvor svært det er at lempe blot et Stykke af en større, nedfalden Sten ud, naar man skal undersøge et Jættestuekammer, og ikke har Kran ved Haanden, behøver næppe at siges.

Det viste sig, at Bundlaget i begge Kamre endnu forefandtes, og der fremkom et betydeligt Fund, der ogsaa til Forstaaelsen af disse Kamre i Almindelighed frembyder særlig Interesse, hvorfor der skal siges lidt derom. Fundene tyder paa, at de to Kamre har været benyttede vekselvis.

Oldsagerne var selvfølgelig overvejende Stensager, Økser, Dolke, Pilespidser, altsaa det daglige Arbejds- og Vaabenudstyr; dertil Ravperler, vel Kvindesmykker, samt Lerkar, der har gemt de Fødevarer, som man medgav den Døde. Sagerne tyder paa, at Benyttelsen sidst har strakt sig til Stenalderens Slutning, ved ca. 1400 f. Kr.; der var endog en Smule Bronze. Dog er Kamrene sikkert rømmede ret fuldstændigt en Gang. De gamle Grave maatte vige for Kravet til fortsat Benyttelse af det store Anlæg. Men Sikkerheden i den hele Opbygning synes at vise, at Troldstuerne heller ikke i deres oprindelige

Anlæg er af de ældste Jættestuer. Man havde vundet Erfaring og større Dristighed.

Meget oplysende var de talrige Skeletdele, der forefandtes. De laa saavel i Kamrene som i Gangene og var tilsammen af ca. 100 Individuer. Deraf var om ved Halvdelen Børn, flere spæde. Gangene blev tagne med i Brug, da Kamrene var fyldte. Kun sjældent fandtes Skeletdele i naturlig Ledforbindelse. Ved de senere Gravlægninger er der vist betydelig Hensynsløshed mod de ældre. Dette Forhold er vel kendt ogsaa fra andre Jættestuer. Pietet og Mangel paa Hensyn viser sig ved Siden af hinanden.

Det skal kun lige anføres, at Skeletdelene fra Troldhøj i det hele bekræfter Iagttagelser fra andre Jættestuer med Hensyn til Stenaldermenneskenes almindelige Legemshøjde, Mændene en Smule større, Kvinderne lidt mindre, synes det, end nu om Dage. Ogsaa den kortere Levetid viste sig her. Stærkt fremtrædende var derimod Tegnene paa, at de ringere Levevilkaar ogsaa havde sat sig Spor. Navnlig var der stærke Tegn til, at de her gravlagte havde døjet med Gigtlidelser, særlig kronisk Leddegigt, hvoraf mindst 8, efter Prof. *H. A. Nielsens* omhyggelige Undersøgelser, viste særdeles tydelige Spor. Blandt de gravlagte har været en Dværg.

Der er talt saa udførligt om Steenstrup Troldestuer, fordi de i saa høj Grad fører til et Omridsbillede af det gamle Samfund. De byggedes ikke af Trolde eller overnaturlige Kæmper, men af fredelige Agerdyrkere, helt eller i det mindste delvis vore Stamfædre, som Gravgemme for gammel og ung, af Slægt og Bygd, som maatte forlade den dyrkede Jord. Slægt efter Slægt er dette sket. Andre Tider fulgte. Man opgav at bruge de gamle Gravstuer, og den nye Tid rejste Høj over Enkeltmand, som vi f. Eks. kan se dem ved Asnæs, „Dutterhøjene“, paa Bakkekammen. Men ret forstaaede, uden alt poetisk Billedværk, viser de os, i alt Fald i Omrids, et Billede, der nærmer os til at forstaa de Tidens og de Slægters Kaar, paa hvis møjsommelige Arbejde vor Tid alligevel bygger, og giver dette i tilforladelig Form. Den rigelige Brug af Fantasi, som enkelte Nutids Forskere anvender, er ganske overflødig.

Meget kan endnu dén vinde, som vil ofre mere Tid paa

Fig. 8. Sten fra Højby. Skaalformede Fordybninger.

denne Egn. Han kan opsøge den vide Moseflade paa Trundholmen, det nu med en Mindesten afmærkede Sted, hvor Solbilledet kom for Dagen, det umiskendelige Tegn paa Bronzealderens Følelse af sin Afhængighed af de store Naturmagter. Han kan vinde en Bekræftelse ved at besøge Museet i Nykøbing, med Gengivelse af en Sten med skaalformede Fordybninger, ogsaa fra Højby Sogn, med Fordybningerne omrammede med en Linie, sikkert en Dokumentation fra en Sten- eller Bronzealdermands Side overfor Gudemagten, at han havde gjort sine Ofre og derfor ventede Gengæld. Sikkert var den skaalformede Fordybning i Stenen Tegnet paa Offerhandlingen, som Solbilledet var Mindelsen om den rigere Kultushandling. Det var vel her som i det ganske vist noget fjernere Indien et Minde, en Paamindelse om Optog med det store Solbillede, der skulde skænke Marken Magtens Naade.

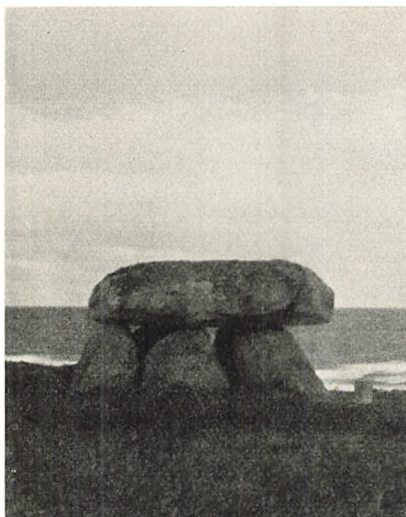

Fig. 9. Dyssekammer ved Agerup. Refsnæs. FOT. J. RAKLEV

Hvor vi vender os i Nordvestsjælland, tegner de gamle Tider sig gennem Mindesmærker. Rig er Refsnæs. Dysser ses langs Landevejen, og den, der søger helt ud, vinder ikke blot Naturindtryk, men finder ogsaa Oldtidsminderne i Fylde, selv naar han søger længst ud, hvor samtidig Naturindtrykket er særlig lønnende.

To af de Mindesmærker, som senest er fredlyste og derefter restaurerede af Nationalmuseet, vises i Fig. 9—10, men hele Vejen udefter er indrammet af mere eller mindre velbevarede Mindesmærker.

Af og til finder man, om man klatrer op paa Dysserne, at der paa Dækstens Overside findes de skaalformede Fordybninger, om hvis Betydning der allerede er talt, talende Tegn om Stenalderens Tro.

Den, som vil finde mere, bør søge Egnen om Ubby. Kommer man ad Landevejen fra Kalundborg, ser man nær Byen en anselig Høj, „Thinghøj“; fordem var der 2; den anden Høj spores endnu i en Jordforhøjning vest for Højen. Den blev udgravet for adskillige Aar siden og viste sig at dække 29 Grave, paa een nær alle fra Bronzealderen. Det giver et stærkt Billede af, i hvor høj Grad ogsaa Højene er Slægternes Viesteder. Selve Navnet er selvsagt fra en langt senere Tid. Men ogsaa det har sit at berette. Her mødtes i en Tid, der i hvert Fald ligger forud for 17. Aarhundredes Udgang, Arts Herreds Bønder til Tingmøde, til Rettens Pleje mellem Tingstokkene, under aaben Himmel, i Læ af det gamle Mindesmærke, som nu fik ny Værdi. Men langt stærkere er endnu, trods Tidernes Ugunst, det Indtryk, at her levede en talstærk

Fig. 10. Langdysse ved Angerup.

FOT. J. RAKLIV

og paa Sæt og Vis traditionstro Befolkning for 4—5 Aartusinder siden. I selve Ubby finder vi den store „Korshøj“, nu i Alderdomshjemmets Anlæg, med én Jættestue synlig, og en anden temmelig sikkert endnu jordgemt. Følger vi, lidt før selve Byen, kort før Tinghøjen naas, Vejen mod Vest, kommer vi ved anden Sidevej til højre til en af de smukkeste Jættestuer, som er bevarede, ved et lille Bolssted. Lidt længere fremme ligger ved Vejen et temmelig enestaaende, men mindre velbevaret Mindesmærke, tre Jættestuer i samme Forening, og for øvrigt ved Vejen til venstre atter en Jættestue.

Der er Grund til at dvæle lidt ved den først nævnte Jættestue paa Ubby Dysselod, skønt den er ret ufuldstændig. Den er nemlig, takket være en fortræffelig Tegning af forlængst afdøde Kaptajn A. P. Madsen, vandret Verden rundt.

Og dog er det, som vi nu ser, desværre kun et fragmentarisk Oldtidsminde. Bevoksningen dækker kun nødtørfigt, at den underligt spidse Høj kun er en Rest af den store, værdige Jordhøj, som endnu i 1845 dækkede Stenalderens Jættestue. Dens Højde angives til 7 Alen, Omkredsen til 50 Favne. Baade er Jordhøjen for en stor Del afgravet og af selve Stenmindets Gang den ydre Del nu borttaget. Men trods dette

Fig. 11. Jættestue paa Ubby Dysselod. Fot. ca. 1900.

A. P. MADSEN

byder Kamret, med sin inderste Del af Gangen, endnu saa meget, at det levendegør Forestillingen om vor gamle Fortid. Vi fører endnu ofte den fremmede Forsker, som vil vinde et ret Stenalders-Billede, til Jættestuen paa Ubby Dysselod.

De Oldsagsfund, som er sket i denne Jættestue, er ikke vel oplyste; de maa ses i Belysning af, hvad der er fremført om Troldestuerne i Steenstrup. Men selve Jættestuens Bygning behøver ikke Oplysning andensteds fra. Det er et Kammer af Gennemsnits Maal, lidt over 4 m i Længden, 2,5 m i Bredden, med en Højde af 2,4 m, hvilket dog er lidt mere end det oprindelige; der er gravet lidt for meget i Dybden. De Tegl, som nu ligger i Bunden, er naturligvis tilføjede ved den Omsorg,

som i lange Tider er vist fra Lerchenborg Gods, forud for den endelige Fredlysning, ved Else Rasmussen, 1895.

Men Jættestuen er ganske ualmindelig vel bygget. Bærestenerne er særdeles anselige og ualmindelig regelmæssige, synligt nok valgte med Omhu, og Mellemmurterne mellem dem udfyldte med „tør Mur“, opstabilede Sandstensfliser i vandrette Lag. To svære Sten, der synes at være de to Dele af een og samme Blok, danner Dækket. Gangen er kun bevaret i sin indre Del, men viser Karmsten og Tærskel, regelmæssigt bygget. Og dette er kun een af de talrige Jættestuer, hvorom der vides et og andet paa Ubby Terræn. Her har været et betydeligt Samfund i Stenalderens fjerne Dage.

Den, som søger Detailoplysninger om den enkelte Egn, kan finde det væsentlige i „Trap“. En stor Del af Mindesmærkerne er optagne paa Geodætisk Instituts Kortblade, navnlig de i den største Maalestok, Maalebordsbladene; dog siger den sædvanlige Betegnelse, „Stendysse“, intet sikkert om Mindesmærkets Art; det kan være en mere eller mindre velbevaret Runddysse, Langdysse, Jættestue uden Høj eller noget andet. Et paatænkt nærmere Samarbejde med Nationalmuseet vil i denne Henseende gøre Kortene mere anvendelige for Turisten og den vejfarende.

Eggen syd for Holbæk gemmer adskillige Stenmindesmærker, men ikke alle let tilgængelige. Ved Søtofte, ikke langt fra Gyrstinge Sø, ligger en af Landets smukkeste og bedst bevarede Langdysser. Vel er Randstenene ikke ret store og for en Del overgroede; men Jordhøjen er ualmindelig fint bevaret, og op over dens Rygning tegner sig Dækstenene af ikke mindre end tre Kamre; saaledes var i de fleste Tilfælde det oprindelige, selve Kamret omsluttet af Højen, men Dækstenen synlig over den, som et Mindesmærke. Sydligt for Gyrstinge Sø ligger en anden, smuk Langdysse i Store Bøgeskov, ikke langt fra Skovridergaarden. En af Landets længste Dysser af denne Art findes ved Store Fuglede, Arts Herred, over 100 m langt, men ikke særlig velbevaret. Derimod findes atter en af de bedst bevarede Runddysser, maaske den allerbedste, i disse Egne, ved Vilsted, nordvest for Gyrstinge Sø, let at naa fra Nyrup Jernbanestation, Fig. 12, S. 135. Et egenartet sikkert tydet Mindesmærke er de opretstaaende Sten paa Bøgebjerg, 5 i

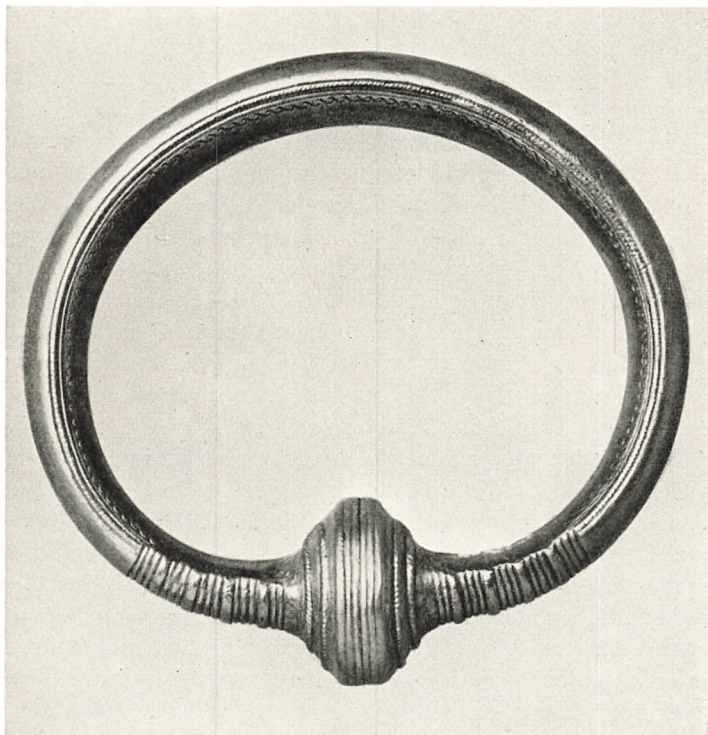
Fig. 13. Bautasten fra Bogebjerg — »Skræderens falske Vidner».

C. L. FOT.

Tallet, Fig. 13; maaske er det virkelig, som det oftest antages, Bautasten, og de staar vel da paa en Gravplads. Dette Forhold var det værd en Gang at prøve. Stenene er for længst fredlyste. Ellers stod de næppe længere paa den udsatte Plads, som ogsaa Billedet Fig. 13 viser.

Ogsaa Reersø har sine Dysser, selv om disse hører til de mindre anselige, Sejerø ligesaa, nær Sydspidsen, mens Øens mærkeligste Mindesmærke er den store Banke ved Sejerby, „Borrebjerg“, der viser Terrassering, og ved hvis Fod er fundet ejendommelige Bopladslag fra Jernalderen.

I de sydlige Egne af Vestsjælland er vel nok Langdyssen i Haveris Skov ved Gunderslevholm den berømmeligste; den har jo inspireret Grundtvigs Digtning. Ca. 90 svære Randsten hegner den, og i Midten er et Kammer med en kolossal Dæksten. Idet Jordforhøjning fattes, staar alle de store Sten frit synlige. Om end visse Egne savner Mindesmærker fra Oldtid — overvejende vist fordi de har været skovklædte — har ogsaa dette Parti af Sjælland været Sæde for en tæt og velstaaende Befolkning i Sten- og Bronzealder, om vi da tør tro de Vidnesbyrd, som Mindesmærker og ikke mindst Fundene afgiver. Allerede den, der med Jernbanen nærmer sig Slagelse, ser mod Syd en anseelig Langdysser tegne sig med sine tætte Randsten, ikke fjernt fra den Oldtidshøj, paa hvilken

*Fig. 14. Den største af Guldringene fra Slotsbjergby.
Vægt 594 Gr. Metalværdi henimod 1500 Kr.*

en senere Tid satte Hellig Anders' Kors. Og med Slagelse som Udgangspunkt faar man ved at følge Landevejen mod Syd paa kort Tid et stærkt Indtryk. Ved Slotsbjergby krones den høje Banke af to af de mægtigste og skønnest beliggende Høje, sikkert Bronzealdersmindesmærker, som findes i Landet, „Galgehøj“, der endnu i 1847 var Stedet for Udøvelsen af Mestermændens Værk, og „Hashøj“. Vel et Tusind Alen syd for Hashøj, tæt op til Landevejen, er i en Grusgrav, den 3. Oktober 1816, fremdraget det i Metalværdi betydeligste Guldfund fra vor yngre Bronzealder, tre af de svære Armringe, der med et Navn fra vor romantiske Tidsalder endnu ofte betegnes „Edsringe“. Tilsammen vejer de 1263 Gram og vilde i vor Tids Mønt have en Værdi af ca. 3100 Kr. Finderne fik

udbetalt ca. 5000 Rigsdaler, i vore Penge vel noget mindre end det samme Tal af Kroner; det var jo i Pengekrisens Tid. I hvert Fald var det efter Datids Forhold en meget stor Sum, og Navnet „Guld Niels“ blev ved at hænge ved den Mands Navn, der fik den største Del deraf, og dette saa længe han levede. Der var flere Findere, derfor kom der Strid om Findelønnen, og som Følge heraf ligger der endnu et tykt Læg med alle Oplysninger i Rigsarkivet. Niels Hansen hed den unge Karl, som var den egentlige Finder, men en Dreng og en Pige stod hos ham og hjalp ham — det var i de Tider, da Kvinden endnu maatte tage Del i Udearbejde — og der meldte sig hurtigt flere med Krav. Det hele virker næsten som en Roman, som jeg for den, som har Lyst til at læse den, har genfortalt i Sorø Amts Aarbog for 1925.

Helt mod Sydvest paa Slotsbjergby Jorder, ikke altid let tilgængelig med Motorkøretøjer, ligger paa en Banke mod Vaarby Aa Egnens mærkeligste Stenalderminde, „Rævebanke“, med en stor, udgravet og tilgængelig Jættestue. Højen er mægtig, ikke mindre end 35—40 m i Tværmaal, men dog ved sin Beliggenhed mindre fremtrædende end Galgehøjene; Stenalderen holdt sig noget mere paa det jævne end Bronzealderen. Højen hører dog til de mange, som ogsaa denne Tidsalder tog i Brug og ofte gjorde større ved at tilføre mere Jord. Dette er ogsaa sket her, og derfra stammer en ikke ringe Del af Jordmassen. Oprindeligt var der ikke saa langt fra Ud-kanten til Jættestuen som nu, da der har maattet dannes en stor Udkæring for at naa Gangen. Denne kan nu synes kort, men har i Virkeligheden med sine 2 Par Karmsten og tilsvarende dobbelt Tærskel med 5 store Dæksten lige saa stor Anseelighed som de fleste andre. I Kamret blev fundet at have været gravlagt henimod 100 Mænd, Kvinder og Børn; lige saa mange Gange har Adgangen maattet aabnes, eller dog hen derimod. Til sidst har man fundet dette for besværligt og har foretaget det ejendommelige Skridt at aabne Kamret i den søndre Ende, hvor Bærestenene nu mangler. Dette har selvfølgelig svækket det hele, og for at det med nogenlunde Sikkerhed kunde være tilgængeligt, har man i ny Tid indbygget en Afstivning. Sandsynligvis er Jættestuen en Gang i Oldtiden blevet helt ryddet; den sidste Benyttelse ligger henimod

Fig. 16. Boeslunde Banke, set fra Vest. Bag den Boeslunde Kirke. H. K. ENERET

Stenalderens Slutning. Af Oldsager blev der ikke fundet saa særdeles meget. Den rigere Udstyrelse var gaaet af Brug i Slutningstiden, den samme hvortil ogsaa hører — hvis den endnu er til — den Hellekiste, som er vist i Fig. 15, S. 136. Ogsaa denne Type af Stengrave er almindelig paa Sjælland, men kun sjældent bygget saa solid, at den har kunnet bevares. I dette Tilfælde har Kisten gemt et Flertal af Gravlagte, men af Sager fandtes kun en Bennaal.

Til Boeslunde føres vi videre frem ad Landevejen. Stedets vigtigste Mindesmærke er „Boeslunde Banke“, undertiden ligesom en Banke paa Sejerø kaldt Borrebjerg og været regnet for en Befæstning, idet man har ment at se kunstig Terrassering paa Siden, nu dog ikke til at se. Det skulde være en Sørøver, Bo, der havde sit Sæde her, og han skulde

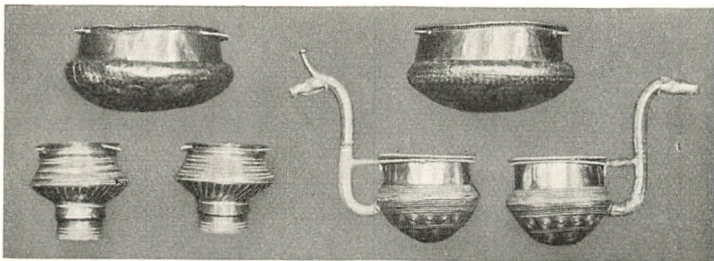

Fig. 17. Guldskaalene fra Boeslunde.

Fig. 18. Atterup Høje.

H. K. ENERBT

have givet Byen Navn. Dette skal være folkelig Tradition, men højst sandsynligt ligger der intet historisk deri. Derimod har Stedet gennem Oldsagsfund vundet særlig Betydning. Selve Banken er nu ikke mere, hvad den forhen var; der er gravet en mægtig Grusgrav i den østre Side. Men Billedet Fig. 16 giver dog endnu en vis Forestilling om dette mærkelige Sted. To Gange skete her Fund af gyldne Kar fra Bronzealderen. Første Gang var i 1842, da Jeppe Carstensen ejede Stedet lige nord for Banken. Han og hans Hustru var ude at pløje paa Borrebjergs Top. Den ene pløjede, den anden gravede Sten op. Saa skurede Ploven mod noget i Furens Bund, og en underlig Genstand blev „skudt op af Jorden“. „Jeg tror, jeg fandt Troldens Hat,“ sagde Konen. Men det var den Guldskaal, der i Fig. 17 ses f. o. til venstre, og under den laa en lignende. Jeppe Carstensen fik af Lærer Ole Rasmussen, der gav Beretning om Fundet, det Vidnesbyrd: „Jeg ved ej nogen Familie her af Sognet, man bedre kunde ønske et saa uformodet Held“. — Han havde Tilnavnet Borgbjerg, efter Banken. Guldfundet bragte ham et Skub fremad, — han fik udbetalt 454 Rd., der bragte hele Familien frem. Hans Søn optog Tilnavnet til Navn. — Anden Gang der skete gyldent Fund, var 1874, paa Nordsiden af Banken, de to Bægere og de to Øseskaale med den fantastisk formede Hank, der ses forneden i Fig. 17. Det er dog klart, at de to Fund hører sammen. Det tør ogsaa regnes for sikkert, at

Ubby Jættestue 1930.

H. K. ENERET

disse kostbare Kar har haft Forbindelse med Bronzealderens Gudsyndyrkelse. Maaske er det Kar, som var udtjente og skulde erstattes af andre, men de turde ikke komme i profan Brug og er derfor gemte i Jorden, som jeg har formodet ogsaa om andre af de ofte kostbare Genstande, der findes henlagte paa et af Mennesker sjældent betraadt Sted. Med nogen Rimelighed tør det da ogsaa formodes, at der paa eller ved Borrebjerg har været et Helligsted. Der findes vel nu ikke saa mange Mindesmærker fra Bronzealderen i Nærheden; dog er det sandsynligt, at Højgruppen ved Atterup er fra denne Tidsalder, og det er paa Sjælland ingenlunde almindeligt at finde en saa smuk Gruppe. Der er dog forskellige andre Fund, fra nyeste Tid to Økser og et Køllehoved af Bronze, der er af de allerbedste i deres Art, en ny Bekræftelse paa, at det kun var til visse Tider, at Jylland har kunnet kaldes Hovedlandet.

Hvor meget kunde der ikke endnu meldes om Vestsjælland i Oldtiden? Og dette endda med Forbigaaelse af hele Jernalderperioden, hvis Minder kun saare sjældent kan erkendes oven Jord. Maaske er den sydlige Del kommet lidt til kort i denne Fremstilling. Der skal da til Slut anføres, at den ældste Stenalder herfra kendes baade ved Holmegaard, ved Næstved, og Sværdborg og Lundby Moser. En Del af Sa-

gerne fra disse sidstnævnte, vigtige Fund opbevares i Lundbygaards Museum. — Og saa er der ikke sagt et Ord om det fra Naturens og Mindesmærkernes Side lige tiltrækkende Knudshoved!

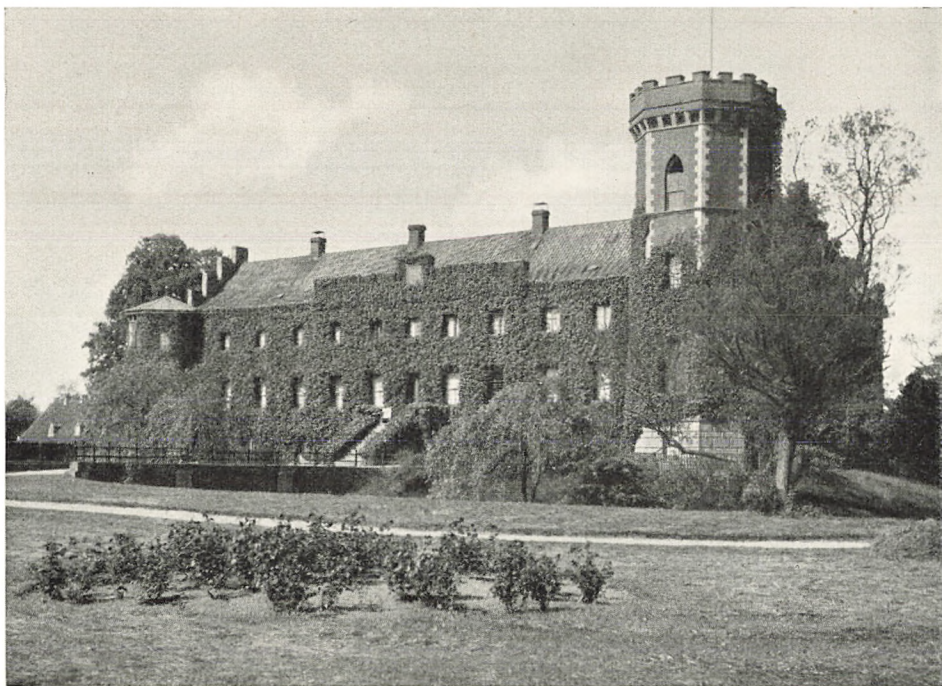
Runddysse i Grøvinge, Ods Herred.

S. RAY FOT.

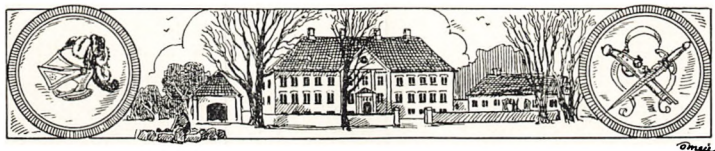
Lerchenborg.

K. T. ENRET

Basmæs.

H. IØSEN ENERET

VESTSJÆLLANDS HERREGAARDE

Af PALLE ROSENKRANTZ

HERREGAARDEN er gennem Aarhundreder forbunden med en bestemt afgrænset Stand: Adlen. Den spores i Historien tilbage til Vikingetiden, Herregaarden hed da *Høvdingegaarden*. I den graa nordiske Oldtid skilte Høvdingegaarden sig ud fra Landsbyen, der var Tidens Boplads for de frie Bønder, den var ligesom de tidligere Særbrudsgaarde beliggende udenfor Landsbyen, helst ved en Aa, da Gaardens Hærrer var Vikingehøvding, og Gaarden rummede en Skare Husfolk, der bemandede Skibet. Avlen forestod Drottens Hustru: Drotningen — Drot kaldtes Høvdingen efter Hustropens Betegnelse „*inndrott*“, Huskarlene var hans Tjenere. Gaarden gik i Arv til Slægten — Kønnen — og Høvdingens Søn kaldtes Kon-ung. Deraf Navnet Konnung eller Konge, og deraf de talrige „*Søkonger*“, hvorom Sagaerne melder.

Disse Høvdingegaarde og deres Høvdingeslægter er de første Herregaarde og Herremænd, vore historiske Kilder møder ved Aar 800, da dansk sikker Historie begynder. Navne og Slægtrækker træffer vi først langt senere, omtrent ved Aar 1200, da domini, Herrer, Herremænd er Ord, der nævnes i Literaturen. Men allerede da er Standsforskellen og Slægterne gamle, Jorddrotterne ejede selv Landbrug, som de drev, men tillige ejede de Landbrug, de blev drevne af Bønder. Adeligt Vaaben indførtes sydfra paa Korstogenes Tid, og allerede da møder vi flere af de Slægtsvaaben, der bæres af den nyere Tids Adelsslægter; Slægtsnavne var ukendte, først ved 1525 bliver de paabudte, men Mænd af samme Æt førte samme Vaabenskjold, og gennem Vaabenskjoldene kan vi

følge Slægterne tilbage, dog sjældent længere end til Tiden ved 1200. Da Slægtsgaarden uvægerlig gik i Arv, knyttes Navnene til Gaarden. Fra den Tid stammer den navnkundige Hvideæt, hvortil Absalon hørte, den havde sine Besiddelser i Alsted og Flakkebjerg Herreder. Desuden ejede disse Slægter udstrakte Skove, og efterhaanden som Skovene ryddedes, udvidedes Herregaardenes Jordtilliggende. Men Slægterne havde en alvorlig Konkurrent i Kirken. For begangne Synder og i Haab om gode Kaar i det næste Liv, skænkede Herremændene indtil Halvdelen af deres Jord til Kirken. Saaledes tilfaldt Hvidernes udstrakte Besiddelser Klostrene i Sorø, Esrom og Antvorskov samt Roskilde Bispestol, og da Reformationen og Sekularisationen kommer i 1536, tilhører udstrakte Arealer i Nordvestsjælland Bispestolen i Roskilde samt Herreklostrene i Sorø og Antvorskov.

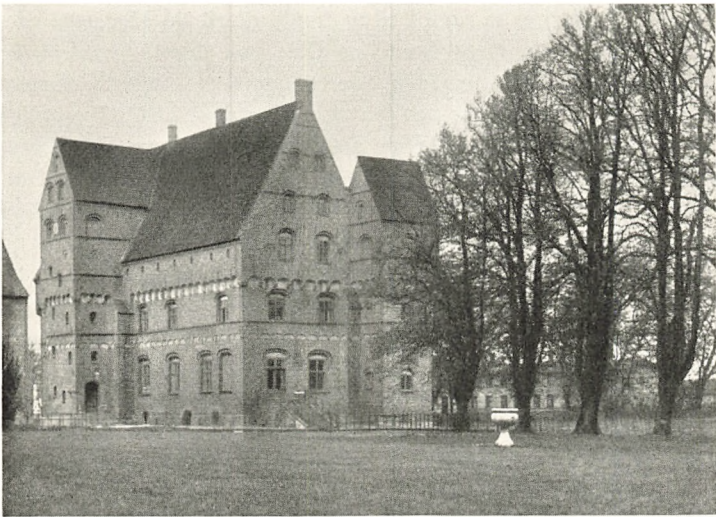
Det er en Selvfølge, at i en Egn, hvor Kirken ejer meget Jordegods, er Adlens Gaarde relativt faa, derfor er Nordvestsjælland fattigt paa gamle Herregaarde — Nordøstsjælland næsten blottet derfor. I Valdemarertiden spiller dog Slægterne Hvide, Galen, Strangesen o. fl. en betydelig Rolle i Vestsjælland, og allerede da er dannet den Rytterriadel med Ridder og Væbner, der i Middelalderen spiller en afgørende Rolle som social og politisk Overklasse, som danner Kongens Hird, vælger Kongen og beklæder Rigsembederne som Drost og Marsk, mens adelige Gejstlige som Bisper og Kanslere deltager i Landestyret.

Af Ledingspligten, dens Udøvelse og dens Afløsning skabes Adelsrettighederne, der knyttes til de store Landbrug lige indtil 1660, og skaber Herremandsstanden med dens Privilegier og Herregaardene med deres Gods.

* * *

Det er vor Opgave at meddele en Oversigt over de Herregaarde, der *findes* i den Del af Sjælland, hvormed nærværende Bog beskæftiger sig. At der i Tidernes Løb fandtes langt flere endnu, ja, mange, hvis Navne end ikke kendes mere, er ubestrideligt og forklares iøvrigt let ved den Udvikling, Herregaarde og Herremænd har gennemgaaet.

De forsvundne Herregaarde interesserer os ikke her, blot

Borreby.

H. IBSEN ENERET

skal bemærkes, at Holbæk Amt, hvor Mullerupfundet er gjort, og den 1500-aarige Bueguden helligede Tax endnu grønnes i BromølleKros Have i Ondløse Sogn, tillige rummer Danmarks ældste Herreborg *Dragsholm* i Faarevejle Sogn. Den er efter al Sandsynlighed opført 1215—54 maaske af selveste den navnkundige Ærkebiskop Jacob Erlandsen af Slægten Galen, og om den vil siden mere blive fortalt. Utvivlsomt har der i vor Egn ligget en Række Landsbyhovedgaarde fra Middelalderen, der enten er sønderdelte og gledet over i Landsbyen eller selv har opædt Landsbyen og saa fremtræder som Særbruds- eller Enestegaarde, blot at de har bevaret Landsbyens Navn, der straks røber deres Forslugenhed, men disse er selv opslugte af Kirken og siden af Kronen for atter at gaa over til Herremænd.

Andre Tider andre Syn, under Adelsvælden var det en Dyd af en Landsby at skabe en stolt Herregaard med meget Tiliggende af Gods. I over hundrede Aar har Historikerne betragtet dette som en utilgivelig Synd, og i den allernyeste Tid splittes de gennem Aarhundreder samlede Godser, og Tusinder af Husmandshuse rejser sig paa deres Grund. Det vilde føre for vidt i det enkelte at følge disse Bevægelser gennem

Aarhundrederne, vi nødes til at holde os til de Herregaarde, der endnu bestaar, og kaste et Blik paa deres Historie og Skæbne i den Tid, der foreligger belyst for sikker Historie.

Men forinden vi skrider hertil, er det dog formaalstjenligt at nævne Gaardene og tillige sige et Par Ord om de Herregaarde, der ikke mere er til, men om hvis Tilværelse i Danmarks Middelalder vi har historiske Meddelelser eller synlige Spor i Terrænet. Vi beskæftiger os bortset fra *Borreby* og *Basnæs* med de fire Herreder i Holbæk Amt: Ods, Arts, Skippinge og Løve samt med Slagelse Herred i Sorø Amt. I *Odsherred* er Herregaardene yderlig faa, i Højby Sogn træffer vi *Ellingegaard*, der allerede i Middelalderen nævnes som fremgaaet af en nedlagt Landsby. Den nævnes 1390 og overdroges 1408 til Dronning Margrethe, fra hvem den overgaar til Roskilde Bispestol. Den smeltede efter i en Aarrække at have tilhørt Kronen i Enevældens Tid sammen med *Annebjerggaard*, i samme Sogn.

Det synes, som om Dronning Margrethe har erhvervet en Del Herregaarde paa denne Egn, saaledes ligger der i Vig Sogn ved Kjeldstrup Ruinerne af en Hovgaard, som hun har købt 1396. I Egebjerg Sogn findes ved *Gjelstrupgaard* et Voldsted og i Asnæs Sogn Ruin af en Bispegaard. I Faarevejle Sogn ligger *Dragsholm*, der har opslugt alle større Gaarde i Sognet og i Vallekilde Sogn. Ved Middelalderens Slutning har praktisk talt det hele Herred tilhørt Roskilde Bispestol. 1355 nævnes *Nygaard* i Højby, der senere kom under Kronen, og *Kjeldstrup*, der ligeledes hørte til Kronens Gods, begge er siden nedlagte.

Skippinge Herred hører ind under samme Godsomraade forsaavidt Holmstrup Sogn angaar, saaledes Hovedgaarden *Dønnerup*. I Jordløse, Avnsø, Værsløv og Viskinde Sogne møder vi det Godsomraade, der er knyttet til Grevskaftet Lerchenborg. *Vesterbygaard* i Jordløse var kendt allerede 1430. Endnu ældre er *Avnsøgaard* i Avnsø Sogn, der i Kong Valdemars Jordebog nævnes som Krongods 1231 og først 1677 kommer til Lerchenborg. Men disse Gaarde og deres Skæbne finder naturligt Omtale under Lerchenborg. I Følleslev Sogn ligger to i det 18. Aarhundrede af nedlagte Landsbyer oprettede Hovedgaarde: *Egemarke* og *Algestrup*.

Arts Herreds Hovedgaarde er, forsaavidt Kalundborg Landdistrikt og Aarby Sogn angaar, knyttede til Lerchenborg. I Ubby Sogn laa allerede 1316 *Saltoftegaard*, men iøvrigt nævnes i Herredet ingen Herregaarde.

Et helt andet er Forholdet i Løve Herred, der rummer en hel Række meget gamle Herregaarde, der væsentligst har været Enestegaarde og knyttede til Adelsvældens betydeligste Rigsraadslægter, og derfor senere vil blive særligt omtalte. Af disse kan nævnes: *Solbjerggaard*, nævnt 1269, *Kragerup*, nævnt 1327, *Løvegaard*, *Bøstrup*, *Aggaard*, *Sæbygaard*, nævnt 1204, med deres Parcelgaarde, *Selchausdal*, nævnt 1339 som Gundetved, *Kattrup*, nævnt 1393, *Nørager*, nævnt 1429, og *Hallebygaard*. De fem sidste ligger alle vest for Tissø. Desuden ligger i Herredet *Vedbygaard* i Ruds Vedby Sogn, nævnt 1312, og *Hesselbjerggaard* i Reerslev Sogn, nævnt 1429. Altsaa i Modsætning til de tre fornævnte Herreders 9 Gaarde hele 12 Herregaarde i et Herred.

Slagelse Herred i Sorø Amt kan ikke prale med gamle navnkundige Herregaarde. Heller ikke finder vi i Herredet Majorater, der har samlet Tusinder af Tønder Hartkorn om sig, men Herredet har fra Middelalderen været delt mellem Kronen og to store Herreklostre, Sorø og Antvorskov. Kronens Jordegods laa mod Vest i Taarnborg Sogn, og her nævnes allerede 1289 *Taarnborg*, der blev nedbrændt af Marsk Stig. Det er Kernen i Købstaden Korsør, der først 1425 faar sine Privilegier, men alt i Middelalderen har været Færgeby. Erik af Pommern nedrev Taarnborg og byggede Slottet i Korsør, hvis Jordtilliggende strakte sig langs hele Vestkysten ned til Skelskør. Herregaardene *Espe* i Boeslunde Sogn og *Bonderup*, beliggende i Taarnborg Sogn, har hørt til Krongodset. Antvorskovs mægtige Jordbesiddelse har iøvrigt i Middelalderen strakt sig over det hele Herred, saaledes hørte hertil: *Valbygaard* i Sct. Mikkels Landsogn, *Charlottendal*, *Idagaard*, *Pilegaard* og *Valdemarskilde* i Sct. Peder Landsogn, *Nordruplund* i Nordrup Sogn, *Frederikslund* i Kindertofte Sogn, *Falckensteen* i Gjerlev Sogn, der dog under Navnet Pebringe er nævnt i det 15. Aarhundrede. Klostret selv var stiftet af Valdemar den Første i 1160, ved Reformationen blev det en gejstlig Stiftelse under Kronen, til Frederik II gjorde det til

Lensmandssæde. Dets senere Skæbne vil lejlighedsvis blive berørt; af Klosterets Bygninger staar endnu enkelte Ruiner.

Denne Oversigt over Vestsjællands Herregaarde vil vise os, at det ikke er ved sine Adelsslottene, at denne Egn tildrager sig Opmærksomhed, men om disse Herregaarde er dog et og andet at fortælle i de skiftende Tider, og dette er vor Opgave paa følgende Sider. Det er ikke vor Opgave at belyse Landbrugets Historie — det burde en Gang gøres systematisk, men dertil kræves en speciel Viden og en Række meget indgaaende Studier, som kun en Fagmand tør paatage sig.

I.

Unionstiden og Adelsvælden fra 1400—1660.

Fra den Periode, hvorunder Danmark efter Adsplittelsen under de sidste Skjoldunge Konger samles af den sidste af dem, Valdemar Atterdag, og under hans Datter Margrethe bliver det førende Land i Norden, for derefter under vældige Kampe, tilsidst under Borgerkrig, at blive det lutherske Danmark med Adelsherredømmet og den udstrakte Kreds af Storlandbrug, hvorom vore Herregaarde endnu vidner, er der om Vestsjællands Borge ikke stort at berette. Tilbage staar fra Unionstiden kun to Bygninger: den oprindelige Kerne i Dragsholm og Vedbygaard.

Som alt meddelt, er Dragsholm under Navnet Draugh eller Draugh opført af Roskildebisper i den første Halvdel af 1200 Tallet. Den var Hovedsædet for Bispestolens mægtige Besiddelser i Nordvestsjælland, og af Roskildebispernes Jordebog fra 1300 Tallet fremgaar det, at der under „Fogden“ paa Draughsholm, som Borgen da kaldtes, er henlagt 13 Hovedgaarde og 42 Kirker. Om Bygningens Ælde vidner den selv. Den søndre ydre Mur af Sydfløjens høje Østparti, bygget af røde Munkesten i Munkeskifte paa kvaderagtige Kampestensfundamenter er opført i den romanske Stil med smaa Rundbuevinduer, ganske som i vore ældste romanske Kirker. Denne oprindelige Bygning er 23½ m lang og nu 14½ m høj, det vil sige Maal, der viser, at den er opført som et romansk Palatium efter de tyske landsfyrstelige Borges Mønster. Den staar som et Monument over Valdemarernes Bygningskunst,

Parken ved Dragsholm.

S. BAY FOT.

der stod Maal med Udlandets. Det oprindelige Hus har været et Vinkelhus med to Fløje, den storslaaede Sydfløj og en Østfløj. Det har knejset paa sin Banke spejdende vidt over det lave Land med Vejrhøjs Banker og Havet ved Nexeløbugt. Men allerede inden Middelalderens Udgang har Borgen været firefløjet og helt omflydt af en bred Grav. Tegningerne i Resens Atlas giver et Billede af Borgen, som den saa ud i Unionstiden og 150 Aar efter.

Ladegaardens lerklinede Længer har ligget nordvest for Borgen. En Synsforretning fra 1536 giver os et klart Indblik i Borgens indre Lokalteter, men trods sin Pragt og Vælde spiller Dragsholm ingen særlig Rolle i vor Middelalders Historie. Det blev den kun beskaaret at være det sidste Bolværk i den Storm, der efter Christian II's Forjagelse rejste Landet i Borgerkrig og gjorde det for stedse af med Romerkirkens Vælde i Danmark.

Roskildebispen Lauge Urne svigtede Kong Christian og flygtede af Skræk for Mor Sigbrit til sin faste Borg i Ods herred. Kongens Tropper belejrede Dragsholm, men Bispen slap helskindet over til Jylland. Værre gik det hans Efterfølger, Herremandsbispen Joachim Rønnow — en af Refor-

mationstidens mest romantiske Skikkelser, en Tid Birgitte Gøyes Bejler, trods sin gejstlige Stand. Grev Christoffer og hans Feltherre, Grev Johan af Hoya, i Følge med Borgere fra København og Kalundborg, belejrede Borgen, der forsvarede af Knud Rud fra Vedbygaard og Bispens Lensmand, Ejler Hardenberg. Huitfeldt beretter om Lange Herman og om de belejrede, der slagtede Svin og Faar paa Voldene, for at Belejrerne skulde tro, at de havde fuldt op af Levnedsmidler. — Borgen modstod Belejringen, men det gik Bispens, som det gik Edderfuglen i det berømte Digt. Kong Christian den III fratog Bispestolen Borgen, og Joachim Rønnow endte som Fange paa Hammershus.

Dog havde Dragsholm vist sin Styrke, og nu blev Borgen i en lang Aarrække Sæde for Kongens Lensmænd i Dragsholm Len og Statsfængsel for Riget. Den første Lensmand var en Tysker, Wobitzer hed han, men da det lykkedes Mogens Gøye at fortrænge Holstenerne og Tyskere af den unge Konges Raad og gøre Regimentet „godt dansk“, blev Dragsholm givet Albert Gøye, Mogens' Broder. Nu fulgte i uafbrudt Række Lensmænd af Adelens første Slægter, og mellem dem nogle af dens berømteste Mænd: Mogens Gyldenstjerne, 1524—49; Otto Rud, den navnkundige Søhelt, 1549—51; Eiler Hardenberg, Rigshofmesteren, i hvis Hus Frederik II traf sin Ungdomselskede, Anna Hardenberg, 1551—65. Eiler Hardenberg mistede Lenet, fordi han nægtede at fremme Kongens Planer om Giftermaal med den elskede, og i 13 Aar stod Dragsholm uden Lensmand, et Vidnesbyrd om, at den unge Konge vilde være uafhængig af sin mægtige Adel og ikke turde betro den sin „fasteste“ Borg, men overgav den til en borgerlig Skriver, Frans Lauridsøn.

Fra 1578 blev Historieskriveren Arild Huitfeldt Lensmand paa Dragsholm. Han var Pebersvend, og Jomfru Beate Urne holdt Hus for ham paa den gamle Borg, hvor hans Danmarks-historie blev til. I 1609 trak den gamle Lensmand sig tilbage; han efterfulgtes af Oluf Rosensparre, Rigsadmiral Claus Daa, Jørgen Vind, der fik Ulivssaar i Slaget paa Kolbergheide, og den literært og kunstinteresserede Rigskansler Kristoffer Urne, hvis Søn Sivert Urne blev Lensmand i Ulykkes-aaret 1658. Da var den stolte Borg allerede saa forfalden,

at den indstilledes til grundigt Eftersyn, og et saadant lod ogsaa Svenskekongen Carl X Gustav foretage med det Resultat, at den stolte Bispeborg lagdes fuldstændig øde af de svenske Soldater. Slottet blev „ganske øde, ruineret og sprængt“ hedder det.

Om dets Dødskamp er intet overleveret, det er rimeligt, at Svenskerne har taget det let og derefter ødelagt det, for ikke senere at generes af det. Givet er det, at Fyrst Immanuel af Anhalt, der kommanderede der paa Egnen, maatte tage Kvarter i Vindekilde By, da Slottet var ubeboeligt. Her var det, at den københavnske Glaspuster, Kaptajn Robbert Colnet, overmandede Fyrsten og afleverede ham til Feltmarskal Hans Schack paa Fyn. — En net lille Roman, der burde friste en vestsjællandsk Poet!

Sivert Urne døde i Vindekilde 16. Febr. 1661; hans Enke, Dronning Sofia Amalies Veninde, Catherine Sehested — die schnelle Katrine kaldet — giftede sig med Dragsholms sidste Lensmand, Generalløjtnant Hans v. Ahlefeldt, Helten fra Nyborg.

Med ham slutter Rækken af Dragsholms ætstore Lensmænd.

Det vilde være fristende at tegne et Billede af Livet paa en Borg i den Tid, at meddele de spændende Enkeltheder om de talrige Statsfanger, der hensmægtede i de hvælvede Kælderfangehuller, men Skildringen heraf hører hjemme andetsteds, hvor der kan berettes om de højbaarne svenske Gidsler under Syvaarskrigen, om Dr. Jeronimus, Jarlen af Bothwell, den gale Friherre Rindschat, den forrykte Maaneskjold, den sindssyge Modermorder Eiler Brokkenhuus, Erik Munk, Sø-røveren Hans Lindenow, den raa Drukkenbolt Sten Bille og endelig den splittergale Teolog Niels Svendsen Crone, der skældte Præsterne ud for Satans Apostle og kaldte Statskirken „den store Erzhere“. Ham friede Svenskerne ud i 1558, saa noget godt gjorde de. Men alt dette kan vi kun antyde, naar en historisk interesseret Læge vil behandle Sindssygen i dansk Rettergang, vil et langt Kapitel være at tilstaa Drags-holm, og Offentligheden vil erfare, at vore gamle adelige Dommere slet ikke var saa tossede endda. Kurere de gale kunde de vel ikke, men forspilde for Landsfaderen den For-

nøjelse at slaa Hovedet af disse vanvittige Syndere opnaaede de med deres „evige Fængsel“ paa Dragsholm.

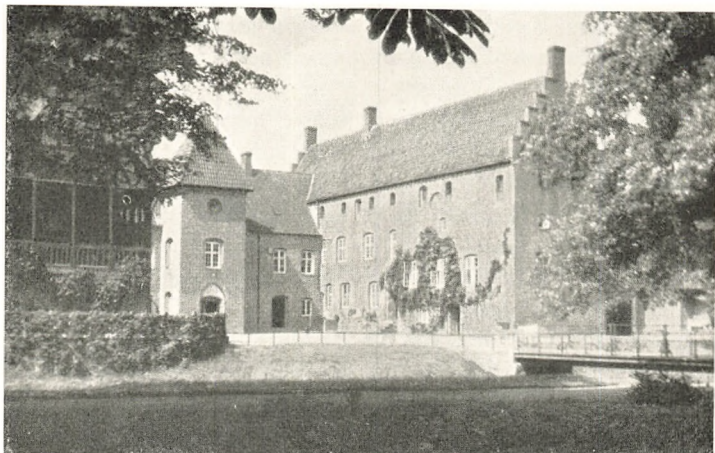
Dragsholm bliver først Herregaard i egentlig Forstand, da den ved Enevældens Indførelse overgaar i privat Eje. Men den er den ældste af de Gaarde, der møder os i denne Egn, og vi har ment at maatte dvæle ved dens Historie i store Træk.

Ligesaa fyldigt som Kilderne flyder om Dragsholm, ligesaa sparsomt rinder de om de andre gamle Herregaarde paa Egnen, vi i vor Oversigt har nævnt.

Om Taarnborg ved vi, at det laa paa en Banke ved Vandet, hvor Ruinen endnu viser, at det flere Gange blev stormet og ødelagt, og at Kong Christian den første i 1459 tilsagde Korsør By, at den maatte beholde, nyde og bruge Kronens gamle Ladegaard ved Taarnborg mod en aarlig Afgift til Høvidsmanden i Korsør paa 14 Pund Korn. Om Gaarden selv ved vi intet, før den 1702 sælges til Jens Thommesen af Korsør. I hele Perioden har den næppe været andet end en ret ubetydelig Avlsgaard uden Hovedbygning. — Omfattende sikker Viden fra hine Tider har vi kun om Selchausdal, der da hed Gundetved, om Kragerup og Rudernes gamle Vedbygaard.

Paa Vedbygaard staar endnu det Hus, som Jørgen Rud lod opføre paa den Grund, hvor det gamle „Stigs Withby“ havde staaet. Ved Aar 1300 skænker Peder Tygesen noget Gods til Sorø Kloster, han og Kongens Famulus, Jacob Bæger, nogle Aar senere, skrives til denne Gaard, der vel er opstaaet ved et Ryd i de store Skove, som fandtes i denne Egn. Jacob Bæger deltog i Oprør mod Valdemar Atterdag, og Kronen konfiskerede hans Gaard, der 1429 mageskiftedes til Jørgen Rud til Skjoldnæs, saaledes at denne sidste Gaard kom i Kronens Eje. Ruderne beholdt Vedbygaard i 250 Aar og er den eneste gamle danske Rigsraadsslægt, der har haft fast Fod paa Vestsjælland i Adelsvældens Tid. Jørgen Ruds Søn, Mikkell, ejede Gaarden til 1460, og hans Søn, Jørgen Rud, opførte den prægtige røde Gaard, der staar endnu.

Vedbygaard er oprindelig en Landsbyhovedgaard, Voldstedet er skævt, ligger lavt og har været omflydt af en Grav. Det bestaar af tre sammenbyggede Huse, af hvilke det ældste er det søndre, der oprindelig har ligget frit; det er sengotisk,

Vedbygaard.

C. I. FOT.

opført i vendisk Skifte af store Sten, $26 \times 9 \times 13$ cm, og har et Halvstokværk. Gavlene er kantskævede, og Vinduerne har været spidsbuede. Det er rimeligvis opført sidst i 1400 Tallet, da Jørgen Rud døde 1504. Hans Søn, Søhelten Otto Rud, arvede Gaarden, men opholdt sig meget lidt der. Han døde 1511 paa en Pilgrimsfærd til det hellige Land, hvorhen han vilde begive sig, nogle siger, fordi han angrede sin blodtørstige Færd og Kirkepilyndringerne i Finland, andre siger, fordi han havde indladt sig i Elskovshandel med Kong Hans' Frille, den skønne Edel Jernskæg, og var blevet attraperet af Kongen. Hvem der har Ret, kan ikke afgøres; den angrende Søhelt naaede ikke længere end til Augsburg, der døde han, og hans Broder Knud Rud arvede Vedbygaard.

Knud Rud var oprindeligt bestemt til gejstlig Stand, men da hans Broder absenterede sig, overdrog Kong Hans ham Forsvaret af Borgholm paa Øland, og her faldt den krigerske Teolog i svensk Fangenskab. Hjemkommen herfra giftede han sig med den rige Kirsten Bølle og skaffede ved dette Giftermaal Danmark en af de største og skønneste Ligstene fra den Tid, den navnkundige Ligsten i Ruds Vedby Kirke.

Katolik forblev han, og vi har set ham hjælpe til med at forsvare Dragsholm mod Greven af Hoya og Lange Herman. Vedbygaard blev næsten demoleret af Grev Christoffers Folk;

i 1535 klager Knud Rud til Sofie Krummedige Eske Billes over, at hans Gaard Vedby er næsten nedbrudt og „intet derpaa uden de blotte Vægge“.

Nogen fast Borg kan Vedby ikke have været, rimeligvis et almindeligt sengotisk Enkelthus, som vi kender dem fra Tiden, ikke beregnet til Forsvar, ja maaske endog helt uden Grav. En virkelig fast Borg lod sig ikke indtage af hin Tids Belejrerne. Knud Rud har sikkert ladet alt staa aabent og taget sin Tilflugt til Bispeborgen Dragsholm, og deri har han sikkert gjort klogt.

Efter 1535 fuldførte han Huset, der fik den Skikkelse, det nu i alt væsentligt har. Det nordre Hus blev opført med fuld Mur paa Kamp i Munkeskifte af samme Dimension Sten som det ældre Hus. Kældrene er delvis hvælvede, i vestre Del to Stokværk og et Halvstokværk, i østre Del tre Stokværk og et Halvstokværk. Oprindeligt var ogsaa dette Hus bestemt til at ligge frit, hvad saa ofte er Tilfældet i de nu flerfløjede Anlæg, det skønnes af Kældervinduer og Døre; men Planen er ændret, og en vestre Fløj opført i Forbindelse med nordre Fløj. Der findes endnu Fundamenter af en Spærremur. Adgangen har været mod Øst, men Erfaringerne fra Grevefejden har sikkert bevirket, at Huset er blevet „fast“. Der synes i Halvstokværket i nordre Hus at have været en Vægtergang, der kan have været ført ud over Spærremuren, ligesom paa Spøttrup i Salling. Et taarnagtigt Nordvesthus er opført samtidig med disse Arbejder, og mod Øst var i Anlægget anbragt en Portbygning. Knud Rud døde 1554 og efterfulgtes af sin Søn, Christoffer, der havde været i Fangenskab hos Grev Christoffer under Grevefejden. Han døde 1571, og hans Søn, Knud, arvede Gaarden, som han beholdt til sin Død 1615. Han var Lensmand paa Københavns Slot og paa Jungshoved og vides at have studeret i Padua. I sit Ægteskab med Hilleborg Gyldenstjerne havde han bl. a. Datteren Lene, der ægtede Jørgen Grubbe og døde 1671 paa Rudbjerggaard paa Laaland som den sidste af sin Slægt. Hendes Datter var den Regitze Grubbe, der, som Enke efter Hans Ulrik Gyldenløve, deltog i Giftmordsattentatet paa Grevinde Parsberg og døde i Fangenskab paa Bornholm.

Ruderne ejede saaledes Vedbygaard i hele den her omhand-

lede Periode. 10 af Ejerne er begravede i Ruds Vedby Kirke, men de har alle beklædt saadanne Embedsstillinger, at de næppe har kunnet opholde sig synderlig meget paa den Gaard, hvortil de alle skrev sig. Dog har Knud Rud, død 1554, været Hovedsmand paa Korsør, han var en af de sidste danske Adelsmænd, der forlod den romerske Lære og døde rimeligvis som Katolik i sit Hjerte.

Ruderne paa Vedby har en hæderfuld Historie, navnlig overfor en Tid, der endnu med Varme mindes andre Bedrifter end Dyrkning af Jord og Varetagelse af Sogne- og Amtsraadsinteresser — ganske vist en Kreds, der snævrer ind.

Kragerup hed i Middelalderen Kragetorp og Navnet tyder paa en Landsbygaard. Matheus Taa hed den første kendte Ejer, der nævnes 1341. Han hørte til Slægten Dyre, der omfatter forskellige Adelsmænd, som nævnes under vidt forskellige Navne, Lunge, Skeel, Sosadel, Taa og Todde, fælles for alle er Vaabnet: Lungernes, to Horn i blaat Felt og en hornet Hjelm. Det bemærkes, at disse Slægtsnavne — der som anført ikke brugtes i Tiden — er indført af senere Tidens Genealoger. Mads Ovesen Taa af Tjørnelund nævnes 1382 som Væbner. Han er altsaa bosat i Løve Herred, han er begravet i Sorø Kirke. I 1357 ejes Kragerup af Jens Nielsen Neb. Denne ældgamle Slægt, der fører et Anker i Sølvskjold og et med Paafuglehaler smykket Vikingskib paa Hjelmen, er navnkundig blandt de første i Danmarks Middelalder. Jens Nielsen var Ridder 1359, hans Søn Henrik ejede Kragerup, og besøgte 1401 Dronning Margrethes Testamente. Hans Datter Christine ægtede som Enke efter Jens Genwæther Hr. Hartvig Bryske til Skafteløv.

I en Række Aar var Kragerup, som i Sameje delt mellem en Række Brysker, Mænd og Kvinder, indtil Claus Bryske i Slutningen af 1400 Tallet erhverver det meste af Gaarden. Han solgte sine Parter til Hr. Morten Jensen af Slægten Gyrtstinge, der var Hovedsmand paa Krogen og Broder til Bispen, Navne Jensen i Odense, der dør 1440. Hr. Mortens Søn Oluf bliver en grumme stor Mand, Rigsraad og Statholder i Jylland under Christian I's Udenlandsrejse, han lever endnu 1511 og skriver sig til Kragerup. Hans Datter Anne ægter Peder Skram (Fasti) til Voldbjerg og arver Kragerup.

Peder Skram, der havde taget Navn efter sin Morfader Peder Skram, skønt hans Slægtsnavn var Fasti, solgte 1533 Kragerup til sin Svigerfader, Ove Lunge til Tirsbæk, hvis Datter Christine han ægtede, hun var den næst yngste af den for sin Gerrighed berømte „Ove Kages“ talrige Børneflokk. Hendes ældre Søster Dorte var gift med Claus Ulfeldt af den berømte gamle Kogsbølleæt, der med hende fik Kragerup. Han trættedes i en Række Aar med Peder Skrams Søn Erik om Kragerup, men beholdt Gaarden og efterlod den ved sin Død 1566 til sin Søn Eggert Ulfeldt, hvis tredje Hustru Elisabeth Galde efter Eggerts Død 1583 ægtede Rigsraaden Jørgen Friis til Krastrup. Da Eggert Ulfeldt døde barnløs, blev Jørgen Friis Ejer af Kragerup og hans Søn Christian, hvem han 1610 overdrager Gaarden, er den første Ejer, hvis Navn er knyttet til det Hus og det meget betydelige Gods, som Kragerup endnu besidder.

Enhver Læser vil af denne Ejerliste kunne gøre sig et Begreb om, hvor overordentlig snirklet de Veje er, der betegner Rigsraadsadlens Ejerforhold til Adelsvældens store og rige Herregaarde. Men med Christian Jørgensøn Friis er vi kommet i Havn.

Der staar endnu i Haven paa Kragerup et gammelt Skiferstens Tavlebord med Eggert Ulfeldt og Elisabeth Galdes Vaaben, ved dette skal Eggert en Gang have spillet et Skovskifte bort fra Kragerup, men der findes ogsaa paa Gaarden en gammel Brevkiste fyldt med Christian Friis' Dokumenter, og deraf kan den, der har taget dem i Haand — derunder Forfatteren af disse Linier — skønne, hvordan Jyden Christian Friis tog fat paa Vestsjællænderne, da han fik fast Fod paa Kragerup. Han er Gaardens egentlige Grundlægger. Da han overtager den, omfatter den 5 Gaarde i Kragerup By. Christian Friis afstaar sin Fædrengaard i Jylland, køber en Gaard i Skellebjerg af Henning Valkendorph og en Gaard i Soelbjerg og bliver saa i en Snes Aar ved med at købe.

I den ny Matrikel er Kragerup Gods angivet til Hovedgaard: 46 Tdr. Hartkorn, 1 Td. Skovskyld og 121 Tdr. Land under Plov, og Græsgange til 225 Høveder. Desuden udgjorde Godset 32 Gaarde og 23 Huse i Ørslev Sogn, 17

Kragerup.

A. JØRGENSEN FOT.

Gaarde og 3 Huse i Skjellebjerg, og 2 Gaarde og 1 Hus i Soelbjerg. Det kan man kalde en Godssamler!

Intet Under, at Christian Friis, der blev Rigsraad og Kongens Kansler, altsaa Rigets højeste Retsembedsmand, ønskede at erstatte det ældgamle Hus, sikkert et sengotisk, smalt Enkelthus, med en prægtig trefløjet Renæssancegaard, som han opførte og fuldendte i 1621. Vi ved om den, at den var trefløjet, omflydt af en Grav, der stod i Forbindelse med en lille Sø. Nordre og søndre Fløj staar endnu, i søndre Fløj findes en Kælder med Søjler, der har været Kapel. Hovedfløjen vendte mod Øst, her var et Taarn med et højt Spir og foran dette en Vindebro. Porten har været i Taarnet, og den røde Gaard har sikkert i Ydre mindet om Rosenholm eller Ulstrup. Det lader sig, selv om Østfløjen nu er brudt ned, i Fantasien let gøre at fremtrylle de røde Kamgavle og det brede Portaarn. Muligvis har der i Vest ligget en Fløj, saa Anlægget har været firefløjet, som Rosenholm er det endnu. At Christian IV's Kansler skulde have anvendt en dygtig tysk eller nederlandsk Bygmester er ikke usandsynligt — det uundersøgte meget righoldige Arkiv paa Kragerup kan muligvis oplyse alt om Christian Friis' Byggearbejde. Her var noget at

gøre for en lokal Historiker ; ogsaa rige Bidrag til Landbrugets Historie i 1600 Tallet findes i Gaardens Arkiv.

Christian Friis boede med sin Hustru, Barbara Vittrup, paa Kragerup til sin Død 1639. Han var Ridder af Elefanten, knyttet til Universitetet og Udgiver af Christian IV's Reces, under Kongens Fraværelse i Trediveaarskrigen ledede han alle Regeringshandling i Riget. Hans Portræt viser et klogt, alvorligt Ansigt, der kendetegner ham som en ægte dansk, besindig Storbonde — som Typen var blandt de af forrige Aarhundredes Historieskrivere saa groft misforstaaede Herremænd fra Adelsvældens Tid. Hans Søn, Hans Friis, arvede Kragerup, men da han havde ægtet Helvig Marsvin, der foruden en Række samlede jyske Gaarde arvede Clausholm, solgte Hans Friis Kragerup til Frederik Urne til Bregentved, og hans Historie er knyttet til Clausholm, som han i 1658 tappert forsvarede mod Svenskerne.

Hans Friis tilhører en Tid, da Rigsraadsadelens politiske Rolle er udspillet, han fik Kongestemning og Folkestemning at føle, men hans Historie er ikke upartisk skreven endnu, og disse Liniers Forfatter giver ikke meget for de Personalskildringer, der foreligger af 1600 Tallets danske Adelsmænd, naar undtages de sidste Aartiers dygtige Militærforfatteres.

Frederik Urne var Lensmand paa Kronborg, men døde kort efter Erhvervelsen, hans Enke, Karen Arenfeldt, overlod Styret af Gaarden til sin Svigersøn, Ove Juul fra Lundbæk og Villestrup, en Type paa de adelige Stormænd, der tog mod Enevælden med Forstand og vidste at rette sig efter de nye Forhold. Han købte Kragerup 1660, og hans Besiddelse tilhører næste Periode.

Ove Juul har efterladt en Dagbog, der skildrer Svenskerne paa Kragerup, og er et ypperligt Dokument til Belysning af den Krigsførelse, hvor Lejetropper plyndrede og brændte Bøndergaardene, mens de tog sig betalt af deres adelige Standsfæller og tømte deres Kældere paa Kavalervis paa Gaardene og ved Svenskekongens Taffel. Saadant bør læses. Dagbogen er let tilgængelig, den giver Billedet af Ove Juul som en brav Mand og meget behændig Skibsfører i et farligt Farvand.

Udførlige Oplysninger haves for denne Periode ogsaa om Gundetved, det nuværende Selchausdal. Denne Gaard har kun spillet en underordnet Rolle, men dens Historie belyser pudsigt de menige Adelsmænds Indendørsliv, og hører derfor med i Billedet. Allerede 1339 nævnes Gundetved som tilhørende en Mathæus Jonæson, formodentlig en Mads Jensen, som de lærde Historikere endnu ikke har kunnet henføre nogetsteds. Hundrede Aar efter skriver Otte Limbæk sig til Gundetved, han hænger paa en vis Maade i Luften, men er af Adelshistorikerne kædet til den berømmelige sønderjyske Slægt, rimeligvis er han en Søn af Timme Limbæk, der ved Forliget i Kolding 1435 var Forlover for de holstenske Grever. Otte Limbæk nævnes i 1388 og besegler 1431 som Vidne et Brev med Anders Jensen Skram til Tovskov, en Søn af Ridder Jon Jonsen Lille, en af Valdemar Atterdags Mænd.

Fra Otte Limbæks Tid kan vi følge Ejerne af Gundetved i uafbrudt Række. Han angives at være gift med en Kvinde af Slægten Manderup, der havde Gods i Horns Herred. Hendes Navn har muligvis været Christine, og hun er da en Datter af Niels Manderup og fik udlagt Gods i Venslev og Vejleby, Horns Herred, Aar 1381. Otte Limbæks Datter hed Magdalene, hun nævnes 1489 som Enke og skrives til Gundetved, hun var gift med Jon Bille, der var Forstander for Nonneklostret paa Gaunø, som Dronning Margrethe i 1403 havde oprettet. Ægteparrets Datter var Margrethe, der ægtede Niels Henriksen Arenfeldt, den første Parvenu, der satte Foden som Ejer paa Gundetved, ikke den sidste, men ikke heller den mindst interessante.

Niels' Far hed Henrik, andet ved man ikke om ham, Sønnen blev Landstingshører ved Sjællands Landsting. Margrethe Bille var klostergiven, men i Reformationstidens Forvirring har hun vel benyttet Lejligheden og er sluppet væk fra Gaunø. Hun har saa paa en eller anden Maade mødt Niels Henriksen, og de mægtige Bille har vel hjulpet det unge Par fremad. Nok er det, at Niels Henriksen nu optræder med et pragtfuldt Adelsskjold, en flakt Ørn i sort og hvidt, og paastaar at nedstamme fra de tyske Ahrenfeldter, der iøvrigt er uddøde 1260. Det var dristigt gjort, men det lykkedes. I en Tid, hvor Adlen vogtede skinsygt over sine Rettigheder, lykkedes det

en Bondesøn at skrive sit eget Adelsbrev, at trænge sig ind i Rigsraadsadlen, blive Sjællands Landsdommer, Rigsraad og Rigets Kansler.

Underligt nok forresten. I 1492 kalder Eskild Göye ham med en vis Spot en „ærlig og forsynlig Mand“. Forsynlig nok — men ærlig? Ved en Markskelsforretning om et Skel mellem Gundetved og Ohrebohde i 1528 tillægger Kong Frederik den Første ham Navnet og Vaabnet, idet Niels Henriksen fremlægger et Ridebrev paa Pergament med 12 adelige Segl udstedt 1354. Brevet findes i den Arnæ Magnæanske Samling. Professor Molbech har bevist, at Brevet er falsk. Det spillede længe en vis Rolle som et af de ældste danske Retsdokumenter, men Professoren viste, at Sproget er dansk fra Reformationstiden, og Navnene opdigtede og falske. Et andet Dokument fra 1368, som Niels fremlagde, affattet paa Latin, var ogsaa falsk. Det nævner en Landsdommer, vir nobilis Peder Kope i 1368, men Landsdommerembedet er mere end 100 Aar yngre, og Latinen er moderne!

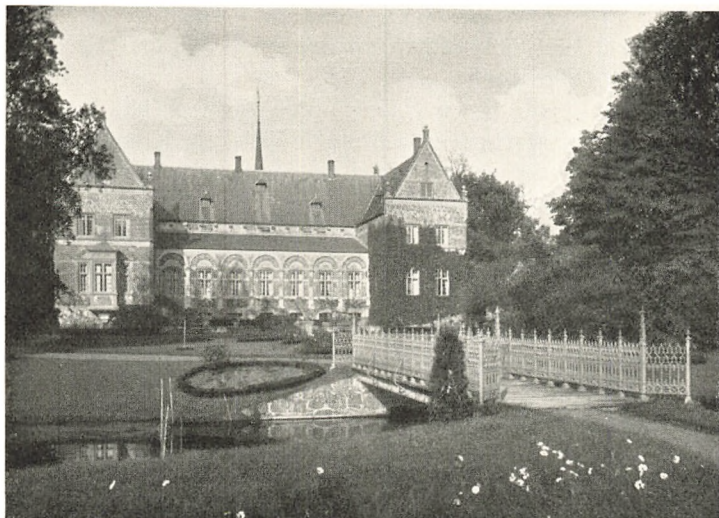
Niels var Danmarks Justitsminister!!!

En stor Mand blev han, og først afsløret 3—4 Hundrede Aar efter sin Død. Hans Efterslægt er endnu ubestridt dansk Adel og har i 400 Aar hørt til Landets fornemste Godsejerslægter. Niels var en self made Mand; hans Søn Henrik Nielsen Ahrenfeldt blev Landsdommer, senere Lensmand paa Sæbygaard og var gift med en Grubbe.

Han ejede en Tid Gundetved i Sameje med sin Broder Torben, de holdt Geder, der bed Barken af Træer og generede de kongelige Skove. Frederik II skrev til Sten Rosensparre, at han skulde indfange og slagte de skadelige Dyr, de var forbudte at holde, hvor der kunde ske Skovskade.

Efter Henrik Nielsens Død arvede hans Søn Niels Henriksen den Yngre Gundetved, han havde i 1574 studeret i Wittenberg samtidig med Rosenkrantz og Gyldenstjerne i Shakespeares Hamlet, blev Kancellisekretær, men trak sig tilbage og sad i 35 Aar paa Gaarden paa Bakken ved Tissø.

I 1620 overgik der ham den Tort at blive anklaget for uterligt Levned og for at undlade at søge Guds Hus. Kong Christian IV, der sjældent gik ædru i Seng og havde mindst otte historiske Friller, var ikke til at spøge med i det Kapitel, naar

Selchaul.

A. JORGENSEN FOT.

det gjaldt andre. Niels Henriksen maatte møde for Kongens Retterdag, han undskyldte sin Udeblivelse fra Guds Hus med, at han følte sig som en Synder, der skammede sig for at stedes for Guds Aasyn; det med Utugtigheden var rigtigt nok, han havde aldrig kunnet beslutte sig til at følge Sankt Povels Raad om at tage sig Hustru, hans udkaarne havde altid været hans Tjenestepiger, de havde altid været villige, og naar nogen blev forargede, saa lod han dem gaa. Desuden var han halvfjerds Aar, og det bad han Monarken tage i Betragtning. Derhos udgød den gamle Synder Spande af Taarer i Retten.

Kongen behandlede ham forstaaende, idømte ham en Bøde paa 1 Skilling og hemmeligt Skrifte.

Men Historien tilhører Literaturen og er i Detailler kostelig Læsning. Da Niels Henriksen døde 1628, lod Kongen ham begrave, men som den gode Husholder, fjerde Christian var, sendte han den salige Mands Arvinger Regningen paa Begravelsen.

Gundetved blev solgt til en Tysker fra Rygen, Ernst Normand, Stamfader til den nuværende Censor ved Privat-teatrene, Dr. phil. Normand, han klarede sig daarligt, skønt han senere som en tapper Mand kæmpede paa Københavns

Volde i 1658. Allerede 1645 mistede han Gundetved, der købtes af Axel Juul til Volstrup, en Broder til den under Kragerup omtalte Ove Juul.

Axel Juul ejede ogsaa Nabogaarden Katstrup, han var gift med en Datter af vor Ven, Christian Friis paa Kragerup, var ogsaa Lensmand paa Sæbygaard, og forenede saaledes alle tre Gaarde paa Bakkekammen ved Tissø.

Enevælden gjorde en Ende paa Herligheden — en ny self made Mand dukker op, der kommer til at præge de vestsjællandske Herregaardes Historie.

Inden vi forlader Adelsvældens Periode vil vi se lidt paa de endnu bestaaende Gaarde i den foran skildrede Periode, af hvis Bygninger slet ingen Spor findes.

I Drosselbjerg Sogn har Slægten Basse haft en Hovedgaard, allerede nævnt i 1377, den forsvinder ved Reformationstiden. Om Sæbygaard ved vi fra denne Periode kun saare lidt. I 1376 solgte Slægten Brok den til Kronen, og den vedblev at være Lensmandsgaard til 1664, men i Modsætning til Dragsholm har den i denne Skikkelse ingen Historie. Katstrup paa Bakkerne ved Tissø i Buerup Sogn fremtræder først i 1414 som Krongods, da den af Dronning Margrethe overlades Roskilde Bispestol; efter Reformationen erhverves den 1516 af Laurids Serlin, der adledes 1529, med et besynderligt Vaaben: en rød kogt Krebs og en Hjelm med to Kребseklør. Han har rimeligvis været Kriger, og bøs var han, idet han lod en Mand halshugge i København uden Sag og Brøde. Han ejede desuden Ellingegaard paa Halsnæs. Slægten uddøde med hans Søn Albret, der ejede Sæbygaard. Gaarden overgik til en „ufri“ Slægt, Skade, af hvilken Niels Madsen til Refstrup var Skibschef paa „Solen“, der forgik under Gulland 28. Juli 1566. Han var gift med Karen Skade af den gamle adelige Slægt Skade, hvis Vaaben var en Agergren med to Agern, og derfra har han vel taget Navnet. Hans Adelsbrev gav ham et andet: to Halvmaaner og to Kløverblade i et blaafelt. Hans Søn Rasmus skriver sig til Katstrup. Men ejendommeligt nok er Rasmus Skades Søn Christoffer gift med Albret Serlins Datter Kirsten, hvad der har forledt Historikere til at antage, at Gaarden Katstrup ved Arv er kommet til Skaderne fra Serlinerne. Rimeligvis er den solgt allerede af Albret Ser-

lin. 1655 tilhører Gaarden Christoffer Skade, hvis Søn Ove bliver en grumme fin Mand, Assessor i Højesteret og Hofmester hos Christian den 5te som Prins. Men Ove Skade maa have solgt Kattrup, han skriver sig til Kjerbygaard, skønt født 23. August 1609 paa Kattrup.

En kort Tid gaar Kattrup over til Rigsraadsadlen, idet den købes af den førnævnte lærde Axel Juul til Volstrup, der til lige ejede Gundetved, Kattrups Nabogaard, og var Søn af Niels Juul til Kongstedlund, der blev dræbt i Kamp paa Randers Marked af Albret Skeel til Junget. Axel Juul var en lærd Møntsamlers, og endnu findes i vor Møntsamling sjældne Mønter, der har tilhørt ham.

Men faa Aar efter, 1660, glider Kattrup over i de store Godssalg paa Vestsjælland, hvorom senere.

Nørager, der ligger midt mellem Gundetved og Vedbygaard paa Bakketoppen, hvorfra man i klart Vejr kan se Roskilde Domkirkes Taarne og Spiret paa Nyborg Kirke, tilhørte ved 1429 Slægten Rud paa Vedbygaard, der købte den af Kronen. Omtrent ved Midten af 1600 Tallet maa den være tilfaldet Margrethe og Mette Grubbe, Døtre af Jørgen Grubbe til Tostrup, der har faaet den med Knud Ruds Datter Lene, som vi har nævnt under Vedbygaard. De to Gaarde kan altsaa have været forenede i over 200 Aar i Slægten Rud. Den førnævnte Jørgen Grubbe havde iøvrigt 20 Børn, hvad der næppe var let for en Adelsmand i de daarlige Aar paa Svenskekrigens Tid. Intet Under, at Nørager ogsaa kom ind i Godshandlen.

Om Solbjerggaard ved vi ogsaa noget fra Middelalderen. Den nævnes 1269 i Slægten Drefelds Eje, men i 1356 tilhører den den mægtige Billeæt. I 1483 solgte Billerne Gaarden til Peder Lang til Valløre, sidste Mand af en gammel skaansk Slægt, der førte tre Egeblade i Vaabnet. Et gammelt Ordsprog bevarer hans Navn. Det hedder med Henblik paa den Skæbne, der overgik hans vældige Rigdom: „det vil ej lykkes, naar Peder Langs Tokkegods og Niels Brahes Købegods kommer sammen“. Hans Datter Anne var gift med Helten i H. F. Ewalds Roman, Niels Brahe. Han ejede Vandaas i Skaane og blev henrettet i København 10. Juni 1529 som Tilhænger af Christian den Anden. Peder Lang var gift med

Kirsten Bille, og efter hendes Datter Anne Niels Brahes Død kom Solbjerg under Skafteløv i Slagelse Herred.

I Gjerslev Sogn laa Herregaarden Knudstrup, der tilhørte Slægten Flemming, den endte i 1616 hos Christian Friis paa Kragerup og er helt forsvunden. En anden, Løvegaard, er derimod til endnu, men kun Navnet. Den gamle Løvegaard, der tilhørte Ruderne, blev en Gang fradømt en Fru Rud for Brøde og Sager, hendes Forældre havde begaaet mod Kongen og Kronen. Dommen fældedes af den myndige Dronning Margrete, men Damens Fornavn er ubekendt, og i Rudernes Stamtavle er hun ikke at finde.

I Slagelse Herred findes ikke en eneste Herregaardsbygning fra Tiden før Enevælden. Selvfølgelig har ogsaa i dette Herred ligget Landsbyhovedgaarde, hvortil Adelsmænd skrev sig, og som lejlighedsvis kom i de store Slægters Eje, men faa af dem er kendte. Den anseligste, der endnu bestaar som Herregaard, er Valbygaard i St. Mikkels Landsogn, den tilhørte i 1300 Tallet den gamle sjællandske Lunge Slægt, der ikke maa forveksles med de jyske Lunger eller Dyre Slægten. Den nævnes allerede 1268, og i 1343 nævnes Jacob Olufsen Lunge som Herre til Valby og Kong Valdemar Atterdags Mand. Hans Søn var Oluf Lunge til Skjoldnæs, der døde 1387, og efterlod Sønnen Jacob Olufsen, der fik udlagt Hovedgaarden i Skadsø, mens Valbygaard gik til Datteren Ellen, der blev gift med den under Kragerup nævnte Morten Jensen, Gyrstinge, og Sønnen Peder, der fik Valbygaard, som han testamenterede til et Vikarie ved Antvorskov. Hovedgaarden Nordrup, der tilhørte Slægten Grue, senere Ulfelderne, er forsvunden ved Aar 1400, rimeligvis opløst af Klostret. Skafteløv i Nordrup Sogn, hvis Voldsted endnu er at se, nævnes 1320, som tilhørende Bo Tuesen. Den kom ved 1500 til den kendte fynske Slægt Bryske, som i 1577 afhændede den til Kronen.

Hvor Falkenstein nu ligger i Gjerslev Sogn laa 1460 Pebringe, der tilhørte Jens Hvass, men Gaarden forsvinder helt af Slægten Hvass' Historie, og under Christian IV optræder den 200 Aar efter som Krongods.

Ligesaa lidt ved vi om Espe i Boelslunde Sogn, der nævnes i 1600 Tallet som tilhørende Slægten Daa. Guldmageren Val-

Espe.

H. IBSEN ENERET

demar Daa har ejet den ; en af hans Døtre er født paa Bonderup. Men om Bygningerne vides intet.

Forklaringen er givet derved, at det meste af Slagelse Herred i Middelalderen tilfaldt det mægtige Antvorskov Kloster, der laa i Sct. Peders Landsogn, og som blev oprettet 1164 af Valdemar I. Godset erhvervede Klostret ved Gaver fra Adelslægter, der fandt deres sidste Hvilested i Klosters Kirke. Dette Gods tilfaldt ved Reformationen Kronen, under Frederik II blev det Kongebolig, og her døde Kongen 1588. Godsets Historie hører den følgende Periode til.

II.

Enevælden til 1849 og vor Tid.

Det var Folket, der gav Frederik den III Enevælden ; han ønskede Arvekongemagt og Indskrænkninger i den altfor haarde Haandfæstning, Corfitz Ulfeldt havde bundet ham med, hans tyske Raadgivere raadede ham til at tage for sig af Retterne, nu da Bordet var dækket, han tog, og siden glemte han baade Bønder og Borgere, medens Adlen hurtig fik de fleste af sine Privilegier tilbage.

Man har lært i Skolen, at den gamle Adel mistede alt, at den blev helt sat fra Bestillingen og trak sig tilbage til sine Godser. Det er ganske urigtigt. Under Frederik den III og i Griffenfelds Perioden til 1676 skete slet ingen Forandring af Betydning. Kongens politiske Raadgivere havde helt asimileret sig med den danske Adel, og først i Christian den V's sidste Aar og særlig i Frederik den IV's Tid træder dansk Adel noget tilbage; men Beretningen om dens bratte og vedvarende Fald passer ikke.

I Jylland og paa Fyn og Lolland beholder den danske Adel sine gamle Gaarde, dèr oprettedes de Len og Stamhuse i Slægterne, der først nu er afløste, og der sker ny Tilgang af danske Mænd, der adles. Paa Vestsjælland er Forholdet et noget andet, men det skyldes, som vi før har set, den Omstændighed, at Kronen foruden sit eget gamle Gods havde overtaget det mægtige Kirkegods, og Adlens Godser paa Sjælland væsentligst kun laa i Sydsjælland og Midtsjælland. Vi har set, at de adelige Gaarde paa Vestsjælland var faa, de største af dem desuden nu paa løs Haand.

Regeringsforandringen medførte den Ændring, at borgerlige Mænd kunde erhverve Sædegaarde i adelig Besiddelse, hvad der tidligere havde været dem forbudt. Dette medførte, at en Del rige Lærde og Købmænd i København ofte havde store Tilgodehavender hos Adlen, der ved Krigen og de deraf foranledigede store Pengeofre til Fædrelandets Forsvar var komne i betydelig Gæld. Naar man endnu stadig ser Adlens slette Pengeforhold ved 1660 fremhævede, glemmer Forfatterne altid at meddele, at den danske Adel havde baaret hele den økonomiske Byrde af den ulykkelige Svenskekrig i 1657, som Kongen havde styrtet Landet ind i.

Nu var der en Lejlighed for pengestærke Folk til at erhverve Jordegods, og ret naturligt ønskede Københavnerne helst at erhverve det paa Sjælland, hvor det ogsaa var lettest at faa. Herregaardene paa Vestsjælland var, som vi har set, væsentlig paa Kronens Hænder, lagt ind under Lensmændene i de forskellige Distrikter, og der skabes da straks fire Grupper af samlede Besiddelser, der berører de Gaarde, vi her beskæftiger os med. De to første er stabile, de kommer til at omfatte Odsherred, hvor Adlersborg Baroni oprettes, Arts og

Skippinge Herreder, der tilfalder det senere Grevskab Lerchenborg, og endelig fremstaar to Grupper knyttet til en Plutokrat, hvem det ikke lykkedes at skabe en varig Besiddelse, og Antvorskov Krongods, der i Slutningen af 1700 Tallet spredtes paa talrige Hænder.

Rentemester Henrik Müller er en af Tidens mærkeligste Personligheder. Han var Holstener, født 1609 i Itzeho, Søn af Købmand Heinrich Müller. Gennem Slægten Rantzau kom han i Christian den IV's Tjeneste som Kammerskriver, blev 1641 Tolder i København, fik store Leverancer til Hæren, traadte i Forbindelse med Corfitz Ulfeldt og blev Mange-Millionær i vore Penge. En Blanding af fremragende Forretningsmand og Svindler var han, han grundlagde Børsen i København, erhvervede udstrakte Grunde i Staden og fik Bjergværkerne i Norge overladt. Ved Frederik den III's Krøning leverede han Kramvarer og Vin til halvanden Million Kroner i vore Penge. Da Corfitz Ulfeldt i 1651 faldt, blev han arresteret for Besvigelser, og en Undersøgelseskommision nedsat, men han svømmede ovenpaa og blev Leder af Statens Toldvæsen og Admiralitetsraadet. Under Svenskekriegen tjente han Penge i Spandevise, blev Leder af Kolonialselskaberne og prægede Statens Handels- og Industriliv. Ved Enevældens Indførelse blev han som Rentemester den egentlige Finansleder og knyttede senere med Griffenfeld en Forbindelse svarende til den, han havde knyttet med Corfitz Ulfeldt. Han stod sig, da Ulfeldt faldt, og ligeledes da Griffenfeld styrtedes.

Desuden blev han Panthaver i stor Stil i Kronens Gods. Han blev Amtmand over Sæbygaard og Kalundborg, fik hele Dragsholm Amt, og begyndte saa at oprette Herregaarde af nedlagte Bøndergaarde. Vi holder os her kun til hans Virksomhed paa Vestsjælland, der iøvrigt kun var en ringe Del af hans umaadelige Godsbesiddelser. Han oprettede i Ods Herred Annebjerggaard, erhvervede Kattrup, Gundetved og havde Birkeret i 5 sjællandske og jyske Birker. Adelsbrev fik han 1. Maj 1674, og under Griffenfelds Proces oplystes en hel Række af Transaktioner af Bestikkelsesnatur mellem ham og Rigskansleren.

Han klarede sig som sagt ved Griffenfelds Fald i 1676,

hvor den store Statsmand blev den eneste ramte, men tre Aar efter tog Henrik Müller sin Afsked som Etatsraad, og da Krakkene kom fra Norge, styrtede hele den af ham opførte finansielle Bygning sammen. Hans Forhold blev undersøgte, han idømtes Erstatning og Bøder til henimod en Million Kroner i vore Penge, hans Kreditorer faldt over ham, og han endte sine Dage, 83 Aar gammel, paa Ledreborg, som han havde oprettet af nedlagte Bøndergaarde, hos sin Datter Drude, Enke efter Kancelliraad Fincke. I mere end et halvt Aarhundrede havde denne mærkelige Mand været Sjælen i dansk Finansliv, Handel og Industri, han er maaske en af vor Histories mærkeligste Fremtoninger, og en samlet Skildring af hans Liv, der underligt nok ikke foreligger, vil være af den største Interesse til Belysning af sociale Forhold i snart sagt hele 1600 Tallet i Danmark. Det tjener Kong Christian den V til Ære, at han bevilgede 500 Rdlr. til den ruinede Stormands Begravelse.

Her faar vi kun at gøre med hans Forhold til de udstrakte Besiddelser paa Vestsjælland, men det drejer sig her om saa godt som alle de Herregaarde, vi beskæftiger os med.

Alle passerede de i en Periode mellem 1660 og 1685 Henrik Müllers Økonomi, hans Historie er de vestsjællandske Herregaardes i Slutningen af 1600 Tallet, som den er de norske Bjergværkers i 25 Aar, og som antydet det kommercielle Danmarks i mere end 60 Aar.

Da Adlens Privilegier for en Tid helt bortfaldt, og Lenene, der meget hurtig omdøbtes til Amter, blev besatte med borgerlige Mænd, fik Henrik Müller Sæbygaard, som 1664 afstodes til ham for 184.038 Rdlr. eller ca. 1 Million Kroner i vore Penge. Samme Aar solgte Axel Juul ham Kattrup og Gundetved, og han købte af Kronen Dragsholm for 312.259 Rdlr. eller omtrent 2 Millioner Kroner i vore Penge. Til 1671 var han Amtmand paa Dragsholm og Sæby Amter. Ellingegaard erhvervede han samtidig, og oprettede af nedbrudt Landsby Annebjerggaard, som han opkaldte efter sin Datter Anne Cathrine.

Han var tillige Amtmand i Kalundborg Amt, men over det Krongods kunde han ikke ogsaa gabe, det udlagdes til Pengemanden Gabriel Marselis i Aaret 1664.

Sæbygaard.

A. JORGENSEN FOT.

Derimod erhvervede han tillige Gods paa den anden Side af Tissø. Han oprettede Aagaard i Gørlev Sogn af to Bøndergaarde. Og endelig oprettede han i Gjerslev Sogn den nuværende Løvegaard og Bostrup i Drøsebjerg Sogn. Han ejede henimod 14.000 Tdr. Hartkorn til Værdi i vore Penge af henimod 3 Millioner Kroner.

Henrik Müllers Gods spredtes ved hans Fallit, kun enkelte mindre Ejendomme lykkedes det ham at frelse ud af Sammenbruddet. Aagaard fik hans Datter Drude, der var gift med Thomas Fincke, senere Amtmand. Endnu staar paa denne Gaard det Hus, hun da opførte, og desuden en Længe af en ældgammel Bindingsværksbeboelse, hvis Rum endnu er indrettede som ved 1600. Gaarden gik senere over til den Benzonske Slægt, der ved 1720 blev Storgodsejere paa Egnen, og netop overtog en Del af Henrik Müllers tidligere Ejendomme. Denne meget betydelige Gaard, der nu tilhører Godsejer Hellemann Olsen, har ved 1800 været ejet af Greverne Moltke og forenet med Nørager til 1865.

Fra Sæbygaard udskiltes som Parcelgaarde af Ejeren, Oberst Falkenskjold, død 1816, Frihedslund og Falkenhøj, der nu er selvstændige Herregaarde, smukt beliggende i Skov

paa Bakkehæddet ved Sydspidsen af Tissø Nord for Sæbygaard.

Sæbygaard beholdt Müller til sin Død, hans Enke ejede den og overlod den til Datteren Sophie, der var gift med Johannes Fincke. Ogsaa den kom gennem Slægten Adler til Slægten Benzons, der opførte en pragtfuld Barokbygning af Grundmur i to Stokværk, men ved Restaurationen 1881 er Bygnings oprindelige Karakter saa ændret, at den ikke er optaget blandt de fredede Landbygninger. Den virker ved sin Beliggenhed i Spidsen af Tissø, omgivet af Park, meget herskabelig, og i Litteraturen er dens Navn bevaret ved Thomas Kingos Digt „Sæbygaards Koklage“, der indeholder de første Spor af dansk Landskabslyrik, og stammer fra den Tid, da den store Salmedigter var Huslærer paa Vedbygaard for Lene Rud.

Gundetved fik Henrik Müllers Søn Frands, som imidlertid kun beholdt den i kort Tid. Vi skal senere komme tilbage til denne Gaard. Kattrup fik Sønnen Christian Müller, Amtmand paa Island, men han solgte den til Broderen Frands. Den gik nu igennem en Række Ejere, fik en Rokoko Hovedbygning, der nedbrødes 1898. Den ejes nu af Grev Bernstorff Mylius og har egentlig Navnet Raschenberg, der dog aldrig bruges. Nogen Hovedbygning er ikke senere opført.

Løvegaard fik Johannes Fincke til Sæbygaard, den kom ved Sag senere til Gundetveds Ejer Wigand Michellbecker (1722) og har som de fleste af disse Gaarde skiftet Ejere i Snesetal i Aarenes Løb. Snart har Ejeren været en Adelsmand, snart en højtstaaende Officer, snart en Bondemand, i det sidste Hundrede Aar har den tilhørt dygtige Landmænd, nu ejes den af Godsejer Lawaetz til Kalundborg Ladegaard. Bøstrupgaard fik Caspar Bartholin til Annebjerg, den fik Privilegier som adelig Sædegaard i 1689, og ejedes i 100 Aar af Slægten van Deurs. Ved 1900 blev den købt af Apoteker Ch. D. A. Hansen til Mullerup paa Fyn, „Osteløbe-Hansen“ hed han almindelig. Dens anselige og taarnprydende Hovedbygning er opført 1800 i italiensk Stil og 1881 betydelig ombygget af Arkitekt Abrahams. Den er en af Egnens smukkeste Bygninger.

Den sidste af Henrik Müllers Gaarde, der forblev i Slæg-

ten, Ellingegaard, som Professor Thomas Bartholin (død 1680) overtog med, var Annebjerggaard. Annebjerg ejedes af hans Broder, Caspar Bartholin. De to Gaarde fik 1697 samme Ejer, en Assessor Gunde Vosbein, Protokolfører i Højesteret, og tilfaldt 1776 Kronen, hvorfra de i Begyndelsen af 1800 Tallet blev solgte. Begge har nye og ganske uinteressante Hovedbygninger. Medens denne Gaard, Ellingegaard, hævdede sig fri af det altopslugende Baroni Adlersborg, er nu Annebjerggaard tilfaldet et Interessentskab.

Men selve Hovedstammen af de Henrik Müllerske Ejendomme paa Vestsjælland, Dragsholm, gik straks ud af Slægten og fik en Historie, der endnu ikke er afsluttet, og som omfatter det meste Ods Herred og en Del af de tilgrænsede Herreder.

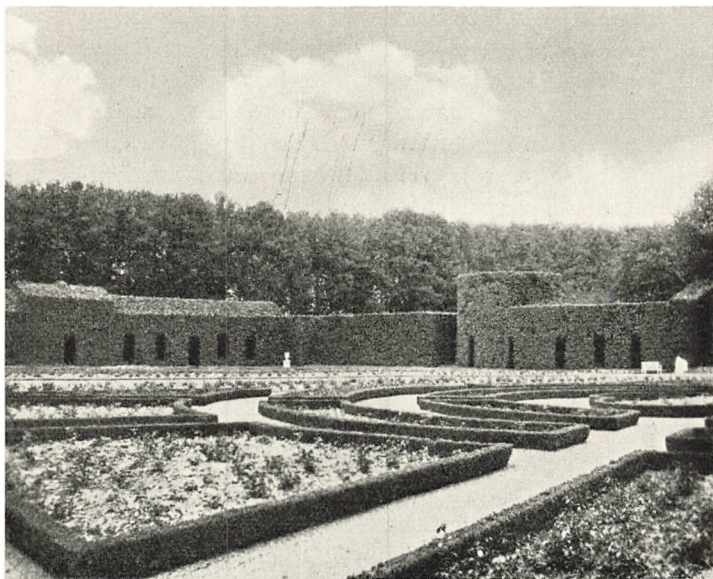
Vi slap Dragsholm som en Ruin, ødelagt af Svenskerne, Henrik Müller flikkede paa den og boede der ogsaa i en Række Aar. Her blev han sagsøgt af Jøden Manuel Teixeira af Hamborg, der fik Pant i Dragsholm og ved Forlig 1688 Udlæg i Dragsholm, Ellinge og Annebjerg. Teixeira brændte sig paa Handelen, han gav 50 Rdlr. eller 300 Kroner pr. Td. Hartkorn, og fik kun 14 Rdlr., da han atter solgte til Cort Adlers Søn Christian Frederik Adler, der ægtede den rige Margrete Lente, en Datter af Hugo Lente, Kansler i Hertugdømmerne. Frederik Adler gennemrestaurerede og opbyggede Dragsholm i Barokstil, men gjorde det stilfuldt og enkelt, og den Bygning, der nu staar, er i alt væsentlig hans. Borgen er helt forsvunden, Taarnene rejstes ikke paany, Portbygningen forsvandt, men de vældige Murmasser virker, og Højborgen blev et imponant Palæ, hævet over det omliggende Terræn, og omgivet af en statelig Park.

Frederik Adler samlede Bøndergodset i Odsherred, erhvervede den af den senere omtalte Brostrup Albertin oprettede Hovedgaard Egemark, og købte Algestrup til sin Svigersøn, L. Barner, til Sæbygaard. Adler endte som Geheimeraad og hvid Ridder i 1726, og hans Søn, Christian Lente Adler, arvede Dragsholm, medens Egemark tilfaldt Broderen, Frederik. Dragsholm blev nu til Stamhus under Navnet Adlersborg, senere blev Adler baroniseret, og Aaret efter hans Død, i 1784, oprettedes Baroniet Adlersborg for hans Søn, Frederik.

Under denne blev Baroniet ophævet, men det oprettedes igen af hans Enke, Bertha, født Comtesse Moltke. Ægteparrets Datter, Sophie Hedvig, ægtede 1813 Amtmand Løvenskjold, og deres Datter, Bertha, blev gift med Løjtnant i Garden G. F. O. Zytphen-Adler, der under Navnet Zytphen-Adler blev Lensherre til Adlersborg. Hans Sønneson er den nuværende Ejer. Ved Oprettelsen anden Gang var Herregaarden Dønnerup indlemmet i Baroniet, den var 1730 oprettet af Konferentsraad Peder Benzon, kaldet Benzonslund, og havde haft Ejere fælles med Gundetved. Ved Majoratsloven ophævedes Baroniet, men Dragsholm er endnu Ejers stolteste Herresæde.

Den anden store Gruppe af Herregaarde slutter sig om Krongodset Kalundborg. Under Svenskekrigen blev det kongelige Slot ganske ødelagt, i 1664 solgtes Krongodset til Gabriel Marselis af et hollandsk Bankier Hus, der i flere Decennier havde financieret den danske Krone. Marselis fik Slot og Ladegaard, Avlsgaarde og Hovedgaarde i ialt 6782 Tdr. Hartkorn, hvoraf Kalundborggodset udgjorde de 2000. Sønnen Frands arvede Godset efter Faderen, der fik et meget slet Ry som Godsherre, men da han ikke fik den Skattefrihed, der ellers indrømmedes Adelsgoods, søgte han at blive af med det, selv da han efter meget Tiggeri fik indrømmet Skattefriheden. Det kneb, en Handel med Assessor Peder Lassen blev erklæret ugyldig, og først i 1702 købte Kong Frederik den IV's Yndling, Grev Carl Ahlefeldt, en Søn af Storkansleren til Langeland, det kalundborgske Gods. Han var gift med en Datter af Christian den V og Sophia Amalie Moth, og var sin Tids rigeste Godsejer.

Som Modstander af Anna Sofie Reventlov, hvem Frederik den IV som bekendt ægtede, faldt Ahlefeldt i Unaade, han blev Statholder i Hertugdømmerne og døde 1722. Han efterlod sig en mægtig Millionfallit, og hans vældige Godsejendomme splittedes for alle Vinde, kun Grevskabet Langeland blev bevaret for Slægten. Men der stod en ny Mand parat, efter en kort Tid i Udlændinges Eje, blev General Christian Lerche Ejer af Kalundborggodset, og Grunden blev lagt til den store samlede Besiddelse, som efter Majoratsloven er splittet og sprængt: det navnkundige Grevskab Lerchenborg,

Lerchenborg Have.

K. T. ENERET

Den Nyborg Borgmester Mads Lerches Enke ægtede ved 1610 Tolderen Peder Nielsen, kaldet Arendrup, og dette Ægteskabs Sønner antog Lerche Navnet og lagde det til stor Hæder. Cornelius Pedersen Lerche blev Envoyé i Spanien, han levede fra 1615—1681, hans Datter, Søster Lerche, ægtede Eggert Christoffer Knuth og grundlagde Knuthenborg, hans Broder, Peder Lerche, blev Assessor i Kammerkollegiet, og hans Søn, Vincents, blev Hofmand under Frederik den IV, han erhverver talrige Gaarde og gifter sig ind i en af Enevældens Opkomlingslægter, Viberne. Af dette Ægteskab fødes Sønnen Christian, der bliver Officer og ender som Geheimeraad og Elefantridder under Frederik den V. Kong Christian den VI yndede ham ikke, kalder ham Parvenu, og under ham ikke Bregentved. Han køber saa Østrupgaard og Kalundborg Ladegaard, sælger de af hans Fader erhvervede jyske Gaarde og samler Kalundborg Krongodset med Birkendegaard, Vesterbygaard, Aunsøgaard og Daurup, 500 Tdr. Hartkorn Hovedgaard, 730 Tdr. Tiender og over 3000 Tdr. Hartkorn Bøndergods.

Dygtig maa Manden have været, og en sikker Smag havde han. Han byggede paa Østrupgaard et dejligt Rokokopalæ, det skønneste i Danmark, og brugte hertil ikke Datidens fine Arkitekter, Haüsser, Eigtved eller Thurah. Han var selv Arkitekt. At beskrive Lerchenborg som den Juvel, det er, med de herlige Stuklofter, de vel afpassede Rum og den dejlige Havefacade, ligger udenfor vor Plan. Herlighederne blev 1755 Stamhus, selv var Lerche Greve. Han efterlader ingen Børn, og Lerchenborgs Historie i hans Eftertid er Beretningen om svære Pengevanskeligheder og Strid i Sidelinier, indtil Christian Cornelius Lerche i 1818 blev udnævnt til Lensgreve. I en Aarrække var Lerchenborg et af vore stolteste Lensgrevskaber, fornemt isoleret for Hovedsædets Vedkommende, udstyret med talrige Herregaarde. Saa kom den demokratiske Bølge med de Goder, den utvivlsomt har bragt, den sønder slog Lerchenborg, Godset er splittet, Huset er Spekulationsobject og Fremtiden — — — — —?

En Række Lerchenborggaarde i Egnen bestaar nu som selvstændige Herregaarde. Ingen af dem udmærker sig ved Arkitektur. Daurup er et grimt moderne Landhus, Vesterbygaard en ret køn Barokbygning, Lerchesminde og Birkendegaard hæsle Villahuse fra den daarlige moderne Tid i 1800 Tallet, og Lerchenfeldt en pæn vedbendbevokset Raalænge.

Men Avlsgaardene er store og gode, og smukke velholdte Skove smykker det Gods, der nu splittes for alle Vinde.

Som vi har sagt, er det nu opløste Lerchenborg, hvad der har bestaaet af Herregaarde i Kalundborgegnen. Kalundborg Ladegaard, en smuk og statelig Barokgaard i selve Kalundborg By, var forlængst frasolgt. Den er opført af Lerchenborgs Bygmester i 1752 og staar med sin lange Façade, sine hvide Pilastre og fornemme Frontispicer som en udpræget Repræsentant for Barokken, før Rococoen erobrede denne Bygningsart. Det kendte Landmandsnavn Lawaetz er nu knyttet til Gaarden. Flinterupgaard i Store Fuglede Sogn er oprettet 1790 af Bøndergods frasolgt Lerchenborg, den tilhører nu Ejeren af den førnævnte Kattrup ved Tissø. Astrup, en gammel Herregaard fra 1690, har tilhørt Lerchenborg, men er afhændet 1852. Den tilhører nu Lægen, Dr. med. Jens Schou. Saltoftegaard i Jordløse Sogn, som vi før har

omtalt, er ogsaa 1843 frasolgt Godset tillige med Vesterbygaard. Begge har været i Minister Fønnesbechs Eje.

Som sagt kun Lerchenborg og Kalundborg Ladegaard er arkitektoniske Monumenter.

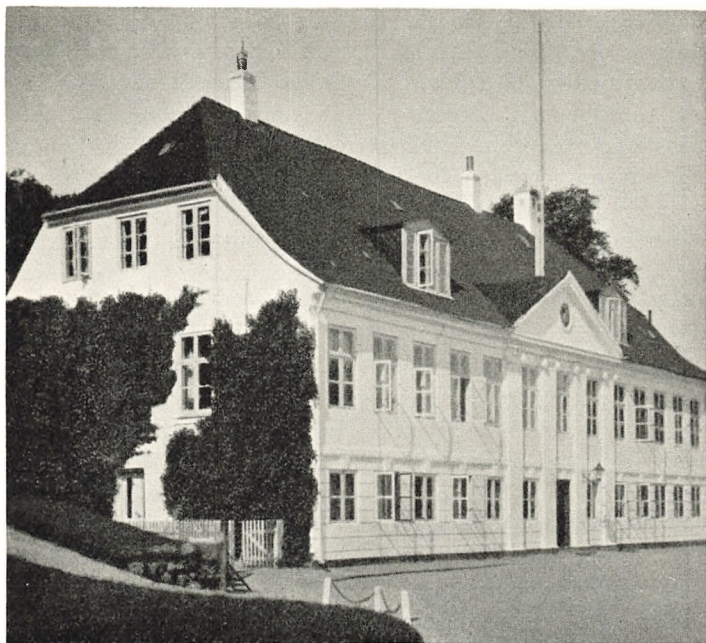
Af Løve Herreds Gaarde har vi allerede omtalt de Henrik Müllerske Gaarde, der blev i Slægten og senere gennem en skiftende Ejerrække bevaredes som Herregaarde til vore Dage. Vi skal nu beskæftige os med de tre store Herregaarde: Kragerup, Gundetved og Vedbygaard i Tiden efter 1660.

Ove Juuls Kragerup var, takket være „min Kjerristes Guldhalskæde, og en Del af hendes Ringe, der maatte springe“, sluppen nogenlunde fra Svenskekrigen. Ja, Axel Juuls berømte Bibliotek og Møntsamling fra Katstrup blev herberget sikkert der, til Fjenden var ude af Landet. 1660 afkøbte Ove Juul sin Svigermoder, Karen Arenfeldt, Gaarden og beholdt den til sin Død. Han var en klog Mand, der giftede sine Sønner og Datter ind i den nye Tids Slægter; en Plet paa hans Rygte er det, at han lagde Navn som Præsident til Lakajdommen over Peder Griffenfeld. Ved sin store Godsrigdom var han nærmest knyttet til det nordlige Jylland, og han døde paa sin Stamgaard Villestrup 1686. Kragerup tilfaldt Sønnen Christian, Svigersønnen Frederik Gabel og Datteren Mette Marie, der til sidst blev Eneejer. Hun giftede sig med sin Forvalter, Poul Pedersen Lerskov — underligt nok, for det var hendes Far, der havde brugt de store Ord i 1660 om „Adel og usselig Bonde“, men Mette Marie blev lykkelig med sin „Per“ og solgte efter hans Død Kragerup til Postforvalter Jacob Lerche, mindre berømt af sin Virksomhed i Postetaten. Mette Marie blev ældgammel. Hun havde i 1718 for Gæld overtaget Katstrup — hun og Per havde lagt Penge op — og der levede hun som Enke, vistnok sammen med sin Datter, der var gift med Major v. Ellbrecht, til hun 1742 lukkede sine Øjne 85 Aar gammel.

Kragerup gik over til Slægten Fogh, Descendenter af Griffenfelds Svoger, Mathias Fogh, og de drev deres beskedne Landvæsen paa Gaarden, til Slægten uddøde, og Kragerup 1799 blev solgt til Jens Kraft Dinesen. Her møder vi nu den nye Slægt af Landmænd, der efter Bondens Frigørelse, selv runden af Bondeæt, dyrker de gamle Herregaarde op til at

bære Landet, indtil midt i 1800 Tallet Bønderne vinder frem, og Aarhundredet gaar ud under Bøndergaardenes og Andelsvæsenets Sejrstegn. Slægten Dinesen ejer endnu Kragerup, en herlig Avlsgaard, i fjerde Generation. Hovedbygningen, der vist er forfaldet svært under Mette Marie og Per, blev ombygget i 1802 af Arkitekt Bech. Taarnfløjen blev revet ned og flyttet til Vestsiden, senere er hele Anlægget restaureret og delvis ombygget af Jens Kraft Dinesen i 1914. Det er en skøn og statelig Gaard, en af Egnens Seværdigheder, med en stor og yderst velholdt Have og Park.

Vedbygaard gik, som vi har set, først ud af Rudernes Eje, da Slægten døde ud med Lene Rud. Det blev indvandrede Tyskere, der fik den, som flere af de uddøende gamle Rigsraadsslægters Gaarde. Ved Lenes Død 1671 gik den en Tid til Grubberne, Sivert Grubbes Enke, Hille Bülow, blev gift med den tyske Staldmester hos Prins Jørgen Mathias Frederik Lützwow, og han fik Vedbygaard. Han døde 1696, og Sivert Grubbes Datter Lene arvede efter Moderens Død Gaarden, der ved Giftermaal gik over til Slægten Barner, som nu optræder paa Vestsjælland. Ganske vist var Lene anden Gang gift med en Barnewitz, men efter hans Død blev en Slægting af hendes første Mand Joachim Hartvig, Johan Barner, Ejer ved Auktionskøb. Han blev Amtmand, ægtede Amalie Rosenkrantz, Hofdame hos Sophie Magdalene, og Gaarden forblev længe i Slægten, hvor den oprettedes til Stamhus, der senere ophævedes. Konradineslyst, senere under Nørager, var en Tid forbunden med Vedbygaard. Sidst i 1700 Tallet erhvervedes Vedbygaard af en Mand af Slægten Neergaard, atter en af de store fremvoksende Landmandsslægter, der skulde blive Ejere af en stor Del af Midtsjællands Herregaarde, Slægten bevarede Gaarden til 1854, da den solgtes og efter flere Ejerskifter ved 1900 endte hos den teologiske Professor Peder Madsen, hvis store Fortjeneste det er at have genopført den ved Arkitekt F. C. C. Hansen fra Sorø i en saadan Skikkelse, at den staar som et værdigt Minde om Rudernes prægtige gotiske Gaard fra Middelalderens Slutning. Nu er den Rekonvalescenthjem for Diakonissestiftelsen i København, men af Ydre er den Herregaard med et velafrundet Gods.

Taarnborg.

A. M. SCHWENN FOT.

Gundetved ved Tissø har haft en meget bevæget Historie i Enevældens Periode. Efter Frantz Müllers Periode gik den gennem et Par Ejere til Danmarks første store Prokurator, Brostrup Albertin, der købte den 1696, just som han havde vundet sine Sporer i den berømte Sag med Niels Juels Nevø Axel Juel. Han var Østasiatisk Kompagnis Sagfører, Foregangsmand ved Højesteret, den af alle benyttede Advokat, der indførte „en ny Methodum procedendi, som af andre Prokuratorer nu blev efterfulgt“. Den var forfærdelig!

Men den gav Skillinger, og Brostrup blev en holden Mand og Ejer af Tølløse og Søgaard med Aagaard, dem vi tidligere har omtalt. Han oprettede desuden Egemark i Følleslev Sogn af en By paa 12 Gaarde, som havde hørt under Dragsholm. Gaarden hørte i en Række Aar sammen med Gundetved, den blev saa frasolgt, men faa Aar efter i 1720 blev den købt af Geheimeraad Adler til Adlersborg, hvis Søn blev Ejer af Gundetved.

Fra ham gik Egemarken til hans Svigersøn, Generalmajor Barner, der er omtalt som Ejer af Vedbygaard, og i Slægten Barner forblev Gaarden, der i Adlers Besiddelse en Tid lang var forenet med Algestrup, Nabogaarden, indtil den midt i 1800 Tallet overgik til Slægten Grüner, der ejer den endnu. Hovedbygningen er uden Betydning, som de fleste af Herregaardene paa Vestsjælland. Selve Gundetved solgte Brostrup Albertin i 1710. Han faldt i Unaade, mistede sine store Forbindelser, men som durkdreven Prokurator var han bleven en holden Mand. Han døde 1726 og er bisat i Trinitatis Kirke. Paa Gundetved byggede han en smuk enetages Bindingsværksbygning, der stod til 1856. Hans Efterfølger var en Søn af Kong Frederik den IV's navnkundige Kældermester Vigandt Michelbecker, han døde 10 Aar efter, og en jysk self made Mand, Stiftamtmand Jacob Benzon, købte Gaarden. Hans Fader, Generalprokurator Niels Benzon, var Lægesøn fra Aalborg og blev Stamfader til en Godsejerslægt, hvis Navne findes i Herregaarde som Benzon, Benzondal, Benzonslund (se ovenfor). Jacob Benzon endte som Elefant-ridder, forinden havde han solgt Gundetved til Stiftamtmand Adler, en Søn fra Adlersborg. I de 30 Aar, Adler ejede Gundetved, var den forbunden med de to forannævnte Gaarde, Egemarken og Algestrup, som Adler oprettede 1756 af en Landsby paa 10 Gaarde.

Da Stiftamtmand Adler forflyttedes til Norge i 1755 solgte han sine sjællandske Gaarde, og Gundetved skiftede ofte Ejer, til den i 1782 solgtes til Generalkrigskommissær Selchau, i hvis Slægt den endnu er. Ved 1800 fik den sit nuværende Navn Selchausdal, og i 1856 en Hovedbygning, bygget af Arkitekt Herholdt, hvis Villie sikkert var god, men hvis Arbejder paa danske Herregaarde vil staa i 100 Aar som Minder om en Tid, der ikke alene savnede historisk Sans, men ogsaa ethvert Spor af arkitektonisk Smag. De Herholdtske Rædsler er jævnt fordelte over vore danske Øer.

Ham burde meget tilgives — han var en flittig Mand.

Men dejligt ligger Selchausdal med sin Løgekuppel under Skoves Ly paa Banken ved Tissø og spejder ud over Beltet mod Nyborg Kirkes spidse Spir. 600 Aars Historie har denne Gaard, faa Gaarde gør den Rangen stridig.

Norager.

A. JORGENSEN FOT.

Vi har nu behandlet de to Grupper af Vestsjællands Gaarde, der er knyttet til Dragsholm og Egnen om Tissø, samt Krongodset om Kalundborg; tilbage staar kun Antvorskovgodset i Slagelse Herred, der kun byder paa een anselig Herregaard, Store Frederikslund, men har skænket Vestsjælland en hel Række fortræffelige Hovedgaarde, ganske vist uden Interesse for Arkitekturens Historie. De stammer næsten alle fra Enevældens Tid. I Klostertiden laa ved Byerne kun Avls-gaarde, og selv de store blandt disse havde ikke Krav paa at regnes for Herregaarde.

Efter Frederik II's Død laa Antvorskov Kloster hen som Lensmandsæde. Den prægtige Kirke stod endnu, mens Huset var Embedsbolig og fortsatte som Amtmandsbolig, til Kong Frederik IV i 1703 oprettede et Grevskab for sin Maitresse, Grevinde Viereck og deres lille Søn. Baade Moder og Barn døde, — i Frederik IV's Bastarder var der ingen Livskraft, — og Kongen oprettede saa af Antvorskov et af disse Ryttergodser, hvormed han ca. 1720 lyksaliggjorde Landet. Til dette Rytterdistrikt lagdes Gaardene Pebringe, Lystager og Landsbytorp. Ryttergodset bestod til 1763, det svarede ikke Regning, og ved dets Ophævelse skabtes der Landet over i de

12 Rytterdistrikter en Række Herregaarde, der endnu bestaar og ofte udmærker sig ved smukke Rokoko- og Empirebygninger, der skyldes 1800 Tallets fortræffelige tyske og franske Arkitekter.

Antvorskov solgtes i 1774 for 75,000 Rdlr. for de 1700 Tdr. Hartkorn, hvoraf det bestod, til Finansraad C. D. F. Koes, hvis evige Samvittighed tynges af en Vandalisme, der spotter enhver Beskrivelse. Han nedrev den pragtfulde Klosterkirke og brugte Stenene til Opførelse af Falkenstein, som han oprettede i Stedet for det nedlagte Pebringe.

I Falkensteens ubetydelige Raalænge paa et Stokverk med høj Kælder staar Munkenes Klosterkirke fra Valdemarernes Tid gemt. Den tilhørte midt i 1800 Tallet den bekendte Etatsraad Manthey, hvis Navn er bevaret som Nationaløkonom. I den nyere Tid ejedes den en Række Aar af Landstingsmand Etatsraad Jacobsen, i hvis Slægt den endnu er. I Udbygningernes Bindingsværk fra 1775 staar de gæve Munkesten ligeledes, nu som Værn for Landmændenes Heste og Køer.

Selve Antvorskov Klosters Gaarde blev splittet mellem mange. Koes var ikke for ingenting Finansraad. En Del fik den bekendte Frederikke Brun's Mand, Etatsraad Brun, der var en dygtig Landmand. Han oprettede af Antvorskov de fire Herregaarde Charlottendal, Idagaard, Carlsgaard og Brænderigaard, om hvilke intet særligt er at melde.

Endelig opstod af Antvorskov Gods den smukke Gaard Valdemars Kilde, der tilhører Slægten Neergaard og er forsynet med meget smukke moderne Bygninger, der viser os, at vore Arkitekter igen har lært at tegne og bygge.

Ogsaa Valbygaard, som vi ovenfor har omtalt draget ind under Ryttergodset. Den tilfaldt ved Salgene Slægten Castenschiold, en Slægt af Landmænd og Officerer, der fremstod sammen med Slægten Neergaard og erhvervede meget Gods i Midtsjælland og Sydsjælland. Til den Slægt er nu knyttet over et Dusin af Sjællands berømteste Rigsraadsadelsgaarde.

Slægten stammer fra Angel. Johan Lorenz Castenschiold tjente sin Formue paa St. Thomas og købte Knabstrup i Holbæk Amt, han blev adlet 1745, hans Søn Jørgen Frederik Castenschiold, Generalmajor til Hørbygaard, erhvervede Valbygaard 1776 og Frederikslund 1787.

St. Frederikslund.

A. JORGENSEN FOT.

Valbygaard solgtes til den berømte Statsminister Steman, der samlede en Del Gods, og desuden som Skoleherre paa Herlufsholm, Direktør for Sorø og Administrator for talrige Ejendomme, ledede en stor Del af det sjællandske Godsvæsen i den første Halvdel af 1800 Tallet; foruden at være Danmarks almægtige Førsteminister, til Junigrundloven rev ham af Pinden.

Hovedbygningen er opført i moderne nederlandsk Renæssance — den ret slemme moderne Rosenborgstil — af Hofjægermester Bech, hvis Slægt overtog Gaarden efter Steman og besidder den endnu. Cement og Fabrikmursten erstatter Fjerde Christians Sandsten og haandstrøgne Sten her, som overalt i den Tids Arkitekters Forsyndelser.

Frederikslund blev oprettet i Kindertoft Sogn af Landsbytorp og Dævidsrød i 1673. Ejeren var Poul Nielsen, adlet Rosenpalm, der ogsaa ejede Brorupgaard, Nabo til Valbygaard, som han omtrent samtidig oprettede. Brorup fulgte efter et Salg 1855 Valbygaard, den havde en Tid tilhørt selveste Baron Ludvig Holberg som en Del af hans Baroni, og gik med dette til Sorø for atter derfra at blive solgt ved 1805.

Frederikslund derimod solgtes fra Ryttergodset, som det var

tilfaldet, under Navnet Dævidsrød og Landbytorp til forskellige Ejere, men forenedes i 1783 under General Eicksted, kendt fra Struensees Fald. Her opførte Generalen den anselige Barokbygning, der endnu lyser over det flade Land paa Baggrund af Parken. Da Castenschiolderne i 1786 købte Gaarden, fuldførte de Bygningen. Frederikslund er endnu i Slægtens Eje

Medens Ryttergodset laa ret samlet om Slagelse By, og de deraf oprettede Herregaarde ikke er helt faa i Tallet, er den vestlige Del af Herredet, Egnen mellem Korsør og Skelskør meget fattig paa Herregaarde.

Ved Korsør ligger Taarnborg, som vi tidligere har omtalt, og Taarnholm paa fladt Land ud mod Havet. Som egentlige Herregaarde skyldes de begge Christian Eggers, der i 1766 købte Taarnborg og ved 1800 frasolgte det nuværende Taarnholm. Han har bygget begge Huse i solid sjællandsk Barok. Taarnborg ligger under en Bakke, omgivet af Park og Skov, Taarnholm mere frit. Begge Gaarde har i de forløbne Aar tilhørt mange forskellige Ejere af Adel og Landmandsslægt, af og til har Købmænd erhvervet dem og haft dem i kortere Aaremaal.

Syd for Korsør ejer Greveslægten Moltke to Gaarde, Espe og Bonderup, af hvilke den sidste er oprettet af en Bondeby i første Fjerdedel af 1700 Tallet, som angivet i Slægten Daae til Borreby. Espe har været forenet med Basnæs og Borreby. Begge Gaarde kom til Moltkerne ved 1800—25. Hovedbygningen paa Bonderup er meget anselig, enetages med Hjørne- og Midterpavillon, opført 1862, men uden udpræget Stil. Espe er meget smagfuld og moderne indrettet og virker ved sit brede og høje Empirehus med Gaardslænger ganske anseeligt. Borggaardsanlægget er typisk for Begyndelsen af 1800-Tallet, men Huset er ombygget i vor Tid.

Et smukt samlet Anlæg i et Stokværk danner Nordruplund, mens Antvorskov Parcelgaard og Charlottendal er ganske uden Arkitektur.

Basnæs og Borreby, de to Herregaarde, der ligger tæt udenfor Skelskør, hører strengt taget ikke til den Kreds af Gaarde, vi her har behandlet, de ligger begge i Vester Flakkebjerg

Herred i Sorø Amt. Men landskabsmæssigt hører de med til Skelskøregnen og faar saaledes deres Omtale her.

Begge er de gamle som Gaarde, selv om Traditioner, der henfører Basnæs til Søkrigeren Bas, og Borreby til Marsk Stig, næppe har noget med Virkeligheden at gøre. Som Bygningsmonumenter er de vidt forskellige, Borreby er en herlig gammel Renæssancegaard, en værdig Søster til Hesselagergaard paa Fyn, bygget af den samme mægtige Kansler Johan Friis, der styrede Riget under Christian den Tredie, og af sin Fjende, Dronning Dorthea, benævnedes „den hvide Ræv“. Der er dem, der regner Borreby for den skønneste af alle Danmarks Herregaarde.

Helt anderledes er det med Basnæs. Dens Hus var oprindeligt et Renæssancehus med Rundler eller Hjørnetaarne som saa mange andre; det brændte ned, og sidst i 1700 Tallet lod den daværende Ejer et jævnt og skikkeligt Hus opføre med Bevarelse af Hjørnetaarnene. I 1837 lod den daværende Ejer dette Hus nedrive og efter Professor Hetsch's Tegning opføre en mægtig rød Bygning i den fortvivlede Normannerstil, som Hetsch yndede.

Det er slemt at skue, skønt Naturen i Aarenes Løb har søgt at raade Bod paa Synderne ved at lade Vedbend gro over de røde Sten. Kælderrummene minder endnu om Renæssance-tiden. Som Beboelse er Huset udmærket, og vore Bedsteforældre, der ikke havde megen Sans for Arkitektur, fandt det vist meget herligt. Nu glæder vi os over dets smukke Beliggenhed og sender Professor Hetsch et Suk.

Som det er at vente har Basnæs og Borreby ikke lidt Historie fælles. Basnæs nævnes første Gang midt i 1400 Tallet i Lungernes Besiddelse. Ved 1500 tilfalder det den lollandske Adelsslægt Krasse, der ejede den til 1620, da den, efter i kort Tid at have tilhørt Christian den Fjerde, gik over til Axel Arenfeldt, en Frænde til den gamle Synder paa Gundetved. Han var en meget fremragende og lærd Mand, der tog ivrig Del i Rigets Styrelse, en pragtsyg og ødsel Mand var han, men ved Giftermaal samlede han store Rigdomme. Han døde Aaret før den gamle Konge, som han havde tjent hele sit Liv, selv blev han kun 53 Aar gammel.

Han opførte paa Basnæs en stolt Gaard, Langebek be-

tegner det som „et mægtig stort Hus, bygt paa sin Italiensk“, det var eenfløjet med et højt rundt Trappetaarn efter Tidens Skik, og Kamgavle. En Port i Ladebygningen er endnu delvis bevaret med latinske og spanske Inskriptioner fra Axel Arenfeldts Tid.

Sønnen Jørgen Arenfeldt arvede Basnæs og ejede det til 1676. Dette Aar solgte han Gaarden og drog til Rugaard, hvor han gjorde sig berygtet som „Heksehammer“ og Opbrænder af skikkelige gamle Kællinger, der blev beskyldt for Trolddom.

Basnæs skiftede i den følgende Tid Ejere ustandseligt, til Gaarden i 1806 havnede hos Sukkerrafinadør Christian Frederik Fiedler, som ejede den i tre og tyve Aar. Det var ham der skabte den herlige Have, som endnu er en Seværdighed. Hans Enke ejede Gaarden til 1857, ved hendes Død blev den købt af Jacob Brønnum Scavenius, en Broder til den rige indiske Købmand Peder Brønnum Scavenius, der ejede Gjorslev og Klintholm.

Han deler med Hetsch Ansvar for Hovedbygningen, var for øvrigt en dygtig Landmand og Fader til den ved Aarhundredskiftet kendte Politiker og Sportsmand Otto Brønnum Scavenius, der ejede Basnæs til sin Død 1913. Nu tilhører den Grev Eiler Moltke, en Søn af Grev Christian Moltke til Lystrup, der i en lang Række Aar var en af det Estrupske Højres ledende Mænd.

Borreby's Historie er tungere og betydeligere end Basnæs'. Digteren H. C. Andersen, der fandt et gæstfrit Hjem paa Basnæs hos Jacob Brønnum Scavenius, har paa sine Sommerophold der ført Borreby ind i Verdenslitteraturen i sit Prosadigt om Valdemar Daa og hans Døttre. Og sandelig er Borreby egnet til at inspirere en Digter. Den nævnes under Navnet Burby allerede i 1345 som tilhørende Niels Jensen, vistnok af Urneslægten.

I 1392 tilhørte den Lars Nielsen Urne og blev Bispelen under Roskilde Domkirke, til Kristian den Tredie efter Reformationen skænkede sin tro Kansler Johan Friis Borreby. Det Borreby, der staar endnu, er Johan Friis' Værk, et fast og skønt Renæssancehus paa Overgang fra Sengotiken, en Blanding af Borg og Herremandshus, karakterfuldt og præget af

den urolige Tid da det blev til. Kanslerens Søn, Kristian, der var Kansler under Christian den Fjerde, arvede Borreby, og ved hans Død gik det over til Slægten Daa, idet Johan Friis' Datter-Datter var Enke efter Oluf Daa til Ravnstrup. Daaerne var en sjællandsk Slægt, der ejede en Række betydelige Gaarde i Flakkebjerg og andre sydsjællandske Herreder. Den havde kulmineret med Rigsadmiralen Claus Daa, der ogsaa ejede Borreby. Efter Enevældens Indførelse gik det tilbage for Slægten, dens Tragedie endte i Guldmageren Valdemar Daa, der fattig og forladt af alle, kun fulgt af sine Døtre, med sin Knortekæp i Haanden gik ud over Markerne, hvor Vinden susede og fortalte Verden Eventyret om den sidste Daa paa Borreby.

Hans Nabo, Ove Ramel til Basnæs, overtog Gaarden for Gæld, Guldmageren afslog stolt et Tilbud om at bo der for Livstid. Og efter at have passeret flere Ejere, havnede Borreby hos Slægten Castenschiold, der ovenfor er omtalt.

Den købtes 1783 af General Joachim Melchior Holten v. Castenschiold, der havde den Vanskæbne at kommandere Landeværnet ved Køge i 1807, da de sjællandske Bønder formædeligt tog Flugten ved Synet af de engelske Soldater. Generalen var uden Skyld deri, hans Sønnesøns Søn, Carl Vilhelm Behagen Castenschiold, indskrev sit Navn med Hæder i dansk Krigshistorie som Løjtnant i Dybbøl Skanse Nr. 2.

Han styrede Borreby som en dygtig og nøjsom Landmand, der selv tog Haand i alt i de 55 Aar, han stod for Styret. Nu ejes Borreby af hans Søn, Adolf Frederik Holten Castenschiold. I Firserne blev den gamle Gaard gennemgribende restaureret, og i de senere Aar er Arbejdet fortsat. Helt tilfredsstillende er Restaureringen ikke, skønt den bedste Medhjælp blev benyttet, men Borreby er navnlig i det ydre et stolt og herligt Mindesmærke over den gamle Kansler og den dygtige Rigsraadsadel i 1500 Tallet.

Vi har nu gennemgaaet de vestsjællandske Herregaarde, saavidt som den begrænsede Plads tillader det *). Deres Hi-

*) Billederne er Gengivelser af Fotografier, tilstillede Red. af de lokale Turistforeninger.

storie kaster et vist Lys over Herregaardshistorien fra Middelalderen til vore Dage, men de Navne, der nævnes blandt Ejerne, hører ikke til vort Fædrelands mest kendte. Og hvad Skønhed og Ærværdighed angaar, er Egnen relativt fattig. Et middelalderligt Monument af høj Rang finder vi i Dragsholm, en dansk Rigsraadsadelsgaard i Vedbygaard og Borreby, og i Lerchenborg et af de skønneste Monumenter fra den Tid, da de franske Ludvigiers Bygningsstil kom til vort Fædreland. Men ellers skylder vi Naturen, det bølgende Land, de udstrakte Skove, Bæltets og Vigenes blinkende Vand de fleste Skønhedsindtryk, vi modtager. Ganske ejendommelig og enestaaende i Landet er Herregaardsansamlingen ved Tissø. Her har været godt at være, og her har Riddersmænd tidlig slaæet sig ned. Krongods, Bispegods og Klostergods tilhører en fjern Fortid. Adelsgodsernes Tid er nu ogsaa forbi. Herregaardene bliver Landbrugscentre og saa kommer.....?

Hvo ved det og hvem kan spaa derom!

Palle Rosenkrantz.

Bagerov i Lille Egebjerg i Odsherred.

S. BAY FOT.

Bryggers og Køkken i Svallerup.

H. ZANGENBERG FOT.

GAMLE GAARDE OG HUSE I VESTSJÆLLAND

Af H. ZANGENBERG.

SJÆLLANDS naturlige Grænse mod Vest udgøres af Storebælt, og man skulde vel derfor kunne vente, at Bæltfiskeriet havde sat et vist Præg paa Bygningskulturen langs Kysten, men søger man paa en Udfærd i Vestsjælland efter udprægede Samlinger af gamle Fiskerhuse, Fiskerbyer eller Fiskerlejer langs Storebælt, bliver man imidlertid skuffet. Ved at gøre sig bekendt med vestsjællandske Egne, hvad enten det er med Odsherred, Refsnæs, Reersø eller Korsør- og Skelskøregnen, vil man snart faa det Indtryk, at det er Agerbruget, der er Hovederhvervet. Landet med dets Marker, Skove og Søer er afgjort et Ager- og Bondeland, og det er Bondekulturen, som i høj Grad har sat sit Præg paa Bygningernes Udseende og Indhold.

Særegent for de gamle sjællandske Bondebygninger er dette, at de er hvidkalkede, og overalt vil man ved de gamle Bondegaarde og Huse møde de lave og lerklinede Længer, hvis Vægge gennem Tiderne ved den aarlige Kalkning har faaet et saadant Overtræk, at det ofte kan være vanskeligt at skimte blot den mindste Antydning af det meget beskedne Bindingsværk, som skjuler sig bag Hvidtekalken. Det var fra gammel Tid en, man kunde vel næsten sige lovfæstet Skik, at Bønderbygningernes Vægge skulde være hvidtede til Pinse, og der kunde vel næppe findes det Hjem i Landsbyen, som ikke havde faaet „spakt“ (spækket, d. v. s. ler- eller kalkudbedret) og hvidtet Væggene til Pinsedag. Denne gamle sjællandske Skik havde vel ikke alene sin Aarsag i Nødvendigheden, men ogsaa deri, at man udadtil vilde vise en vis

Reerso — Byen set fra Syd.

H. ZANGENBERG FOT.

Sans for det velholdte Hus. Maaske var dog Hovedaarsagen til Skikkens Fastholdelse mangt et Sted den, at Ejeren af Fæstegaarden, Herremanden, i Fæstebrevene forlangte dette aarlige Eftersyn, der skulde være foretaget inden Pinsen.

Imidlertid, hvor smuk end Skikken er, har den dog ofte været af det onde og er i mange Tilfælde blevet Aarsagen til de gamle Gaardes hastige Forfald, thi vel dækkede og skærmede det ret tykke Lag Hvidtekalk baade den ujævne og bugtede Lervæg samt Bindingsværket, men Hvidtningen hindrede Tilsynet med det spinkle Vægtømmer, hvorved Fugtighed og anden Ødelæggelse fik frit Spil og sikkert ofte forkortede Bygningernes „Levetid“.

Den gamle sjællandske Gaard er overordentlig malerisk. Vore større Malere kan tale med herom, og de har bidraget meget til at fæste dens Popularitet indenfor en større Del af Befolkningen, ja, det er ikke frit for, at den hvidkalkede sjællandske Bondegaard med det mosgroede Straatag, og de i Nutiden uregelmæssigt anbragte Vinduer og Døre af forskellig Størrelse, ofte er blevet fremhævet paa Bekostning af andre danske Egnes Gaarde. Maaske er det Gaardenes jævne og beskedne Ydre, der gør sit til, at man saa gerne ser dem i

*Gaard fra Topshøj i Lyngsø Sogn, Alsted Herred.
Vistnok Sjællands ældste kendte Gaard.*

H. ZANGENBERG FOT.

det sjællandske Landskab, som de saa fortræffeligt vokser sammen med, uden at virke paatrængende over for Omgivelserne, men deres nutidige Efterfølgere har i de senere Aar faaet en saa forøget Vækst, at man, i hvert Fald i Landsbyerne, hyppigt maa lede ret længe efter en gammel Gaard.

De faa gamle Gaarde, som er blevet bevarede til vor Tid, stammer fra det 18. Aarh., ja, undertiden, som f. Eks. paa Refsnæs, er de ikke ældre end fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, og det er kun faa Gaarde, som kan føres tilbage til Slutningen af 1600 Tallet, men de findes dog, som det ses af den i det efterfølgende omtalte Gaard fra Topshøj, Syd for Sorø. Udskiftningen, den store Fornyer af de gamle Landbrugstilstande, der raadede indtil 1770—80'erne, medførte en større Udflytning af Landsby-Gaardene og en stærk Forstyrrelse af de gamle Landsbyformer. De nye udflyttede Gaarde blev da ikke sjældent bygget paa en anden Maade, stundom ogsaa af andre Materialier end de gamle Gaarde, som havde ligget inde i Landsbyerne. Kun meget faa Byer paa Sjælland har endnu i vor Tid bevaret sit gamle Præg, og her har netop Vestsjælland en By som Reersø at opvise (se

Gaard fra Reerso, Helsingø Sogn i Lovø Herred.

H. ZANGENBERG FOT.

Billedet af denne Landsby), som i hvert Fald indtil for en halv Snes Aar siden gav et godt Billede af den gamle, tætte og maleriske Landsbybebyggelse, som var almindelig forinden Udskiftningen.

Men selv om der i Landsbyerne hist og her endnu er bevaret enkelte gamle Gaarde, saa har den Udvikling, der skete med Landbruget i den sidste Tredjedel af forrige Aarhundrede, og som betegner et afgjort Brud med gammel og nedarvet Sæd og Skik, i meget væsentlig Grad omformet de ældre Gaarde, og i Nutiden findes kun Brudstykker her og der af den tidligere gamle Byggeskik. Den nutidige gamle vestsjællandske Gaardform er næsten overalt den sluttede firelængede, og Længerne er ikke sjældent helt sammenbyggede, dog kan Beboelselængen, eller „*Stuelængen*“ som den kaldes, ligge frit, og en enkelt Udhuslænge kan ligeledes være fritliggende. Men den helt sammenbyggede Gaard har dog ofte i ældre Tider vekslet med andre Gaardformer, og den trelængede Gaard samt de helt fritliggende fire Længer har ikke tidligere været saa ukendte, som de nu er. Undertiden har der i enkelte af Landsbyerne været hele Grupper af tre- og firelængede Gaarde, sammenbyggede i Række efter hin-

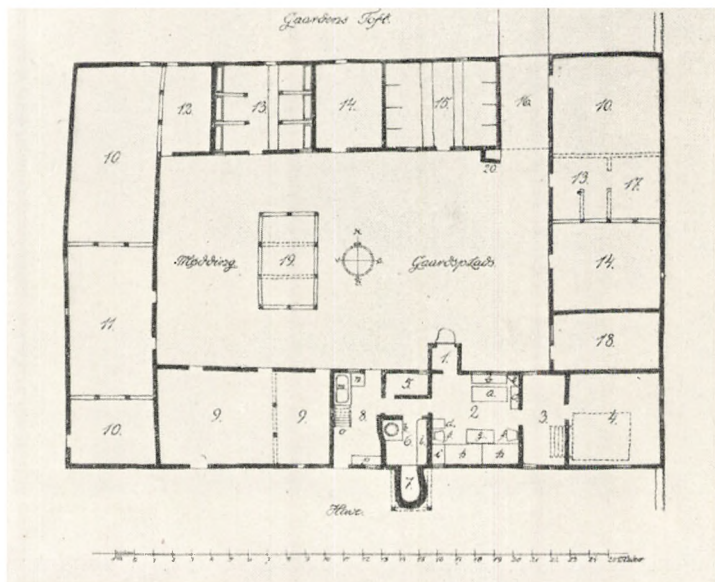

gaard fra Ellede i Raklev Sogn, Arts Herred.

H. ZANGENBERG FOT.

anden, ligesom de saakaldte „*Tvillinggaard*“, to sammenbyggede Nabogaarde, som broderligt delte den Længe, der adskilte Gaardspladserne, ikke har været usædvanlige. I Nutidens Landsbyer vil man forgæves lede saavel efter *Tvillinggaardene* som de sammenbyggede *Gaardgrupper*, de er forlængst forsvundne.

Den sjællandske Gaards hvide Ydervægge har kun faa Vinduer, Døre og Lemme mod Alfarvej og Have, maaske et Levn fra Tider, hvor det kunde være nødvendigt at stænge for sig og sine, og i Nutiden lukker disse Vægge uden Aabninger for den Vejfarendes Nyfgenhed. Tidligere kunde de hvide Vægge være dækkede med et beskyttende Halm- eller Rørlag, en Beklædning, der senere er blevet opgivet, men kan dog endnu findes paa enkelte gamle Bygninger. Ydervæggene kan her og der være brudt af de saakaldte „*Luder*“, mindre Tilbygninger, som Længetaget er ført ned over, hvorved Ydervæggene paa dette Sted bliver lavere end de øvrige Vægge, og Stuelængen havde i ældre Tider, hvor man i Gaardene selv bagte det Brød, der var nødvendigt for Gaardens Husholdning, altid en Tilbygning: Bagerovnen, der skød sig frem for Ydervæggen som en stor og bred Hvælving, enten

Grundplan af en Gaard fra Topshøj i Lyngø Sogn, Alsted Herred.
(Maalt af Forf. 1915. Rekonstruktion).

Gaarden er den ene Halvdel af en Tvillinggaard. Nabogaarden blev flyttet ud paa Marken ved Udskiftningen. Indretningen er typisk for den ældre midt- og vestsjællandske Fæstegaard:

- 1) Forstue i Bislag. 2) Dagligstue. 3) Mellem- eller Ølkammer. 4) Øverststue. 5) Spisekammer.
- 6) Skorsten. 7) Bagerovn. 8) Stegers (Bryggers). 9) Hølader. 10) Løder. 11) Tærskelo. 12) l.o.
- 13) Hestestalde. 14) Foderlo. 15) Kostald. 16) Port. 17) Faarhus. 18) Karlekammer.
- 19) Svinebod. 20) Hundehus.

a) Bord. b) Gaasebænk. c) Bordendebænk. d) Bilæggerovn. e) Hjørneskab. f) Stole. g) Egekiste.
h) Himmelsenge. i) Slagbænk. k) Bryggerkedel. l) Arne. m) Olde. n) Vask. o) Trappe til Loftet.

dækket af et Halvtag eller ogsaa af en mindre Udbygning med Heltag over, som kaldtes „Bagerovnskkuret“.

I ældre Tider fandtes kun sjældent nogen anden Indgang til Gaarden end „Gadeporten“, og man maatte gennem denne for at kunne komme ind i Gaardens Længer. Naar Porten var stænget, var der saaledes lukket for Gaarden, men i Porten var der dog gerne en Laage for Beboerne, og ofte fandtes endnu en Port, „Tofteporten“, hvorigennem man kunde komme ud til Gaardens Toft eller Mark. Gaardenes Længer er altid ret smalle, og de indvendige Rum optager hele Husets Bredde, kun sjældent er de delt ved et Skillerum i Bygningens Længderetning. Stuehuset indeholder som Regel de faa Rum, der

*Vognbod ved en Gaard i Jerslev i lille Englede Sogn, H. ZANGENBERG FOT.
Arts Herred.*

hører Beboelsen til, og kan desuden have et eller to Udhusrum. Staldene, d. v. s. Heste- og Kostalden, er enten samlede anbragt i een Længe eller adskilte og hver henlagt til sin Længe. Den øvrige Plads i Udhuslængerne optages af Lader og Loer, saaledes at hver Sædart har en Lade med vedliggende Lo, ligesom der ogsaa kan være indrettet baade Karlekammer, Hugge- og Tørvehus, Hønse- og Faarehus i Ud-længerne, dog findes ikke *alle* disse Rum i enhver Gaard. Selve Stuehuset ligger aldrig langs Vej eller Bygade, men er gerne anbragt parallelt med Gadelængen eller vinkelret paa denne, for det meste solret, d. v. s. med Gavlen i Øst og Vest, og Stuehusets smaa og lave Vinduer, der i ældre Tid havde blyindfattede Ruder og gerne var ens af Størrelse, vender for det meste mod Syd, og altid ind mod Gaardspladsen, dog danner den gamle Refsnæsgaard en Undtagelse herfra.

En af de ældste sjællandske Gaarde fandtes indtil for en halv Snes Aar siden i Topshøj, Syd for Sorø, og som denne var de fleste af de midt- og vestsjællandske gamle Gaarde fra Tiden før og efter Aaret 1700 indrettet. Vi skal derfor se

*Bislag paa Stueløngen i en Gaard i Uglerup,
Horby Sogn i Tude Herred.*

S. BAY, ASNÆS FOT.

noget nærmere paa denne Gaard, som den var lige efter Udskiftningen, da Nabogaarden, hvormed den var Tvillinggaard, var blevet udflyttet paa Marken. Naar man var kommet gennem *Gadeporten* (16), her Gaardens eneste Port, og havde undgaaet Lænkehundens ikke altid lige venlige Hilsen — den havde sin Plads ved Porten i et særligt bygget Hus (20) — saa man ud over den rektangulære Gaardsplads med den toppede og ujævne Brolægning. Midt for sig havde man Stuehusvinduerne, og længere nede paa Gaardspladsen, foran Møddingen ved Udlængerne, stod en „*Svinebod*“ (19), eller „*Havrebod*“, et Hus med aabne Vægge, hvis Stolper

Udbygning paa Gaardsiden af en Stuelænge
i Faarevejle, Ods Herred.

S. BAY, ASNÆS FOT.

var jordgravede og foroven endte i en naturvokset Kløft („Tvege“), som bar Bjælkerne, og herpaa var lagt Stænge-loft, hvorpaa Havren, som skulde bruges til Saasæd, blev sat i Stak.

Rummet under Stænget kunde være lukket med en Halv-væg, saaledes at der blev en Svinesti, deraf Navnet Svinebod, thi til Svinene var der kun indrømmet et meget ringe Maal af Plads i de gamle Gaardes Udlænger. Ofte benyttedes saadanne Boder til Skjul for Vogne og Redskaber, og ikke sjældent var Boden anbragt uden for Gaarden paa dennes Toft (se Vognboden ved Gaarden i Jerslev), hvad der dog sikkert, ligesom Møddingens Udflytning fra Gaardspladsen, tilhører en nyere Tid.

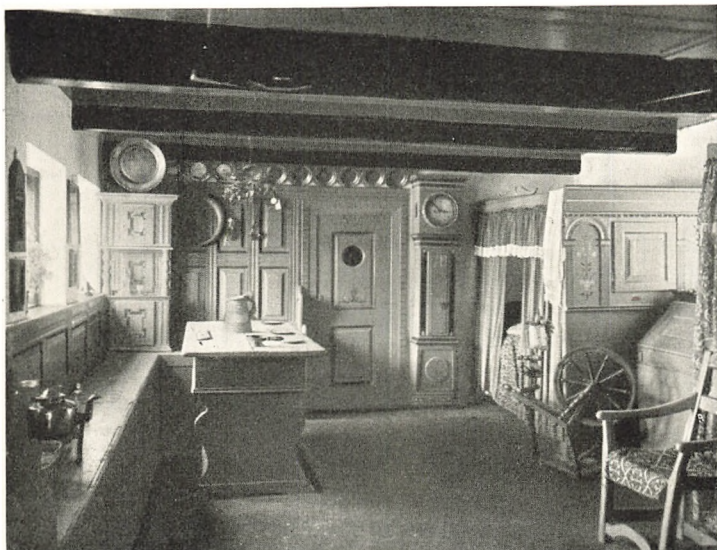
En Udbygning paa Stuelængen, som fangede Øjet ved Indtrædelsen paa Gaardspladsen i saavel Topshøjgaarden som i saa mange andre sjællandske Gaarde, var „Bislaget“, der indeholdt Husets Forstue (se Billedet fra Uglerup). Under-tiden kunde der ved Siden af Forstuen ligge et Spisekammer eller et mindre Beboelsesrum, hvorved Bislaget udvidedes til en hel lille Udbygning paa Stuelængen, saaledes som det ses

Dagligstue i en Gaard fra Reerso, Helsingør Sogn
i Lovø Herred, set fra Forstuedøren.

H. ZANGENBERG FOT.

paa Billedet af Gaarden i Faarevejle. Gennem den mørke Forstue i Bislaget (1) traadte man ind i Dagligstuen (2), og man havde da lige for sig Væggen mod Haven. Langs denne Væg stod i Flugt med hinanden 2 Egesengesteder, „Himmelsenge“ (h), med ternede og sribede Omhæng, og i Krogen, med det lille blyindfattede „Krogsvindue“ over, stod en kort „Slagbænk“ (i), rimeligvis Sengestedet for de mindre Børn. Foran Sengene stod en grønmalet Egekiste (g) med Jernbeslag, og ved Væggene et Par Stole med Halmsæder (f), den ene mellem „Bilæggerovnen“ (d) og Slagbænken, en lun Plads for Gammelmor, der gerne her syslede med sin Rok. I Stuehjørnet mod Gaardspladsen stod et rødmalet svært Egebord (a) med fire solide og smukt udsavede firkantede Ben, hvorpaa Bordets Skive, som var af et eneste Stykke Egetræ af ca. 5 cm's Tykkelse, hvilede. For Bordenden stod den rødmaledede „Bordendebænk“ (c), Husbondsædet, efter vanlig sjællandsk Skik længst borte fra Bilæggerovnen. Den var anbragt ved Siden af Vinduerne, for at Husbonden fra sin Plads kunde holde Øje med, hvad der foregik paa Gaardspladsen og se den Fremmede an, som kom paa Besøg. Under

Dagligstue i Museet i Stenstrup, Højby Sogn i Ods Herred. S. BAY, ASNES FOT.

Vinduerne stod langs Væggen „Gaasebænken“ (b), der var Sædet for Karlen, Husmanden og Drengen, Karlen sad nærmest Husbonden og Drengen længst borte, saaledes var Rangforordningen. Gaasebænken havde 3 Rum, og for hvert Rum var en Skodde, der kunde løftes, saa at man kunde anbringe Gæssene i den i Rugetiden. Skodden havde et hjerteformet Hul, der skaffede Luft til Gæssene, og disse kunde undertiden gennem dette Hul stikke Hovederne frem og „nive“ de paa Bænken siddende i Benene. Kvinderne sad i ældre Tider ikke ved Bordet under Maaltiderne, men stod op foran dette.

I Hjørnet stod i Topshøjgaarden det grønmalede „Hjørneskab“ (e), i andre sjællandske Stuer var Hjørneskabet dog et saakaldt „Stolpeskab“ af den Form, som ses paa Billedet af Dagligstuen fra Reersø og Stuen fra Ods Herred i Stenstrup-Museum. Over Bordendepanelet var anbragt en „Tinrække“, hvor de blanktskurede Tintallerkener var anbragt, og sjældent manglede det 8 Dages Stueuhr hos den velstaaende Bonde i det 19. Aarhundrede. Stuegulvet var af stampet Ler, Væggene var hvidkalkede, og under Bræde loftet var der langs Stuebælkerne anbragt Hylder til de saa-

kaldte „Siebøtter“, hvori Mælken opbevarede. Som Dagligstuen i Topshøjgaarden var de fleste sjællandske Stuer, dog kunde der være nogen Forskel som f. Eks. i Odsherred, hvor Slagbænken havde Plads mellem Sengene under et Vindue og var formet som et Chatol, hvis nederste Forside ikke havde Skuffer, men kunde slaas ud, saa den blev Bunden til en Seng. Stuerne i Odsherred var gerne ret store, og det var her Skik, at der i Kakkelovnskrogen fandtes en lav, aaben Seng, vistnok oprindeligt til Børnene. Desuden kunde der i de sjællandske Stuer ved Siden af Bilæggerovnen, altsaa modsat Bordendebænken, findes en Bænk, „Tranikebænken“, (se Billedet af Refsnæstuen), som havde sit Navn af det høje Sidestykke, „Traniken“, der vendte udad mod Indgangsdøren.

Enkelte Steder fandtes malede Inskriptioner paa Panelerne som f. Eks. paa Bordendepanelet i en Gaard i Næsby ved Skoven i Sorterup Sogn, Slagelse Herred, hvor der stod:

Mine Agre mig føde,
Mig klæde mine Faar,
Mit Maaltid indrætter,
Hvad Huset formaaer.

Paa Panelet ved Tranikebænken, saa at Husbonden stadig havde det for Øje, stod følgende: „Lad dig og nøyes med dagligt Brød.“

Vender vi os nu fra Dagligstuen til de tilstødende Rum i Topshøjgaarden, saa laa „Ølkammeret“ (3) op til Dagligstuen. Brugen fremgaar af Navnet, og det var tyndt besat med Bohave, da der kun fandtes en gammel Egekiste, en Øltønde og en Lygte. Fra Kammeret var en Nedgang til Kælderen, hvor Øltønderne opbevarede med det hjemmebryggede Øl. Undertiden kunde dette Kammer kaldes „Mellemkammeret“ og være delt i to Rum: et Kammer med et Bord, en Bænk og en Seng — og et Spisekammer. Ved Siden af Ølkammeret fandtes „Øverstestuen“ (4), der havde Brædegulv, og heri stod en Seng, et Bord med 6 Træstole og 3 grønmalede Egekister. Paa Væggene hang et Par „Hængeskabe“, et lille Spejl og en „Pyramide“, endvidere opbevarede her 17 Tintallerkener. Op til Dagligstuens anden Side laa „Skor-

stenen" (6), og heri var anbragt en „Grukedel“ (Bryggerkedel k), samt „Arnen“ (Ildstedet l), hvorpaa Maden lavedes. Over Arnen var Indfyringen til Bilæggerovnen anbragt, og op til Ydervæggen udenfor denne laa Bagerovnen (7). Over Skorstensaabningen ud mod Gangen mellem „Stegerset“ (Bryggerset 8) og Dagligstuen fandtes „Skorstenshammeren“, en kortere Bjælke, der bar Skorstensvæggen oven over. Herpaa kunde der, omend sjældent, være skaaret en Indskrift, som f. Eks. i et Hus i Neble, Boeslunde Sogn, hvor der paa Skorstenshammeren stod: HERREN BEVAR LIVS OCH ILD RVDOLF F B 1704, men den har dog sikkert før i Tiden været anbragt i en Gaard i Byen. Den sjællandske Gaard havde i ældre Tid *kun een Skorsten*, hvorved samtlige Ildsteder var samlede, og i denne Skorsten, der var Gaardens egentlige Køkken, stod Husmoderen saa at sige under aaben Himmel og lavede Maden. Røg var der stadig og ingen Vinduer, Lyset kom fra oven gennem Skorstenspipen, og det var et ejendommeligt, men saare ubehageligt Opholdssted for Gaardens Kvinder, især naar der var Ild paa alle fire Ildsteder paa een Gang, hvad der kunde hænde, eller naar det regnede eller sneede ned gennem Skorstenspipen. Mærkeligt nok holdt denne Ildstedsanordning ud adskillige Steder indtil den sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, ja, enkelte Steder har man endnu i vor Tid beholdt de gamle Skorstene og blot lukket dem med en Jerndør, men inde i Skorstenen har den gamle Køkkenarne ofte faaet Lov at blive staaende, og paa Jernstangen over Arnen har der endog kunnet være gemt eller glemte den gamle „Grydekrog“, hvori Gryderne blev hængt op over Arneilden.

Foran Gangen laa ud mod Gaardsiden „Spisekammeret“ (5), og i Stegerset (8) foregik den grovere Tilberedning af Maden. Her stod „Olden“ (m), et stort Trækar af en udhulet Træstamme til Nedsaltning af Kødets. Olden var forsynet med Laag, og derover førte en Stige (o) op til Loftet. I Køkkenet fandtes en „Karstol“ og en Del Køkkensager af Træ, kun en Jerngryde og den store Kobberbryggerkedel var Metalbrugsgenstande. Undertiden fandtes ogsaa Lerpotter og Gryder, der solgtes til Bønderne af de omkring kørende Pottedyder. I Stegerset, der var brolagt, kunde somme Steder Pi-

Stakkehave ved en Gaard i Klovby, Ubby Sogn i Arts Herred. H. ZANGENBERG FOT.

gens Seng være anbragt, og fra Stegerset var Husets eneste Udgang til Haven. Herude laa ofte *Brønden* med *Karm* og *Vippe*, men den kunde ogsaa findes paa Gaardspladsen eller Gaardens Toft (se Billedet af Stakkehaven ved Klovbygaarden).

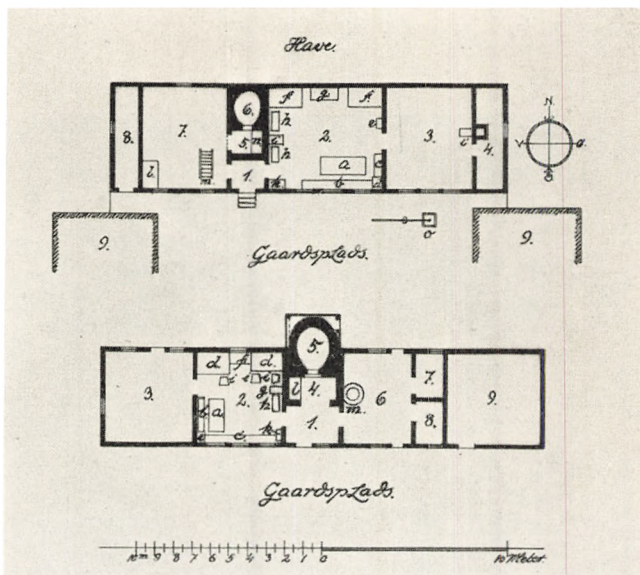
I Udlængerne laa op til Stuehuset 2 Hølader (9), derefter 2 Lader (10) med hver sin Lo (11 og 12), og i Gadelængen fandtes Hestestalden til Gaardens 6 Heste (13) og en Kostald (15), begge adskilte af en Foderlo (14), hvorfra man dog ikke kunde fodre, men skulde ud paa Gaardspladsen, helt op til Pladsen eller Krybben, hvis der var nogen, foran Dyrene med Foderet. I Østlængen var der et Faarehus (17) og endnu en Hestestald (13), hvori Gaardens Fjerkræ holdt til, og Svinene var der, som tidligere omtalt, sørget for Plads til i Svineboden. Op mod Øverstestuen havde Karlen sit Kammer (18), og heri stod et Egesengested og Karlens Kiste.

Kunde man have set Bindingsværket gennem Hvidtekalcken, vilde man sikkert have undret sig over, hvor lidt Tømmer, der var anvendt til Væggene. Fodtømmer manglede ganske, Stolperne stod direkte paa *Syldstenene* (Grundstenene), og mellem Stolperne fandtes ikke andet Tømmer end „Løs-

Gadeker i Svallerup.

H. ZANGENBERG FOT.

Grundplaner af Stuelængerne til en Gaard paa Reerso, Helsinge Sogn (efter Jens Kamps Samlinger i dansk Folkemindesamling) og en Gaard i Holten, Maglely Sogn i Vester Flakkebjerg Herred (Rekonstruktion efter en delvis Opmaaling af R. Mejborg, 1884).

Øverst: Reerso. 1) Forstue. 2) Dagligstue. 3) Øverstestue. 4) Ølkammer. 5) Skorsten. 6) Bagerovn. 7) Stegers. 8) Karlekammer.

a) Bord. b) Bænk. c) Bordendebænk. d) Stolpeskab. e) Stueuhr. f) Himmelsenge. g) Skab. h) Bænke. i) Bilæggerovne. k) Bord. l) Pigeseng. m) Trappe til Loftet. n) Arne. o) Brønd. Nederst: Holten. 1) Køkken. 2) Dagligstue. 3) Øverstestue. 4) Skorsten. 5) Bagerovn. 6) Stegers. 7) Pigekammer. 8) Saltkammer. 9) Udhusrum.

a) Skabsbord. b) Bænk med Panel over. c) Kiste og Gaasebænk. d) Himmelsenge. e) Skab. f) Skab. g) Bilæggerovn. h) Tranikebænk. i) Stole. k) Hængeskab. l) Arne. m) Bryggerkedel.

holtet", det vandrette Stykke, der i Højde med Vinduernes Underkant var indpasset mellem Stolperne, der som oftest var af Eg; men skønt man havde Mundheldet, at „Den, der bygger af El eller Pile, faar hverken Rist eller Hvile“, kunde man dog undertiden finde dette Materiale anvendt til Stolper. Disse blev foroven sammenholdt af det lange vandrette Stykke Fyrretømmer langs Husvæggen, som kaldtes „Leiden“ (eller Læden), og herpaa hvilede Spærene. Kunde man i Skovegnene se op under Straataget, vilde man i Stedet for Lægter paa Spærene finde lange Grene, „Rafter“, anbragt i samme Retning som Spærene, og disse Rafter støttedes af et Par mindre Aase, der var anbragt oven paa Spærene i Bygningens

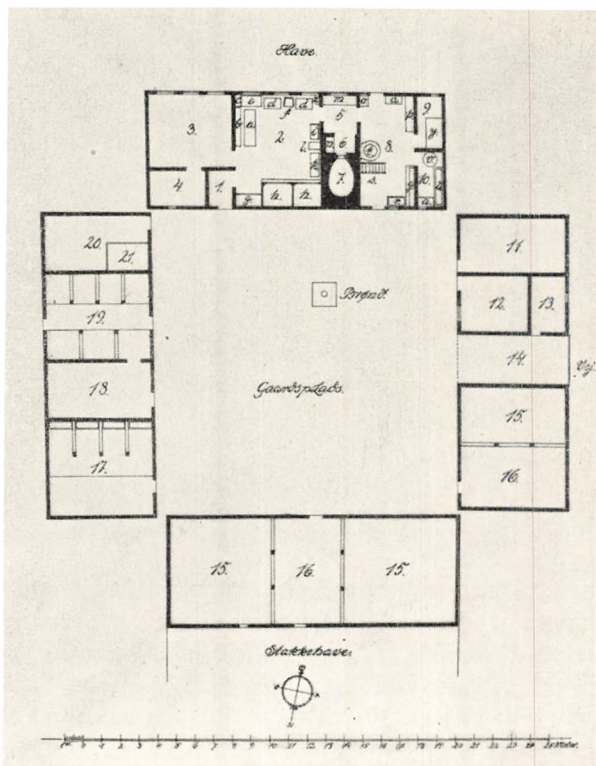

Interior fra en Gaard i Kongstrup paa Refsnæs, Ards Herred. H. ZANGENBERG FOT.

Længderetning. Oven paa Rafterne var anbragt et Lag af Kviste som Underlag (Brotag) for Straataget. Alt, saavel Rafter som Bro- og Straatag, var i ældre Tid sammensyet med Rødpilevidjer, og dette ejendommelige Tag, det saakaldte „Raftetag“, er gammelt i vort Land, idet det kan føres tilbage til Jernalderen.

Mellem Tømmeret var Lervæggene klinet paa en Risfletning, hvis lodrette Staver kaldtes „Støjler“ og de vandrette Kæppe, „Vender“, og Væggene havde efter disse sidste Navnet „Vindevægge“, ofte kaldtes de spøgende „Sidebensvægge“. Paa sine Steder, især i Odsherred, satte man lange Stykker „Sidebaand“ hen over Stolpernes indvendige Side i Stedet for Løsholter. De var ikke synlige udvendig, og man leder derfor forgæves paa denne Egn efter vandret Vægtømmer mellem Leiden og Syldstenene.

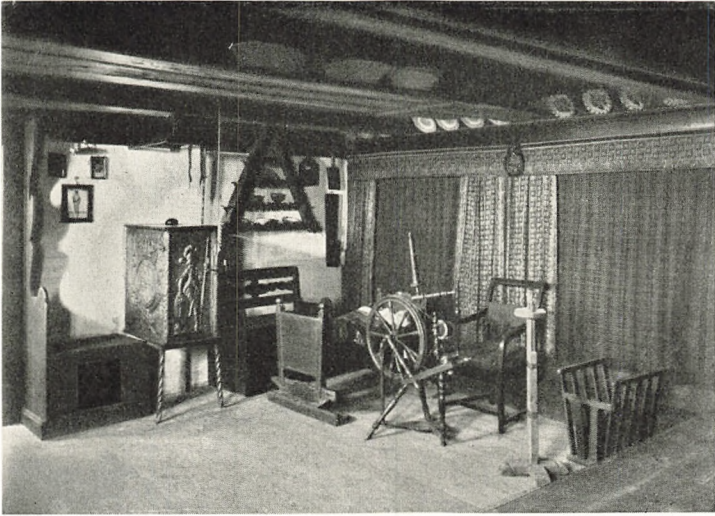
De gamle Gaarde var ret ensartede, og fraeregnet nogen Ombytning og forskellig Placering af Rummene, var der, i hvert Fald med Hensyn til Udhusrummene, ikke nogen væsentlig Forskel, derimod kunde der være nogen Forskel i Stuelængernes Indretning, som f. Eks., at der stundom ikke fandtes noget Kammer mellem Daglig- og Øverstestuen, hvad

Grundplan af en Refsnæsgaard i Ellede, Rasklev Sogn i Arts Herred.
(Maalt af Forf. i 1921. Rekonstruktion).

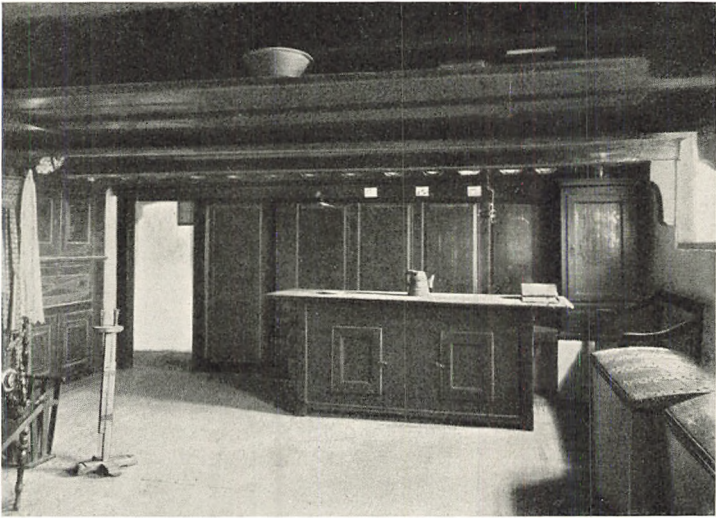
- 1) Forstue. 2) Dagligstue. 3) Overstestue. 4) Ølkammer. 5) Køkken. 6) Skorsten. 7) Bagerovn.
- 8) Stegers. 9) Pigekammer. 10) Spisekammer. 11) Tørvehus. 12) Karlekammer. 13) Høns.
- 14) Port. 15) Lader. 16) Løer. 17) Hustestald. 18) Foderlo. 19) Kostald. 20) Faarhus. 21) Svinestii.
- a) Skabsbord. b) Langbænk. c) Vraaskab. d) Kister. e) Bordendebænk. f) Stol. g) Skænk.
- h) Senge. i) Tranikebænk. k) Gaasebænk. l) Bilæggerovn. m) Bord. n) Arne. o) Tørvekasse.
- p) Hønsébænk. q) Bord med Tallerkenrække over. r) Vask. s) Loftstrappe. t) Bryggerkedel.
- u) Øllad. v) Saltmadskar. y) Pigeseng. z) Stueur. a₁) Borde.

der vistnok mest var Tilfældet i den sydlige Del af Vestsjælland, og der kunde være afvigende Skorstensanordning. Dette sidste ses især i Gaardene paa Reersø, hvor man fra Gaardspladsen kom ind i en Forstue (se Planen 1), og bag denne laa Skorstenen (5), men denne havde direkte Indgang fra Stegerset (7). Et lille Vindue kunde være anbragt i Væggen til Forstuen, og denne sidste maatte man passere, naar man fra Stegerset skulde ind i Dagligstuen med Maden.

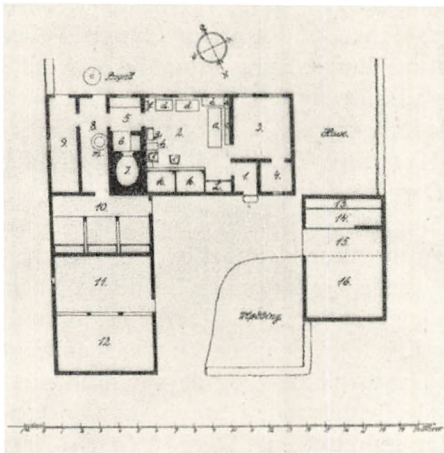
Kalundborg Museum : Refsnæs-Stue.

Den største Modsætning til de øvrige Gaarde var dog Refsnæsgaarden, og kom man ude fra gennem Porten ind paa Gaarspladsen, var man ofte i Tvivl om, hvilken af Længerne der var Stuehuset, da dette savnede Vinduer ud til Gaarden, og kun Skorstenen eller Udbygningen for Bagerovnen var Kendetegnet for Stuehuset. De blyndfattede Vinduer vendte alle ud mod Haven og var indvendigt tilgitrede med Jernstænger, sikkert af Frygt for Overfald eller Indbrud. Fra Refsnæsstuen kunde man altsaa ikke se ud i Gaarden, og selve Stuen adskilte sig fra den almindelige sjællandske ved den middelalderligt prægede Anordning (se Billederne fra Kalundborg Museum). Bordet, der i ældre Tider gerne var et „Skabsbord“ (d. v. s. havde Skabe i Bordfoden), var stillet langs Skillerummet ind til Øverstestuen, og langs denne Væg var anbragt en Bænk med Panel over (b), og paa Bænken sad Husfolkene, medens Husbonden havde sin Plads for Bordenden, paa Bænken (e) foran Vinduerne (se Grundplanen af Gaarden fra Ellede). Sengene (h) var anbragt langs Ydervæggen mod Gaardspladsen, og de var altid samlede. For det meste var de fastbyggede i Stuen, og i Forlængelse af Sengene var der indrettet en „Skænk“ (g), et fast

Kalundborg Museum : Refsnæs-Stue.

Skab mellem Gulv og Bjælken. Denne Stueanordning fandtes paa Refsnæs indtil 1921, men er vistnok nu helt forsvundet. Den har sikkert været almindelig paa Sjælland i tidligere Tider, og i Begyndelsen af 1880'erne fandtes den endnu i Sydvestsjælland, som det ses af Grundplanen af Gaarden i Holten, dog staar her Sengene (d) langs Væggen mod Haven

Grundplan af et Boelssted i Vollestrup, Raklev Sogn paa Refsnæs, Arts Herred (Maalt og rekonstrueret af Forf. 1921).

- 1) Forstue. 2) Dagligstue.
- 3) Øverstestue. 4) Kammer.
- 5) Køkken. 6) Skorsten.
- 7) Bagerovn. 8) Stegers.
- 9) Tørvehus. 10) Stald til Køer og 1 Hest. 11) Lo. 12) Lade.
- 13) Hønseshus. 14) Svinesti.
- 15) Vognport. 16) Redskaber.

- a) Bord. b) Bordendebænk.
- c) Langbænk. d) Kister. e) Vraaskab. f) Uhr. g) Tranikebænk.
- h) Bilæggerovn. i) Stole.
- k) Senge. l) Skænk.
- m) Bryggerkedel.

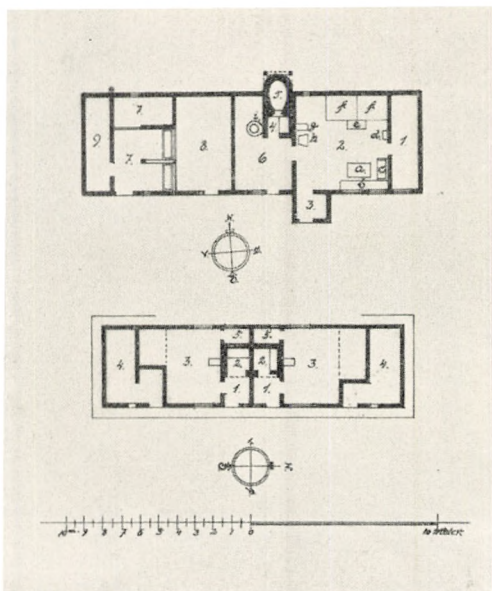

Husmandssted i Vedbynorre, Ottestrup Sogn i Slagelse Herred. H. ZANGENBERG FOT.

og er adskilte, imellem dem er et Skab (f) med Vindue over, og Udsigten mod Gaardspladsen er fri. Enkelte Steder kan man endnu finde Mindelser i Udstyr og Opstilling om den gamle sjællandske Stue, men aldrig nogen helstøbt saadan, og disse Levn af den gamle sjællandske Bondekultur bliver stadig sparsommere. Det vil vel derfor næppe vare længe, førend man kun har Museerne at ty til, hvis man vil se en gammel sjællandsk Bondestue.

Grundkærnen i den ældre sjællandske Landsby bestod af Bøndernes Gaarde, men der var dog ogsaa andre Bygninger, som satte sit Præg paa Landsbyen, nemlig det større eller mindre Husmandssted samt Indsiederhusene, og af disse var vel Husmandsstedet nærmest i Slægt med Gaardene.

Stueskikken i disse Boels- eller Husmandssteder er for det meste den samme som i Gaardene, maaske mindre righoldig i Bohave, omend der kendes Husmandssteder, der ikke stod tilbage i Udstyr for Bondegaardsstuen. *Boelsstedet*, eller det større Husmandssted paa Vestsjælland har sikkert hyppigst været en Vinkelbygning, men der kunde dog ogsaa være føjet en tredje Længe til, som det ses af Grundplanen af Boelsstedet i Vollerup paa Refsnæs. Sammenligner man Stuehus-

Grundplan af et Husmands-
sted fra Vedbynørre, Ottestrup
Sogn i Slagelse Herred, og et
Indsikkerhus i Fjenneslev,
Alsted Herred.
(Begge maatte af Forf.
i 1915—17).

Øverst : Vedbynørrehuset.
1) Kammer. 2) Dagligstue.
3) Forstue i Bislag. 4) Skor-
sten. 5) Bagerovn. 6) Stegers.
7) Stald. 8) Lo. 9) Lade.
a) Bord. b og c) Bænke.
d) Uhr. e) Kiste. f) Senge.
g) Bilæggerovn. h) Stol.
i) Bryggerkedel.

Nederst : Fjenneslevhuset.
1) Forstue. 2) Skorsten.
3) Dagligstue. 4) Tørvehus.
5) Spisekammer.

fløjens Indretning med Refsnæsgaardens, vil man ikke finde nogen væsentlig Forskel, kun er Stegerset her indskrænket til eet Fag, og et Tørvehus er føjet ind i denne Længe. Udhuslængen er indrettet efter det mindre Landbrugs Behov, men ogsaa her er Hovedtrækkene de samme. Størsteparten af Husmandshusene er dog enlængede og indeholder flere eller færre Rum. Et typisk Eksempel paa et saadant Hus ses paa Grundplanen af Huset i Vedbynørre.

Her findes Bislag (3) ligesom paa Bondegarden, og Beboelsen bestaar af Stegers (6) med den sædvanlige aabne Skorsten (4) med vedliggende Bagerovn (5) og Bryggerkedel (i). Op til Stegerset ligger Dagligstuen (2) med samme traditionelle Indretning som i Bøndergaardene, og et mindre Kammer (1) mod Østgavlen. Udhusrummene bestaar af en, efter Jordbrugsforholdene, større Lo (8), en Stald (7) og en lille Lade (9), idet Størsteparten af Afgrøden er stakket uden for Bygningen. Billedet af Husets Ydre viser, hvorledes Bygningen i Tidens Løb er blevet ændret. Bislaget er nedrevet, en nyere Skorsten er blevet opført i Husets Østende,

Indsiderhus fra Fjenneslev i Alsted Herred.

TH. GRAVLUND FOT.

og flere nye Vinduer og Døre er blevet anbragt. Det er en Skæbne, der er blevet mange Huse og Gaarde til Del i saavel Vestsjælland som andre Egne af Landet. Landsbyernes mindre Huse, *Indsiderhusene*, har gerne været Smaahuse uden Jordtilliggende, paa 5 à 6 Fag, med en beskedne Bolig, lidt Udhusplads til Brændsel og undertiden en mindre Lo med et Aflukke til et Svin eller et Par Faar. I sin mindste og simpleste Form bestaar Indsiderhuset af 2 sammenbyggede Boliger, som det ses paa Grundplanen af Dobbelt huset fra Fjenneslev. Boligen bestaar af et Køkken eller Forstue (1), Side om Side med Nabokøkkenet, saa at Skorstenen (2) bliver fælles for begge Boliger, og Huset faar derved kun een Skorstenspipe. Op til Køkkenet ligger Dagligstuen (3), med Indgang til et lille Spisekammer (5) bag Skorstenen, og udenfor Stuen findes et Tørvehus (4) med en Lude paa hver Gavl. Paa Billedet ses Husets maleriske Ydre, som det viste sig mod Landevejen, inden det for nogle Aar siden blev nedrevet.

Fælles for Husmands- og Indsiderhuset er dette, at de her og der har tjent som Bolig for Landsbyhaandværkerne, og der kunde derfor til selve Boligen være føjet et Værksted, sammenbygget med de andre Rum, hvis det ikke, som Sme-

dens, krævede en særlig Bygning, *Smedjen*, der ofte var en af Bygningerne paa Gadekærpladsen i den gamle Landsby, ligesom Sprøjtehuset.

Endnu præges Vestsjælland her og der af gamle Bygninger, Gaarde og Huse, som i hvert Fald i det Ydre viser den gamle Byggeskik, men de svinder Aar efter Aar, og med dem en egen Stemning, Hygge og malerisk Skønhed, som deres mere praktisk indrettede Efterfølgere ikke har formaaet at give vore Landsbyer.

*Fig. 1. Festdragt i Rosnes Sogn.
(Kalundborg og Omegns Museum. Efter J. S. Møller: Folkedragter).*

Fig. 2. Festdragt af Grønrejt fra Rosnes.
(Kalundborg og Omegns Museum. Efter J. S. Møller: Folkedragter).

LIDT OM FOLKEDRAGTERNE I HOLBÆK AMT

Af J. S. MØLLER.

BEFOKKNINGEN i Holbæk Amt, et Amt, der fra Naturens Haand er saa uhyre afvekslende og har saa uregelmæssig Form, tunget ud i lange Næs, har i adskillige Retninger været en mere trofast Værner om gammel Folkekultur end mange andre af Landets Amter. Dette gælder ikke mindst Folkedragterne, der paa Røsnæs (Refsnæs) har holdt sig endog et godt Stykke ind i indeværende Aarhundrede og i Amtets andre Egne først svandt i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede. Her, som andre Steder i Landet, er det dog Kvinderne, der har været de mest konservative i saa Henseende; ogsaa paa Røsnæs ophørte Manden at bære Folkedragt i forrige Aarhundrede.

Mandsdragterne har i det hele og store været ens i hele Amtet og har ikke i væsentlig Grad været anderledes end andre Steder paa Sjælland, og de har gennemløbet den samme Udvikling omtrent til samme Tid; thi Udvikling har der været, og Mændene har været større Slaver af Moderne end Kvinderne. Der gælder den almindelige Regel for Folkedragter overhovedet, at de har skiftet med visse Købstadsmoders Indtrængen i Landet, selvom Ændringerne har taget sin Tid, kortere og kortere eftersom vi nærmer os den nyeste Tid. Træghed har dog omtrent til vore Dage været karakteristisk for Bondebefolkningens Dragtskikke. Nu er dette jo anderledes. Men Bondebefolkningen viste i ældre Tid ogsaa en absolut Uimodtagelighed for Smitte af Modedragternes ofte smagløse, vilde og unaturlige Former; dem lod man i sin Tid

haant om ude paa Bondelandet. I det hele taget indtog Befolkningen dør altid en selvstændig Stilling til og Holdning overfor de ny Modestrømninger. Selvstændigheden viste sig deri, at man kun optog de kønneste Moder, og at man, om trent til Folkedragternes Slutningstid, haardnakket holdt fast ved de solide, hjemmevævede, uldne Stoffer med disses stærke, glade, livlige Farver, som Bonden sikkert har yndet siden Middelalderens og Renæssancens Dage. Selvstændigheden viste sig ogsaa deri, at man ingenlunde kastede Vrag paa alle de gamle Stykker paa en Gang, Dragterne udgjorde i gamle Dage tilmed en væsentlig Del af Bondens „Formue“, som man ikke saadan kastede bort, de var ogsaa meget holdbare, men man bibeholdt et og andet Klædningsstykke fra ældre Moder og tilpassede dem til de ny, saaledes at man dog fik en køn og harmonisk Dragt ud af hele S sammensætningen. Det sidste gælder nok særlig Kvinderne, hvis Dragter ændrede sig langt mindre og mere umærkeligt end Mændenes, ofte kun synlig i visse Enkeltheder, saaledes navnlig i Ærmernes og Kjolelivets Snit.

Selvom Kvinderne, der selvfølgelig bestemte, hvorledes Tøjet skulde væves, Vævningen fandt altid Sted ude i Smaahjem paa Landet, og hvorledes Farverne i dette skulde være, maatte tage Hensyn til det praktiske som til det økonomisk overkommelige og var stærkt bundne af Traditionen, saa har de dog stedse vist en mærkelig Sikkerhed og Smag i Farvesammensætning og i Farvesammenstilling, og til Kvindedragterne var der altid en Del, der maatte købes i Købstaden eller hos de omvandrende Bissekræmmere: Baand, Kniplinger og meget andet.

Alle Museer i Amtet har en Samling af Folkedragter fra Museets Omegn. Langt den største Samling findes i Kalundborg og Omegns Museum, hvis største Pryd de er, men ogsaa i Museerne i Holbæk, Stenstrup og Nykøbing samt i Museet i Tranebjærg paa Samsø findes gode Samlinger. Samsødragterne, der i visse Henseender frembyder særlige Enkeltheder, er ikke taget med ind i denne Skildring, da jeg ikke har haft Lejlighed til at foretage nogen indgaaende Undersøgelse af dem. Jeg maa derfor for disses Vedkommende henvise til Samlingen i det udmærkede Museum i Tranebjærg.

Mandsdragterne er overhovedet sparsomere repræsenteret i Museerne end Kvinde- dragterne, fordi de op- hørte før. Den herfra *ældste* kendte Form be- staar af en lang, uforet „*Trøje*“ af kipret, ens- farvet Vadmél, der naa- ede under Knæene; den har ingen Krave, har store Knaphuller, ud- syet med groft Garn, en Række forsøvede Knap- per af Halvkugleform, Sidelommer med store Klapper og med 5 Knapper, hvoraf dog kun den midterste kan knappes, samt Knapper

Fig. 3. Festdragt. Ellede, Raklev Sogn.
(Kalundb. Museum. Efter J. S. Møller: Folkedragter).

ved Ærmerne, der er af samme Tøj som Trøjen iøvrigt. En Trøje i Kalundborg har en meget smuk, rød Farve (Fig. 3) med grønne Knaphulssting, en anden er hvid med sorte Knaphulssting. Derunder bares en noget kortere, foret „*Bul*“ eller „*Brystdug*“, der er ærmeløs men har Lommer med Klapper og ingen Krave. Tøjet er af storstribet Hvergarn i livlige Farver. Knapperne, i to Rækker, er fladere og naar ikke helt ned. Hertil bares til Stads *Knæbukser* af Hjorteskind, til dag- lig Brug af hvidt Vadmél, med Sølvknapper forneden, hvide *Strømper* og til Stads Sko med Spænder af Sølv eller Nysølv, til Hverdags Trætræsko. Paa Hovedet bar han til Stads en høj *Hat*, til Hverdags en strikket blaa eller rød *Tophue*. Under *Brystdugen* bares en hvid „*Nattrøje*“ af Vadmél eller Skind eller en strikket Trøje med lange Ærmer. Til daglig Brug bares Langtrøjen ikke. Haaret var langt, faldt ned over Skuldrene, Ansigtet var altid glat barberet.

Lidt yngre end denne er en Dragt, der kun skiller sig fra den ved Langtrøjens Form, der er noget kortere og af stor-

stribet Tøj med røde, mønsterstrikkede Ærmer, ligesom den ikke har Lommer.

Denne Dragt, der her i Amtet gaar tilbage til ca. 1750 i det mindste, er i alt væsentligt et Lævn fra Købstadmoden fra Begyndelsen af det 18. Aarh. Tophuen er dog et Lævn fra Middelalderens Dragt. Langtrøjen selv er Modens „Vest“ fra ca. Aar 1700, Brystdugen er den omdannede middelalderlige korte Kofte, ligesom Undertrøjen gaar tilbage til samme Tid. De hvide Strømper og Skoene med Spænder stammer fra Moden i det 18. Aarh. Til Dragten hørte egentlig ogsaa en „Kjol“ (ikke Kjole), der var endnu længere end Trøjen, var af blaat, brunt, graat eller sort Vadmél. Den havde ikke blanke Knapper, og Ærmerne havde store Opslag. Den brugtes sikkert kun ved store Højtideligheder, og den var et Lævn fra Overkjortelen (juste au corps) fra Fredr. III' Tid (1660).

Kjol'en knappedes ikke, paa Trøjen knappedes højst kun den øverste Knap; Bonden skulde dog ikke have noget af at skjule den store Formue, han bar til Syne!

Den yngre Mandsdragt, *Stumpetrøjemoden*, begyndte saa smaat at vise sig Aar 1800, men den fortrængte dog først helt den anden fra Aar 1820. Den adskiller sig fra den anden ved Trøjen og Vesten, Brystdugen er fra nu af et tilbagelagt Stadium. *Trøjen* naaede kun til Livet, ligesom Vesten, de var da meget korte. Trøjen har nu faaet en ret stor Krave, opstaaende eller nedfaldende, og Snittet er overhovedet anderledes end Langtrøjens. Den har to Rækker blanke Knapper og Lommer med smalle Klapper uden Knapper. Stoffet var af smalstribet Hvergarn i flere Farver, af Drejl eller af mørkeblaat Vadmél. Paa Røsnæs holdt man trofast længere fast ved de stærke Farver end i Amtets andre Egne. (Fig. 1). *Vesten* var ærmeløs, havde Krave og Lommer som Trøjen og to Rækker flade Metalknapper, der nu ofte er af uædelt Metal. Stoffet er af smalstribet Hvergarn, hvis Striber i de ældste gik paa langs, i de yngre paa tvers, og Stoffet ens bagpaa som forpaa. Herunder kunde bæres en *Undertrøje* af smalstribet eller ternet Hvergarn med Ærmer og med en Række tarvelige, smaa Knapper (de skulde ikke ses), og den havde ingen Krave. Ofte bares Vest og Undertrøje alene, Stumptrøjen hørte til Festdragten. *Bukser* og Strømper var

som før, og ligesom før bandtes under Knæene røde, hjemmevævede *Strømpebaand*; en stor Sløjfe anbragtes udadtil. Men i Dragtens seneste Tid trængte lange, mørkeblaa Vadmelbukser ind. Paa Hovedet bar den selvejende Bonde fremdeles til Stads den høje Hat, andre bar en Kasket eller en Kabuds, og Tophuen kunde endnu ses. *Skjortekraven*, der ligesom Ærmelinningerne var fint udsyet, var her ikke nær saa stor som f. Eks. i Hedeboegnen; den kunde dog ses paa den ældre Mode, ikke paa den yngre som Regel. Om Halsen bares i begge Dragter et *Halstørklæde*, der gerne var broget, rødt. Skjorten kom dog først i Brug i Slutningen af det 18. Aarh., og som Natdragt først et godt Stykke ind i det 19. Aarh.; tidligere laa Bonden altid nøgen i sin Seng — ligesom andre i endnu ældre Tid.

Denne Mode er et Lævn fra de franske Revolutionsmoder fra Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarh., dog ingenlunde slavisk efterlignet. Bonden optog saaledes ikke det tarvelige Fo'r i Vestens Ryg, hvilket denne Mode indførte; han var ogsaa sen til at optage Modens lange Benklæder, og han holdt fremdeles fast ved Skægløshed, som han havde holdt fast ved siden Middelalderens Dage, ligesom han først slap det lange Haar et godt Stykke ind i det 19. Aarh.

Denne Mode afløstes omkring Midten af forrige Aarh. (fra 1840) af *Skødefrakke*moden. En ret lang Skødefrakke af endnu brugeligt Snit (som i vor „Diplomatfrakke“), af blaat Vadmel og med lange Bukser af samme Stof udgjorde nu Dragten sammen med en Vest, hvis Stof endnu en Tid lavedes af det gamle, smalstribede Hvergarn i ret livlige Farver; Striberne gik nu paa tvers eller lidt skraat. Men de blanke Knappers Tid var nu forbi, og Vesten fik nu endelig Rygstykket lavet af tarveligere Stof, af Tvistlærred. Dette var en hel Revolution, og den ny Mode gav da ogsaa Anledning til mange Spottegloser som: „Han har Guds Velsignelse forpaa, men Gud bedre det bagpaa“! Med denne Mode, der optoges ret kort efter at Frakkemoden i Købstæderne begyndte (efter 1825), ophørte Bonden i Grunden at bære nogen særpræget Dragt. Han klippede sit Haar og lod ofte sit Skæg staa, i hvert Fald tildels, hvilket i Begyndelsen ogsaa gav Anledning til spottende Bemærkninger.

Kvindedragterne har her i Amtet ikke paa samme Maade som Mandsdragterne optaget flere forskellige Moderetninger, den ene efter den anden, i Tidens Løb, thi, som alt anført, Ændringerne, de undergaar i Tidens Løb, var langt mindre udprægede, viser sig langt mere i Enkeltheder, ofte kun i smaa Enkeltheder, der vel dragthistorisk har stor Interesse, men vilde kræve for megen Plads, om der her skulde gøres Rede for dem alle. Kvindens større Konservatisme viser sig ogsaa deri, at hun vedblev at holde paa sin gamle, kære,

Fig. 4. Rosnæs Huer. Fra Siden og bagfra. (Kalundb. og Omegns Museum.
Af J. S. Møller: Folkedragter).

hjemmegjorte Dragt endnu adskillige Aartier, efter at Manden havde aflagt sin og kastet sig i Modens Arme. Det sidste Klædningsstykke, hun lagde bort, var Huen, og dette skete ofte først ved hendes Død. Her i Amtet er det atter Røsnæskvinderne, der længst holdt fast ved „Nationaldragten“; da deres Dragt var anderledes end i Amtets øvrige Egne, skal den beskrives for sig.

„Røsnæsdragten“, som den sædvanligvis betegnedes, bestod af Hue, Kjoleliv („Bul“), foldet Skørt, Underliv, Skulder-tørklæde, Forklæde, 2—3 Underskørter, Særk, Strømper og Fodtøj. *Huen* (Fig. 4) var meget stor, skjulte helt Haaret, der laa løst i Huen. Den var foret og meget varm, og dog toges den aldrig af, hverken om Natten eller i den varmeste Sommertid, undtagen naar Haaret skulde plejes eller Hue skiftes. Til daglig Brug var der bundet et svært Tørklæde

stramt omkring den paa særegen Maade, dækkende hele Huen undtagen Nakkepartiet. (Fig. 5). Til Fest var den finere, uden Tørklæde men forsynet med lange Silkebaand omkring Nakkedelen og med lange Hage- og Nakkesløjfer. (Fig. 2). Den ærmeløse *Trøjes* („Bul“s) Halsudskæring var firkantet, lille, var altid kantet med grønne Baand — ligesom omkring Ærmegabene. Stoffet var i de ældre og i Dagligdragten af Uld, i de yngre, navnlig i Stadsdragterne, af Halvsilke. *Underlivet*, der var af Lærred, havde kunstfærdigt strikkede Ærmer. Deres Farve var mørkegrøn, og de naaede lidt nedfor Albuerne. *Nederdelen* var skarpt foldet, som Moden var for et Par Aar siden, paa den gifte Kvindes fineste Dragt og paa den hvide Vadmelssklokke var Lægene dog lagt i „Wienerlæg“ (Fig. 7). Stoffet var i Hverdagsdragterne (hun havde to forskellige) af mørkeblaat Hvergarn med brede, indvævede Borter fornedet i mange Farver, hvori grønt og rødt var de mest fremtrædende (Fig. 5). I to af Stadsdragterne var Stoffet „reistvævet“, en ejendommelig Vævning, for Danmark særegen for Røsnæs, i Væveteknik som den skaanske „Munkabälte“; Hovedfarven i den ene var grøn („grønreist“) (Fig. 2), i den anden rød („rødreist“). En tredje Festdragts Stof var af ensfarvet mørkeblaat Hvergarn med tre grønne, ret brede Baand paasyet fornedet, som de to andre Festdragter ogsaa havde. En fjerde Festdragt var den sorte „Konedragt“ — af sort Vadmel, hvortil hørte en Hue af

Fig. 5. Hverdagsdragt med lysegrøn Bort fra Røsnæs, Paaklædt til Besøg i København. (Kalundb. Museum. Efter J. S. Møller : Folkedragter).

„Wienerlæg“ (Fig. 7). Stoffet var i Hverdagsdragterne (hun havde to forskellige) af mørkeblaat Hvergarn med brede, indvævede Borter fornedet i mange Farver, hvori grønt og rødt var de mest fremtrædende (Fig. 5). I to af Stadsdragterne var Stoffet „reistvævet“, en ejendommelig Vævning, for Danmark særegen for Røsnæs, i Væveteknik som den skaanske „Munkabälte“; Hovedfarven i den ene var grøn („grønreist“) (Fig. 2), i den anden rød („rødreist“). En tredje Festdragts Stof var af ensfarvet mørkeblaat Hvergarn med tre grønne, ret brede Baand paasyet fornedet, som de to andre Festdragter ogsaa havde. En fjerde Festdragt var den sorte „Konedragt“ — af sort Vadmel, hvortil hørte en Hue af

S. BENGTSOEN FOT.
 Fig. 6. Ung Pige paa Vej til Kirken i Altergangsdragt.
 (Kalundb. Museum. Af J. S. Møller: Folkedragter).

sort, blomstret Silke med sorte Silkebaand samt sort Kjoleliv med Ærmer af samme Stof, sammensyet med Nederdelen, uden de grønne Kantningsbaand. Paa Festragerternes Ærmer var anbragt et bredt Silkebaand. Hertil hørte endvidere hvide Underærmer, der kunde ses, og hvide, fint mønsterstrikkede Halvhandsker (Fig. 2).

Til daglig Brug bares Træ-Træsko med kort Overdel og brede, blanke Blikkrammer, til Stads Sko med Spænder af Sølv eller Ny-sølv. Omkring Hals og Overkrop havde hun

et trekantet Tørklæde, der til Stadsdragterne var af broget Halvsilke eller Silke, til den sorte Konedragt dog af fint Lærred med Kniplingskant eller med Udsyning. Hertil bares et stort Forklæde af Hvergarn eller Købestof, Konedragtens og Altergangsdragtens var dog af hvidt, fint Tøj, ofte smukt udsyet. Til Altergangsdragten (Fig. 6) hørte endvidere hvid Hue med sorte Silkebaand samt det hvide Skuldertørklæde, sidstnævnte tildels skjult af et broget dito, der dog toges af i Kirken, ligesom hun paa Vejen til Kirken bar et stort, hvidt, fint Klæde over Hovedet.

Under Kjole og Underskørter bares en *hvid Vadmel* klokke, der, ligesom den sorte Dragt, havde Liv og Nederdel sammensyede. Om Sommeren, i Høstens Tid, var den Enestedragt — med en „Solhat“ eller en „Helgolænder“ over Huen (Fig. 7).

En velmeriteret Røsnæskvinde havde da 8 forskellige Dragter, der hver havde sin bestemte *Anvendelse*. Hverdagsdrag-

terne benyttedes ogsaa paa almindelige Søndage, til Kirkebrug— dog i Forbindelse med Stads-hue—og ved almindelige Gilder o. l. Men unge Piger brugte dem ogsaa ved Altergang. Og endelig brugtes de ved Bryllup (med Stads-hue), saaledes at den ene, Dragten med den „saksegrønne“ Bort (Fig. 5) brugtes 4. Bryllupsdag, den anden, hvori Bortens grønne Farve var mørkere, 5. Bryllupsdag. Grønreistdragten anvendtes *kun* første Dag i Bryllupsfeesten samt under Kirkebesøget i Paasken. Rødreistdragten anvendtes

Fig. 7. Vadmelsklokken brugt som Hoveddragt.
(Kalundb. og Omegns Mus. Af J. S. Møller: Folkedragter).

kun anden Bryllupsdag samt i Pinsen i Kirken, og den blaa Dragt med de grønne Baand anvendtes kun 3. Bryllupsdag samt i Julen, dels under Kirkebesøg, dels ved Julegilder. Paa Rønæs holdtes Bryllupet altid i 5 Dage i ældre Tid. Det er interessant at lægge Mærke til disse Dragters Anvendelse under Aarsfesterne; den grønne brugtes da som Foraarsdragt, naar Markerne grønnedes, den røde i den straalende Højsommer og den blaa i den mørke Vinter. Lignende Skik kendes ogsaa andetsteds fra heri Landet, men ikke i saa udpræget Form.

Den sorte Konedragt var i Grunden den fornemste af dem alle; den anvendtes første Gang ved Ejerindens Bryllup, men da havde hun paa Hovedet „*Flettetøj*“, det vil sige, at Haaret da for første og eneste Gang i hendes Liv var flettet, og herpaa anbragtes talrige brogede, flagrende Silkebaand paa kunstfærdig Maade, og i Nakken anbragtes en „*Brudenakke*“, en stor, rund Papskive med Perler, Guldkniplinger o. l. Huen

Fig 8. Brudens Fletteøj og Brudesmække.
(Kalundb. Museum. Af J. S. Møller: Fester og Højtider).

var da ikke paa. Og paa Brystet anbragtes en stor „*Brudesmække*“ af Silke med korslagte Baand (paa Kryds) (Fig. 8). Naar hun efter Maaltidet var „dansen fra Borde“, fik hun Pynten taget af og den sorte Hue sat paa, det egentlige Tegn paa hendes nye Værdighed som gift Kone. Senere i Livet anvendte hun den sorte Dragt kun ved Altergang, samt ved Baredaab og Begravelser i den nærmeste Familie. Og naar hun endelig klædtes som Lig, fik hun for sidste Gang sin

sorte Hue paa (sammen med det hvide Skuldertørklæde og det hvide Forklæde). Den havde været Vidne til den betydningsfuldeste Begivenhed i hendes Liv, den skulde ogsaa følge hende i Døden, i Graven. Der kan ogsaa være en dyb Symbolik i de gamle Dragtskikke!

Røsnæsdragten har et langt ældre Præg end Amtets andre Folkedragter; i det hele og store som i de talrige Enkeltheder har den sine Forbilleder i den tidlige Renæssancemode fra ca. 1550; saalænge, i op mod 400 Aar, har Røsnæskvinderne da trofast bevaret deres ejendommelige Dragt, og enkelte Beklædningsgenstande gaar endog tilbage til Middelaldermoder, hvilket saaledes gælder den sorte Konedragt — og Klokken samt Særkens ejendommelige *Form*, ikke Særken selv, der er langt yngre. Disse to Dragter kan da fortælle os, hvorledes Kvinderne paa Landet omtrent gik klædt i den Tid. Ogsaa det uflettede Haar var Middelalderskik, thi fra og med Reformationen krævede Moden, at de *gifte* Kvinders Haar skulde være flettet.

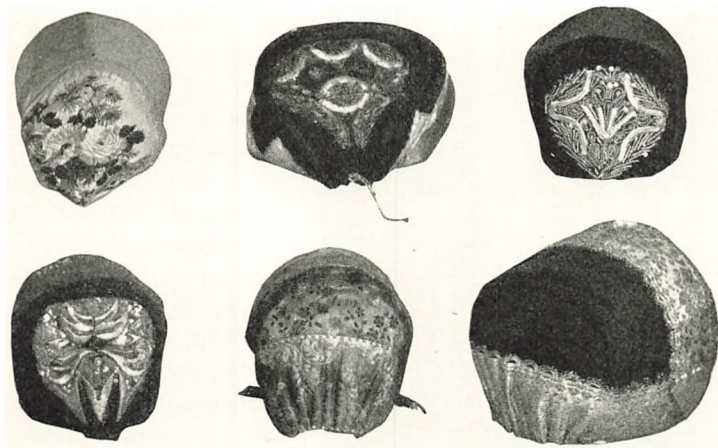

Fig. 9. Forskellige Huer fra Egnen udenfor Rosnæs. S. BENGTSOEN FOT.
Nederst til højre en Brudehue.
(Kalundborg og Omegns Museum. Af J. S. Møller: Folkedragter).

Dragten undergik vel i Tidens Løb enkelte Ændringer. Herpaa skal jeg dog ikke komme ind.

Kvindedragterne udenfor Røsnæs har i alt væsentligt været ens hele Amtet over, som de i det væsentligste har været som Dragterne i det øvrige Sjælland, de hollandske Amagers undtagne, ens saavel i Snit som i Stoffer

Huen frembyder et helt andet Udseende end Huerne paa Røsnæs. Formen som Snittet er anderledes, og saa har de alle et fint udstyret Nakkeparti af cirkelrund eller ægformet Form. Paa de fineste Huer var Nakken udsyret med Guldtraad i smukke Mønstre (Fig. 9). Brudehuen var ofte

Fig. 10. Femrynket Hue i Holbæk Museum.
(Af J. S. Møller: Folkedragter).

Fig. 11. Studsdragt for en ung Pige. Jerslev, L. Fuglede Sogn, Arts Herred. (Kalundborg Museum. Efter J. S. Møller: Folkedragter).

af sort Fløjl, kantet med meget brede Guldgallo-ner, og kunde koste 40 Rigsdaler, en stor Sum i de Tider. Det er navnlig paa Huenakkens Form og Udstyr, at man kan kende de forskellige sjællandske Egnes Dragter fra hinanden; en Hue i Holbæk Museum ligner ret meget Hedebohuernes fine, guldbroderede Nakker, dog ikke helt (Fig. 10). Enhver Kvinde havde mange Huer til Brug ved forskellige Lejligheder — til daglig Brug som til Fest; i Kalundborg Museum findes ikke færre end 10 Huer

fra samme Gaardmandskone, alle forskellige. Over Huen anbragtes i ældre Tid en „Lin“, der ragede frem over Panden, men bagtil laa ind under Huen. I yngre Tid brugtes et „Korsklæde“, der bagtil laa over Huen; det var stivet og krummede opad ved Ørerne. De finere er af Tønderknip-linger, simple af fint Lærred eller Bobinet. Til Huen hørte endvidere store Silkesløjfer, dels under Hagen, dels i Nakken. (Fig. 11).

I den ældre Mode var Liv og Nederdel ikke sammenhængende. Livet, *Bullen*, var af stribet Hvergarn, Vadmel eller Ulddamask, Farven ofte rød eller grøn. Hertil hørte en meget kunstfærdigt strikket *Undertrøje* med strikkede Ærmer. Trøjen var ofte rød, kunde ogsaa være grøn, og til rød Bul hørte vist en grøn Trøje, til grøn Bul en rød. De strikkede Ærmer kunde dog ogsaa syes fast til Bullen, saa den blev en Trøje. Man har dog ogsaa brugt Trøjer med Ærmer af samme Stof, af Drejl, trykket Kattun eller Kalamank. *Neder-*

delen var oftest af grønt eller rødt Vadmel, kunde have et Kantningsbaand forneden. Forklæde hørte selvfølgelig til.

I *de yngre Dragter*, som er dem, der bedst kendes (af den ældre Mode findes ingen hel Dragt i Amtets Museer), var Trøje og Nederdel syede sammen, og Ærmerne var altid af samme Stof som den øvrige Kjole, ens i Overdel som Underdel. Stoffet var nu rent overvejende af Hvergarn, gerne stribet, i hvert Fald i de ældste, og i livlige Farver, og i de

Fig. 12. Yngre Kvindedragt af ternet Hvergarn.

(Stenstrup Museum. Af J. S. Møller: Folkedragter).

ældste var Nederdelen skarpt foldet og var pyntet forneden med Silkebaand (Fig. 11). De kunde dog ogsaa være af ternet Hvergarn (Fig. 12) eller af ensfarvet Hvergarn, rødt eller grønt, hvorpaa der kunde være trykket Blomster i sort Farve (Fig. 13). Nederdelen havde en betydelig Vidde. Til Dragten hørte endvidere et stort *Skuldertørklæde*, hvis bageste Snip naaede til Bæltestedet, medens de forreste Snipper i den ældre Mode stoppedes ned under Kjolelivet, men i de yngre faldt lige ned; det holdtes under Halsen sammen med et Sølvspænde. Det varierer meget i Stof og Farve, kunde være af fint vævet uldent Stof, med paatrykte Blomster eller Ornamentter, af købte Tørklæder med blomstret Bort (Fig. 11), eller af Silke eller Halvsilke, der bagtil over Snippen kunde udsyes fint med broget Silke (Fig. 13). Paa Underarmene bares til Stads Halv- eller *Helhandsker* af Skind eller Lærred. Store, løse *Lommer* til Lommetørklædet, Lugtedaasen o. a. kunde bindes omkring Bæltestedet. Ogsaa *For-*

Fig. 13. Fæstdragt for en gift Kvinde. Bastrup, Aarby Sogn, Arts Herred. (Kalundborg Museum. Af J. S. Møller: Folkedragter).

klædet kunde være af meget forskellig Farve og Stof. Her som paa Røsnæs var *Strømpernes* Farve altid sort. Det hed sig, at „det er en daarlig Pige, der har Huller i sine Strømper Mandag Morgen, men det er ogsaa en daarlig Pige, der ikke har Huller i sine Strømper Lørdag Aften“. En *Særk* nævnes allerede i Dødsboregistreringer fra 1775, men flere har selv senere ingen haft, selv saa sent som i 1839. *Underbenklæder* brugtes aldrig, hverken her eller paa Røsnæs, det er først i den nyeste

Tid, at dette Klædningsstykke er trængt ind hos Kvinder paa Landet,

Den gifte Kvinde havde ogsaa her som Brudedragt en sort Vadmelskjole, ogsaa hendes Haar var „flettet“ den Dag med et Udstyr omtrent som paa Røsnæs. Ogsaa hun fik sin Konehue paa efter Gildesbordet. Man havde naturligvis baade Stadsdragter og Hverdagsdragter, men der er intet oplyst om noget særligt Dragtceremoniel i Lighed med Skikkene paa Røsnæs. Der var her heller ikke den Forskel paa gifte og ugifte Kvinders Dragter som paa Røsnæs. Skelnemærket bestod egentlig kun i Huens og i Huebaandenes Farve. Ved Altergang brugtes altid fine, hvide, meget smukt udsyede Forklæder og Skuldertørklæder, og Konerne skulde da vist tillige have den sorte Kjole paa. Ogsaa til Konfirmation kunde bruges de hvide Forklæder og Skuldertørklæder (Fig. 14).

Som *Overtøj* brugte Kvinderne paa Røsnæs kun meget

lidt, i daarligt Vejr nøjedes de gerne med at slaa Nederdelen op over Hovedet. Udenfor Røsnæs brugte man i ældre Tid korte *Kaaber*, uden *Ærmer*, der kunde være af trykket, blomstret Kattun med en *Sølvhægte* i Halslinningen, der var pelsbræmmet. Et Stykke *Overtøj*, der var almindeligt, var et stort, uldent, hjemmevævet *Sjal*, der ofte var udsyet med broget Uldgarn, navnlig over *Snipperne*; paa *Sjalets* ene Side kunde der til *Udsyning* bruges mørke *Farver* — og med

Fig. 14. Ung Pige i Konfirmationsdragt.
(Holbæk Museum. Af J. S. Møller: Folkedragter).

den Side udad brugtes det da, naar man bar *Sorg*, til *Begravelser* o. l.; paa den anden Side brugtes derimod *lyse* og *livlige Farver* i *rødt* o. l. — og med den Side udad brugtes det ved *glædelige Begivenheder*. Et *ejendommeligt* og *morsomt Træk* til *Belysning* af *Bondens Psykologi*. Man kunde ogsaa bruge store *Slængkaaber*, der foroven yderligere havde et *Slag*, af *Hvergarn*; de havde ingen *Ærmer*, kun *Ærmehuller*, hvortil dog kunde hænge et enkelt løst *Ærme* (Fig. 15).

Tilsvarende nævnes for *Mændenes Vedkommende* dels et kort *Slag*, dels store *Slængkapper* med flere *Slag*, dels en „*Kavaj*“, der oftest blot bestod af en *Faareskindspels* uden *Overtræk* med det *lodne indad*. Det var dog kun de *gifte Mænd*, der *flottede sig* paa den *Maade*, de unge nøjedes med et stort *Halstørklæde* og et *Par Bælgranter*.

I *Regnvej*r kunde baade *Mænd* og *Kvinder* bruge den gamle, store *Bomuldsparaply* med *Fiskebensstiver*. Udenfor

Fig. 15. Kvinde i Slængkaabe og med Kyse.
(Stenstrup Museum. Af J. S. Møller: Folkedragter).

Røsnæs brugte Kvinderne ogsaa en vældig *Kyse*, der sad udenpaa Huen (Fig. 15).

De her beskrevne ældre Dragtmøder har i sine Enkeltheder Træk af flere Købstadsmøder; nogle Enkeltheder viser tilbage til Renæssancens Dage, andre til Midten af det 17. Aarh., atter andre til første Halvdel af det 18. Aarh.

Den yngre Folke dragt er afgjort væsentligst præget af Empiremoderne i Begyndelsen af det 19. Aarh., men de viser i udpræget Grad, at Kvinderne nu

begyndte at optage visse mindre Enkeltheder i de stadigt skiftende Moder, Enkeltheder, der navnlig viser sig i Ærmerens Form og Snit som i Kjolelivets Snit. Den tidligere yndede skarpe Rynkning af Nederdelen, der stammede fra Renæssancens Dage, forsvandt snart helt. Man blev dog ved til det sidste at bruge hjemmegjorte Stoffer, men Farverne blev efterhaanden mindre livlige, mindre klare, mere afdæmpede.

Det vilde her føre for vidt at gaa dybere ind paa Enkeltheder i Dragterne. Men i al Almindelighed kan det siges, at Kvinderne paa de Egne, her er Tale om, aldrig optog de paagældende Moderetninger i deres Helhed eller Udprægethed, altid underordnedes de i udpræget Grad Bondekvindernes eget almindelige og berettigede Krav til Skønhed og til det praktiske som til det økonomisk overkommelige. Ændringerne i deres Dragter har i det hele været mindre og er sket mere umærkeligt end for Mandsdragternes Vedkommende. De har, indtil vore Dage omtrent, været mindre Slaver

af Moderne end Mændene, nu turde Forholdet være det omvendte!

Om Børnenes Beklædning bør ogsaa siges lidt. Indtil 5—8 Aars Alderen var Piger og Drengene ens klædt — i en „Sløjkjole“ af Vadmel eller Hvergarn, syet i Kløkkeform. Drengene bar ikke Bukser. Alle bar Hue af Snit som de Voksnes. Der er herved den Pudsigheid at tilføje, at man, da *Dragterne var ens*, nok kunde have Brug for let at skelne Dreng fra Pige; derfor havde Drengene en Roset af Tøj, ofte rødt, i Nakken, Pige-huen derimod her en Sløjfe. Dette gælder Egnen udenfor Rønæs, thi her bestod Forskellen i, at Pige-huen havde et buetformet Fremspring i Panden, medens Drengens Forkant var lige. Efter 8 Aars Alderen var Børnene klædt helt som de voksne.

Folkedragterne i Holbæk Amt fortæller os mangt og meget om Bondealmuens Dygtighed og gode Smag i „gamle Dage“; de giver os ogsaa Antydninger om Karakterforskelligheder hos de enkelte Egnes Befolkning. Den, der ser paa dem nu om Dage, og de kan kun ses i Museerne, med forstaaende Øjne og opladte Sind, kan maaske føle et Savn, kunde maaske ønske sig noget af det gamle tilbage. Men — — forbi er forbi! Udviklingen, der fører baade godt og ondt med sig, lader sig nu en Gang ikke standse, den følger sine egne, ubønhørlige Love, der bunder dybt i Menneskers Sind.*)

*) De, der maatte ønske at sætte sig yderligere ind i Folkedragternes Udseende og Historie her i Amtet, kan henvises til J. S. Møller: Folkedragter i Nordvestsjælland, deres Forhold til Folkedragterne i det øvrige Sjælland og til de skiftende Moder. Med 155 Ill. i Teksten og 12 Plancher i Farvelitografi. 1926. Schönbergs Forlag. (Danmarks Folkeminder Nr. 34).

BILLEDFORTEGNELSE

	Side		Side
<i>Antvorskovs Ruiner</i>	91	<i>Holmstrup</i>	70
<i>Atterup Høje</i>	158	— , St. Søren's Kirke i	71
<i>Baggesen, Jens, Mindesmærke for</i>	45	<i>Hue, Femrynkent</i>	245
<i>Basnæs</i>	162	<i>Huer, fra Egnen uden for Røsnæs</i>	245
<i>Bjernede Rundkirke</i>	90	<i>Huer, fra Røsnæs</i>	240
<i>Blæsinge Bakker</i>	117	<i>Hverdagsdragt (kv.) fra Røsnæs</i>	241
<i>Boeslunde Banke</i>	157	<i>Hvilehøj, Hellig Anders' Kors paa</i>	60
— , Guldskaalet fra	157	<i>Højby, Kirken i</i>	24
<i>Borreby</i>	165	— , Sten fra	149
<i>Bromølle, Den 1500-aarige Taks fra</i>	121	<i>Høng, Fra Anlægget i</i>	97
— Kro	73	— , Mindesten for And. Jørgensen	104
<i>Brudedragt</i>	244	<i>Høstdragt (kv.)</i>	243
<i>Bøgehjerg, Bautasten fra</i>	154	<i>Hove Skov</i>	26
<i>Dragsholm, Parken ved</i>	169	— Stræde	26
<i>Drosselhjerg</i>	42	— , Transport af Genforeningsstenen ved	105
<i>Dutlerhøje ved Asnæs</i>	137	<i>Jerslev, Vognbod fra</i>	215
<i>Dybesø</i>	15	<i>Kalundborg, Adelgade i</i>	32
<i>Egebjerggaard, Mindesmærke for Grundtvigs Moder ved</i>	28	— , Egnen Øst for	115
<i>Ellede, Gaard fra</i>	213	— Fjord set fra Asnæs	65
<i>Espe</i>	185	— , do. Ved	113
<i>Esterhøj, Genforeningssten paa</i>	107	— , Det gamle Raadhus i	33
<i>Festdragt (kv.) fra Bastrup</i>	248	— , Præstegade i	35
— (mdl.) fra Ellede	237	— Slot	31
— (do.) fra Røsnæs	233	— , Torvet i	34
— (kv.) fra do.	234	— Museum: Refsnæs Stue	227
<i>Fjenneslev, Indsiederhus fra</i>	231	— do. do. do.	228
— Kirke	127	— , Udsigt fra Møllebakken ved	36
— , Mindesten for Asger Ryg i	132	<i>Kløvby, Stakkehøje fra</i>	222
— , Saspers Runesten i	131	<i>Kløveshøj, Udsigt fra</i>	69
<i>Frankerup, Gubbestenen ved</i>	140	<i>Købæk Strand, Fra</i>	54
<i>Frederikslund, St.</i>	201	<i>Konfirmationsdragt (kv.)</i>	249
<i>Faarevejle, Kirken i</i>	29	<i>Kongstrup, Interiør fra Gaard i</i>	225
— , Stuelængde fra	217	<i>Kørsør, Det gamle Fæstningstaarn i</i>	44
<i>Gniben, Sjællands Odde</i>	16	— , Færgen gaar ud fra	47
<i>Grevinge, Runddysse i</i>	160	— Nor	43
<i>Hallebyaa</i>	68	— , Slottensgade i	46
— , ved Udløbet i Tissø	68	<i>Kragerup</i>	177
<i>Havneemark paa Asnæs</i>	66	<i>Kvindedragt (for yngre)</i>	247
<i>Herrestrup, Dysse ved</i>	142	<i>Lerchenborg Slot</i>	161
		— Have	193

	Side		Side
<i>Lille Egebjerg, Bagerovn fra</i>	207	<i>Sorø, Ingemanns Hus i</i>	87
<i>Lillesø</i>	75	— Kirke, Det Indre af	80
<i>Lyngø, Præstegaarden i</i>	101	— do., Munketrappen i	79
<i>Maglesø</i>	76	— do., Sideparti fra	92
— , Ved	76	— , Klosterporten i	78
<i>Nykøbing, Havnen i</i>	20	— Museum (Int.)	82
— , Kirken i	18	— do. do.	83
— , Lindeallé i	17	— , Museets Gaard i	84
<i>Nørager, Herregaarden</i>	199	— , Storegade i	81
<i>Odden Havn</i>	39	— , Torvet m. den gamle Regens i	77
<i>Odde, Sjællands (ved Kattegat)</i>	14	— , Ved Søen (Aften)	77
<i>Ordруп Næs</i>	25	— , do do. (Morgen)	110
<i>Pigedragt, til Altergang</i>	242	<i>Stadsdragt (kv.) fra Jerslev</i>	246
<i>Ranglemølle</i>	72	<i>Stenstrup, Jættestue ved</i>	21
<i>Reerslev, Fra Landsbyen</i>	64	— , Fra Museet i	22
<i>Reersø, Byen set fra Syd</i>	210	— , Dagligstue i Museet i	219
— , Dagligstue fra	218	<i>Skallerup, Bryggers og Køkken i</i>	208
— , Foran Museet i	61	— , Gadekær i	223
— , Fra	63	<i>Syvhøjene, Udsigt fra</i>	23
— , Gaard fra	212	<i>Sæbygaard</i>	189
— , Klinterne paa	62	<i>Sæby Kirke</i>	123
<i>Refsnæs, Fyret paa</i>	37	<i>Sønderup, Hellekiste ved</i>	136
<i>Ruds-Vedby, Dammen i</i>	119	<i>Tersløsegaard, Interiør fra</i>	86
<i>Rorvig Kirke</i>	13	<i>Tisso, Ved</i>	72
— , Lodsoldermandsboligen i	12	<i>Tjustруп, Landevejen syd for</i>	74
<i>Saltofte, Fredede Ege ved</i>	99	— Sø	73
<i>Selchausdal</i>	181	<i>Topshøj, Gaard fra</i>	211
<i>Skarrisø, Udsigt over</i>	30	<i>Troldhøj, Jættestue</i>	146
— , Ved	30	— , do.	147
<i>Skelskor, Den gamle Latinskole i</i>	51	<i>Træbillede fra Rude Eskildstrup</i>	139
— , Gl. Bindingsværksgaard i	48	<i>Tunfiskefangst</i>	40
— , Gamle Huse i	49	<i>Taarnborg</i>	197
— , Gammeltorv i	50	<i>Ubby, Jættestue ved</i>	152
— , Havneparti fra	52	— , do. do.	159
— , Fra Lystskoven ved	53	— , Det Indre af Kirken i	67
<i>Slagelse, Den gamle Latinskole i</i>	59	<i>Uglerup, Bislag fra Gaard i</i>	216
— , Gamle Huse i Bredegade i	58	<i>Vedbygaard</i>	173
— , Schweizerpladsen i	57	<i>Vedbynorre, Husmandssted i</i>	229
— , Stenstuegade i	55	<i>Veddinge Bakker</i>	27
<i>Slotsbjergby, Ring fra</i>	155	<i>Vig, Dyssekammer ved</i>	143
<i>Slængkaabe m. Kyse</i>	250	— , do. do.	144
<i>Sorø, Akademiet</i>	109	<i>Vilsted, Runddysse ved</i>	135
— , Fratergaarden i	85	<i>Willemoes, Mindesmærke for</i>	19
— , Holbergs Statue i	89	<i>Aagerup, Dyssekammer ved</i>	150
— , Ingemanns Grav i	87	— , Langdysse ved	151
— , do. do.	88	<i>Aamosen, set fra Slagelsevejen</i>	69

